

370

ΤΣΙ

231

340
ΤΣΙ
331
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Α. ΤΣΙΡΙΜΠΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΠΩΣ ΔΙΔΑΣΚΕΤΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΜΕΤΑ

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΩΝ & ΣΧΕΔΙΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
1932

1972/616

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Α. ΤΣΙΡΙΜΠΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

ΠΩΣ ΔΙΔΑΣΚΕΤΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΜΕΤΑ

ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΩΝ & ΣΧΕΔΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟ
ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
1932

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
Ι. Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
1932

Πᾶν γνήσιον ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως.

ΤΥΠΟΙΣ "ΠΑΠΥΡΟΣ", ΤΡΙΠΟΛΙΣ
ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ Κ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΑΥΧΕΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
Ἀρ. ....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ θερμὴ ὑποδοχή, τῆς ὁποίας ἔτυχεν ἡ μελέτη μου «Πῶς διδάσκονται τὰ Νέα Ἑλληνικὰ κατὰ τὸ σχολεῖον ἐργασίας» παρὰ τῶν ἀγαπητῶν συναδέλφων, δι' ὅπερ καὶ τοὺς εὐχαριστῶ πολὺ, μὲ ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τῆς ἀνά χεῖρας μελέτης, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ἐκπληρῶ τὴν κοινὴν εἰς ὅλους ἐπαγγελματικὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἀνακοινῶμεν ἐκάστοτε πᾶν ὅ,τι ἡ πείρα καὶ ἡ ἔρευνά μας παρέχει ἐπαγωγὸν εἰς τὸν ἐπαγγελματικὸν μας καταρτισμόν.

Πλὴν τούτου ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἔλλειψις σχεδὸν παρ' ἡμῖν εἰδικῆς διεξοδικῆς μελέτης περὶ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐξέλιξις τοῦ μαθήματος τούτου ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἡ θέσις του ἐν τῷ συγχρόνῳ σχολείῳ, ἀπετέλεσαν δι' ἐμὲ ἀποχρῶντας λόγους πρὸς ἔκδοσιν τῆς παρούσης μελέτης.

Ἐν αὐτῇ ἐφρόντισα μετὰ τὴν ἐν τῷ Α' μέρει ἔκθεσιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ μαθήματος τούτου διὰ μέσου τῶν αἰώνων μέχρι σήμερον, νὰ ἀναπτύξω ἐν τῷ Β' μέρει τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του καθ' ὅλου ἐν τῷ σχολείῳ ἐργασίας, τῆς ὁποίας ἐφαρμογὰς περιέλαβον ἐν τῷ Γ' μέρει.

Ἡ προσπάθειά μου ἦτο, ὅπως πληρεστέραν καὶ φωτεινότεραν καταστήσω τὴν μελέτην μου, ἵνα πράγματι ὠφελήσω τὸν ἀναγνώστην Συνάδελφον, ὅπερ καὶ θὰ ἀποτελεῖ τὴν μεγαλυτέραν ἱκανοποίησίν μου.

Ἵσως πού φανῶ τολμηρός, ἰδίᾳ ἔν τισι τῶν ὑποδεικνυμένων τρόπων διδασκαλίας τῆς ἱστορίας. Εἰς τοῦτο μοὶ ἔδωσαν τὸ δικαίωμα αἱ γενικαὶ παιδαγωγικαὶ καὶ κυρίως διδακτικαὶ ἀρχαί, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ θεμελιούται τὸ διδακτικὸν ἔργον τοῦ συγχρόνου σχολείου.

Οἱ ὑποδεικνυόμενοι πολλοὶ διδακτικοὶ τρόποι δὲν ἐτέθησαν διὰ νὰ ἀποτελέσωσι πολυτέλειαν τῆς μελέτης μου,

οὔτε εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχε παρελήφθησαν ἄλλοθεν. Προηγούμενως ἐγένετο μακρὰ καὶ προσεκτικὴ ἐφαρμογὴ τούτων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σχετικῶν διδακτικῶν παρατηρήσεων καὶ πορισμάτων διεμορφώθησαν οἱ ἐν λόγῳ τρόποι, οἱ ὅποιοι μᾶλλον ἐξυπηρετοῦσι τὰς ἀξιώσεις τοῦ σημερινοῦ σχολείου, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι δυνατὴ παρ' Ἑλλησι Συναδέλφοις μὲ τὰ συνήθη ἐποπτικὰ μέσα, τὰ ὅποια τὰ παρ' ἡμῖν σχολεῖα παρέχουν ἢ θὰ ἠδύναντο ὅπως δῆποτε νὰ διαθέτουν.

Ἐν τούτοις, εἴτε λόγῳ τοῦ ποιοῦ τῶν μαθητῶν μᾶς τάξεως, εἴτε τοῦ εἶδους τοῦ διδακτέου ἱστορικοῦ θέματος, πιθανὸν ὑποδεικνυόμενός τις τρόπος νὰ μὴ εὗρίσκετο καὶ ὁ κατὰ πάντα κατάλληλος.

Οὐδόλως θαναμαστὸν τοῦτο. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ὠφελιμώτερον τούτου. Διότι εἰς τὸν εὐσυνειδήτως ἐργαζόμενον θὰ δοθῇ ἐρεθισμὸς καὶ ἐν ταύτῳ εὐκαιρία πρὸς ἐφαρμογὴν ἄλλου διδακτικοῦ τρόπου προσφορωτέρου καὶ ἐν συνδυασμῷ περιλαμβάνοντος στοιχεῖα ὀλίγα ἢ πολλά, οὐσιώδη ἢ ἐπουσιώδη τῶν προτεινομένων τρόπων ἐν τῇ μελέτῃ μου, τρόπου βεβαίως, ὁ ὁποῖος θὰ εἶναι μᾶλλον προσηρμοσμένος εἰς τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον τῶν μαθητῶν του, τὴν ἱστορικὴν των μόρφωσιν, καὶ ἀνάλογος τῶν διατιθεμένων ὑπ' αὐτοῦ ἐποπτικῶν μέσων διδασκαλίας.

Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐὰν δῆλον ὅτι ἐδίδετο τοιαύτη ὥθησις εἰς τοὺς ἀναγνώστιας κ. Συναδέλφους μου διὰ τῆς μελέτης μου ταύτης πρὸς ἐπιδίωξιν τοῦ καταλληλοτέρου διδακτικοῦ τρόπου, θὰ ἐθεώρουν ἑμαυτὸν εὐτυχῇ καὶ ἄκρως ἱκανοποιημένον.

Ἐν Τριπόλει τῇ 15 Μαΐου 1932.

ΑΝΤ. Α. ΤΣΙΡΙΜΠΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Α΄. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΙΣΤΟΡΙΑ»

Κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν τῶν αἰώνων τὸ ὄνομα ἱστορία ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπέστη ἀναλόγους μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν καθόλου σημασίαν αὐτῆς.

Κατ' ἀρχάς, ὅταν ἀκόμη ὁ ἀνθρώπινος βίος ἦτο ἀπλοῦς καὶ ὁ ἄνθρωπος οὔτε εἶχε συστηματοποιήσει τὰς γνώσεις του οὔτε ἀπαρτίσει διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, τὸ ὄνομα ἱστορία ἐδήλου **πᾶσαν γνῶσιν ἐμπειρικήν**, τοῦτέστιν πᾶσαν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ἡδύνατο κανεῖς νὰ ἀποκτήσῃ διὰ τῆς ὁράσεως, ἀκοῆς καὶ ἐν γένει διὰ τῶν αἰσθήσεων.

Δηλαδή ἡ λέξις εἶχεν τὴν ἐτυμολογικὴν αὐτῆς σημασίαν, ὡς παράγωγος τοῦ ἱστωρ, τὸ ὁποῖον πάλιν εἶναι παράγωγος τοῦ οἶδα.

Μὲ τὴν σημασίαν αὐτὴν τὴν ἀπαντῶμεν κυρίως εἰς τοὺς πρώτους Ἑλληνας συγγραφεῖς, ὅπως εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Αἰσχύλον, τὸν Σοφοκλῆ, τὸν Εὐριπίδην καὶ λοιποὺς μεταγενεστέρους ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον εἰς τὴν ὁμιλουμένην.

Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν αἰώνων, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει καὶ ἀνάλογος ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅταν πλέον ὁ ἄνθρωπος ἤρchiσε τὰς ποικίλας ἐμπειρικάς του γνώσεις νὰ τὰς διαστέλλῃ ἀπ' ἀλλήλων ἀναλόγως τῆς φύσεώς των καὶ νὰ καταρτίξῃ διαφόρους σειρὰς γνώσεων, αἱ ὁποῖαι νὰ συνδέωνται μεταξὺ των λογικῶς καὶ νὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον, τὸ ὄνομα ἱστορία ἔχασε τὴν γενικὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἐδήλου, καὶ ἔλαβεν ἐιδικήν.

Δὲν ἐσήμερις πλέον γνῶσιν ἐμπειρικήν, ἀλλὰ **σύστημα γνώσεων ἀναφερομένων εἰς οἰονδήποτε ἐπιστητὸν καὶ διδα-**

κτόν.

Μὲ τὴν σημασίαν αὐτὴν τὴν ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς διαφόρους συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος, εἰς τὸν Πυθαγόραν, εἰς τὸν Πλάτωνα, εἰς τὸν Ἀριστοτέλην καὶ λοιποὺς, ἀκόμη δὲ καὶ σήμερον εἰς τοὺς τίτλους τῶν διαφόρων σχολικῶν βιβλίων, ἱερὰ ἱστορία, φυσικὴ ἱστορία κλπ.

Ἄλλὰ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐντεῦθεν διὰ τῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ πρὸς καθορισμὸν τῶν ὀρίων ἐκάστης ἐπιστήμης τὸ ὄνομα ἱστορία ἔλαβεν ἔτι μᾶλλον εἰδικὴν σημασίαν.

Δὲν ἐσήμαινε πλέον σύστημα γνώσεων ἀναφερομένων εἰς οἷον-δήποτε ἐπιστητὸν καὶ διδασκτόν, ἀλλὰ **σύστημα γνώσεων ἀναφερομένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον**, ὅχι βέβαια εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως, ἀλλὰ ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς καὶ λογικῆς, αἵτινες ἀπόψεις, ὡς γνωστόν, διαστελλοῦσι τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα καὶ δημιουργοῦσι τὸν πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτοῦ βίον, τοῦτέστιν τὸν ἱστορικὸν λεγόμενον βίον.

Οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ ὄνομα ἱστορία ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δήλωσιν τῆς λεγομένης σήμερον ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἂν καὶ πολὺ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἡρόδοτος τὸ ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου του μὲ κάπως γενικωτέραν ἔννοιαν, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ συγγράμματός του.

Οἱ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐντεῦθεν ἱστορικοὶ συγγραφεῖς παρέλαβον τὸν ὅρον τοῦτον καὶ ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸν εἰς τὰ ἔργα των, ὅπως ὁ Πολύβιος, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης κλπ.

Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἐκτὸς τῆς ὑποκειμενικῆς ἐννοίας, τὴν ὁποίαν εἶχε πλέον ἢ λέξις αὕτη, ἀπέκτησε καὶ ἀντικειμενικὴν. Τοῦτέστιν δὲν ἐδήλου μόνον τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, δηλαδὴ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου, τὰ **διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα**. Ἡ ἀντικειμενικὴ ἔννοια τῆς λέξεως διατηρεῖται καὶ μέχρις ἡμῶν καὶ εἶναι πάρα πολὺ ἐν χρήσει, «διηγήσου μου μίαν ἱστορίαν», «ἔχομεν τὴν ἱστορίαν τῶν Περσικῶν πολέμων» κλπ.

Αὕτη εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ διαδρομή, τὴν ὁποίαν ἐπε-

τέλεσε ἡ λέξις ἱστορία ἀπὸ σημασιολογικῆς ἀπόψεως κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μέχρις ὅτου νὰ σημαίνη τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην καὶ ταῦτοχρόνως καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, δηλ. τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Β΄. ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ σήμερον ἐπιστῆμαι, τὴν ἀρχὴν τῆς ὀφείλει εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ δὴ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Καθόσον: Τὰς μὲν πρώτας βάσεις τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης δυνάμεθα νὰ τὰς ἀναζητήσωμεν εἰς τοὺς κατὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἀκμάσαντας ἱστοριογράφους, τὸν Ἑκαταῖον τὸν Μιλήσιον, τὸν Ἀκουσίλαον καὶ λοιπούς, οἱ ὅποιοι ἐπραγματεύθησαν διάφορα θέματα σχετικὰ μὲ τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, δηλαδή περὶ κτίσεως διαφόρων πόλεων, περὶ διαφόρων Βασιλικῶν γενῶν, περὶ τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων διαφόρων λαῶν κ.λ.π, τοὺς ὁποίους οἱ νεώτεροι **λογοποιοὺς ἢ λογογράφους** ὀνομάζουσι.

Τὸ δὲ ὅλον οἰκοδόμημα δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς μετὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἀκμάσαντας ἱστορικοὺς συγγραφεῖς, τὸν Ἡρόδοτον, τὸν κληθέντα ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος καὶ νεωτέρων πατέρα τῆς ἱστορίας, τὸν Θουκυδίδην, τὸν ὀρθῶς ὑπὸ τινων ὀνομασθέντα Ἀναξαγόραν τῆς ἱστορίας, καὶ τὸν Ξενοφῶντα, τὸν ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ χαρακτηρισθέντα δίκαιον συγγραφέα, οἱ ὅποιοι μετὰ σαφηνείας, ἀκριβείας καὶ ἐπιστημονικότητος ἐξήτασαν τὰ σπουδαιότερα καὶ θαυμαστά τῆς ἐποχῆς των γεγονότα, τοὺς ὁποίους καλοῦσι κυρίως **ἱστοριογράφους ἢ ἱστορικοὺς**.

Ὡς ἀνάδοχον ὅμως τοῦ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος ὀρθωθέντος οἰκοδομήματος ἀνάγκη νὰ θεωρήσωμεν

τὸν γίγαντα τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος, τὸν πανεπιστήμονα Ἀριστοτέλην, ὅστις καὶ τὸν ὄρον **ἱστορία** καθιέρωσεν πρὸς δῆλωσιν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐρεῦνης τῆς καθώρισεν.

Μετὰ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην, τόσον κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς καὶ Βυζαντινούς χρόνους, ἀνευρίσκωμεν ἑκατοντάδας δλοκλήρους ἱστορικῶν, οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος διὰ τῆς συγγραφῆς ἀξιολόγων ἱστορικῶν πραγματειῶν, ἄλλων μὲν κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Ἡροδότου, Θουκυδίδου καὶ Ξενοφώντος, ἄλλων δὲ κατ' ἴδιον καὶ πρωτότυπον τρόπον. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Μαρσύαν τὸν Πελλαῖον, τὸν Ὀνησίκριτον, τὸν Πτολεμαῖον τὸν Λάγου, τὸν Ἀριστόβουλον, τὸν Χάρητα τὸν Μυτιληναῖον, τὸν Θεόπομπον τὸν Χίον καὶ πλείστους ἄλλους συγγραφεῖς κυρίως τῆς μεγάλης κοσμοῖστορικῆς ἐκστρατείας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὡς ἀπλοῦς ἐργάτας πρὸς συντήρησιν καὶ διατήρησιν τοῦ μέχρι τοῦδε ἀνυψωθέντος οἰκοδομήματος.

Κατὰ τοὺς Ρωμαῖκούς χρόνους, ἀφοῦ παραλείψωμεν τοὺς Λατίνους ὡς μὴ παραγαγόντας τίποτε τὸ ἀξιόλογον, ἀνάγκη νὰ ὑπομνήσωμεν τὸν Πολύβιον τὸν Μεγαλοπολίτην, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ θαυμαστοῦ του ἔργου ἀνεδείχθη πατὴρ τῆς πραγματικῆς ἱστοριογραφίας καὶ ἔκαμε ἀρχὴν τοῦ θριγκοῦ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, ὁ ὁποῖος ἔδωκε ἱστορικὴν χροιάν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐξετασθέντα θέματα, καὶ τὸν πολυγραφώτατον Πλούταρχον τὸν δικαίως κληθέντα ἡθικολόγον ἱστορικόν.

Κατὰ δὲ τοὺς Βυζαντινούς ἀνάγκη νὰ ἀναγράψωμεν τὸν Ἀργιανόν, τὸν Δίωνα, τὸν Προκόπιον, τὴν Ἄνναν τὴν Κομνηνὴν, τὸν Χαλκοκονδύλην, τὸν Δούκαν κ.λ.π. ὡς ἀπλοῦς ἐργάτας καὶ ὅχι ὡς προαγωγούς τῆς ἐπιστήμης.

Ἄλλ' ὅμως παρ' ὅλην τὴν πρόοδον, τὴν ὁποίαν ἐπετέλεσεν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως, ὅτε ἰδρῦθησαν εἰς τὰ διάφορα κράτη τὰ πρῶτα Πανεπιστήμια, οὐδαμοῦ αὕτη ἐστεγάσθη. Τουτέστιν εἰς τὸ πα-

νεπιστήμιον κανενὸς ἔθνους δὲν συνεστήθη ἱστορικὴ ἐπιστήμη, οὐδὲ ἐδιδάσκετο ὡς ἰδιαίτερος ἐπιστημονικὸς κλάδος, καθὼς ἔαν εἶχε τελείως ἄγνοηθῇ ἡ ἐργασία τῶσων σοφῶν ἀνδρῶν καὶ ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης ταύτης.

Ναὶ, ὅ,τι οἱ αἰῶνες ἐδημιούργησαν δι' ἀκαταπονήτων ἐργασιῶν μεγάλων προσωποποιήτων, παρεγνωρίσθη διὰ μίαν στιγμὴν καὶ ἡγνοήθη τελείως. Μόνον οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην διεξήρχοντο μαζὶ μὲ τὴν ἄλλην σωρείαν τῶν φιλολογικῶν ἔργων καὶ τὰ τοῦ ἱστορικοῦ περιεχομένου, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποδίδωσι τὴν πρέπουσαν σημασίαν εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ νὰ διαστέλλωσιν αὐτὸ τῶν ἄλλων ὡς ἀνῆκον εἰς ἰδιαίτερον ἐπιστημονικὸν κλάδον, ἀλλ' ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ὅλα ἐγράφησαν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους διὰ τὴν γραμματικὴν καὶ κριτικὴν ἐρμηνείαν τῶν φιλολογούντων, ἀπέδιδον τὴν αὐτὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν εἰς ὅλα.

Μὲ λίγα λόγια ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη αὐτοτελὴς ἡγνοήθη κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῶν πρώτων Πανεπιστημίων καὶ ἦτο ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν φιλολογίαν ἢ καλύτερον ἦτο ὑπὸ τὸ ἄρμα αὐτῆς, ἐφ' ὅσον ὅλα τὰ διάφορα συγγράμματα, ἐπομένως καὶ τὰ ἱστορικοῦ περιεχομένου, ἦσαν τὸ ὑποκείμενον τῆς ἐρμηνείας καὶ τῆς ἐν γένει ἐρεῦνης τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης.

Αὐτὴ ἦτο ἡ θέσις τῆς ἐπιστήμης ταύτης μεταξὺ τῶν ἄλλων μέχρη τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ διαφωτισμοῦ, ὁπότε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀφοῦ ἀπέβαλε τὰ σκιαζόντα καὶ βαρύνοντα αὐτὸ νέφη καὶ εἶδεν νέους πνευματικούς ὀρίζοντας εἰς ὅλα τὰ εἶδη τοῦ ἐπιστητοῦ, διέστειλεν αὐτὰς ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπέδωκεν εἰς ἑκάστην τὴν προσήκουσαν θέσιν καὶ τιμὴν.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπιστεύθη ὅτι ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ νέα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐνεφανίζοντο καθ' ἑκάστην, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ προσφυγὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα ἦτο συχνωτάτη.

Αἱ βίβλοι ἤρχισαν νὰ ἀναδιφῶνται μετὰ μεγαλυτέρας ἀπὸ ἄλλοτε ἐντάσεως καὶ νὰ ἐξονυχίζωνται τελείως, ἐν ᾧ ταυτόχρονα οἱ μελετηταὶ διεκήρυττον εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ἐπιστροφὴν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ τὴν μελέτην αὐτοῦ, γιατί ἡ τελειότης τῶν

ἀρχαίων συγγραμμάτων καὶ ἡ εἰς αὐτὰ περιεχομένη σοφία ἐγέννα τὸν πόθον, τὴν νοσταλγίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ναί, διεσάλπιζον εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπανόδου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πὺν τὸ πᾶν ἦτο τέλειον, πὺν ἀνεδείχθησαν τὰ μεγάλα πνεύματα εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ, ναί, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πὺν θὰ ἔφερε τὴν τελειότητα καὶ εὐτυχίαν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως καὶ τότε. Μελέτη λοιπὸν παντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἦτο τὸ σύνθημα. Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη, ὅσον καὶ ἂν ἦτο οὐτοπιστική, ἐν τούτοις μεγάλῃν ὠφέλειαν ἐπροξένησεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας καὶ πρὸ παντός εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ἱστορίαν, διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα.

Ἡ προσπάθεια αὕτη παρήγαγε τοὺς μεγάλους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης φιλόλογους, οἱ ὅποιοι ταυτοχρόνως ἦσαν καὶ μεγάλοι ἱστορικοί. Ἡ βαθεῖα μελέτη τῶν φιλολογικῶν κειμηλίων τῆς ἀρχαιότητος τοὺς ἔκαμε ἀφ' ἐνὸς μὲν βαθεῖς φιλόλογους, ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ βαθεῖς ἱστορικούς, ὥστε νὰ μὴ διστάζωσι πολλοὶ νὰ ἀναλάβωσι τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀρχαίας ἱστορίας ὡς ἰδιαιτέρου ἐπιστημονικοῦ κλάδου εἰς τὰ διάφορα Πανεπιστήμια. Δὲν ἐπέρασε δὲ πολὺς καιρὸς καὶ τοὺς φιλόλογους ἱστορικούς ἀντικατέστησαν εἰδικοί περὶ τὴν ἱστορίαν ἀποκλειστικῶς ἀσχολούμενοι, οἱ ὅποιοι ἀπεχώρισαν τελείως τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὴν φιλολογίαν ὡς αὐτοτελῇ μὲν ἐπιστήμην, ἀλλὰ περιοριζομένην μόνον εἰς τὴν Ἀρχαίαν.

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν ἔμειναν μέχρις ἐδῶ.

Δὲν ἦτο δυνατόν καὶ πρόπον τὸ ὅλον πλάτος τῆς ἱστορίας νὰ καλυφθῇ μόνον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν. Θὰ ἐδίδετο ὑπὸ τῶν πραγμάτων νέα ὥθησις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου κύκλου. Καὶ τοιαύτη ἐδόθη ἀπὸ τὴν ἀνάγκην, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν κατάλυσιν τοῦ Φεουδαρχικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀντικατάστασιν διὰ τοῦ γραφειοκρατικοῦ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν ἠκολούθησεν ὀλίγῳ βραδύτερον ἡ οἰκονομική, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν Νέων χωρῶν καὶ τῆς μετατοπίσεως τοῦ ἐμπορίου ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τῆς Μεσογείου εἰς τοὺς μεγάλους ὠκεανούς

Ἀτλαντικόν, Εἰρηνικόν καὶ Ἰνδικόν.

Ἡ εἰσροὴ ἀφθόνου πλούτου ἐκ τῶν νέων χωρῶν ἐπέφερε τὴν οἰκονομικὴν εὐεξίαν τῶν λαῶν καὶ ἐπομένως καὶ τῶν βασιλέων, οἱ ὅποιοι ἀμέσως ἠθέλησαν νὰ ἐπιβάλωσι τὸ κράτος τοῦ νόμου εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοὺς φεουδάρχας, οἱ ὅποιοι ἐπὶ αἰῶνας ὄχι μόνον τὸν δύστηνον λαὸν ἐλυμαίνοντο, ἀλλὰ καὶ τὸν αὐθέντην των οὐδὲν ὡς ὑπελόγιζον.

Ἡ διοργάνωσις μαχίμου στρατοῦ καὶ ἡ τελειοποίησις τῶν μαχητικῶν ὅπλων ἔδωσαν τὴν δύναμιν εἰς τοὺς βασιλεῖς νὰ ἐκπληρώσωσι τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν των καὶ νὰ καταρρίψωσιν ἐκ βάθρων τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα τῆς διοικήσεως καὶ εἰς τὴν θέσιν του νὰ καθιδρύσωσιν ἓνα ἄλλο, τὸ γνωστὸν μέχρι σήμερον μὲν τὸ ὄνομα γραφειοκρατικόν. Τὴν θέσιν τῶν φεουδαρχῶν ἐλάμβανον οἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως διοριζόμενοι δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ οὕτω ἐδημιουργεῖτο μία νέα κοινωνικὴ τάξις, ἡ τῶν δημοσίων ἢ κρατικῶν ὑπαλλήλων.

Ἄλλ' ἡ τάξις αὕτη, εἰς τὰς χεῖρας τῆς ὁποίας ἐνεπιστεύοντο αἱ τύχαι τοῦ κράτους, ἔπρεπε νὰ ἔχη εἰδικὴν μόρφωσιν, εἰδικὰ ἐφόδια, τὰ ὅποια ἦσαν ἀπαραίτητα διὰ τὴν καλὴν καὶ χρηστὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἔργου τῆς, ὅπως εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ δικαίου καὶ μάιστα τοῦ διοικητικοῦ, ἡ γνῶσις τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως τῶν διαφόρων λαῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς κ. λ. π.

Ἡ ἀνάγκη λοιπὸν αὕτη, δηλαδὴ ἡ τῆς μορφώσεως τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, ἔδωκε νέαν ὥθησιν εἰς ἱστορίας μελέτας πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ δημοσίου δικαίου τῶν διαφόρων λαῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ἄλλ' αἱ ἔρευναι τώρα δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὰ ἔργα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὰ ἔργα ὅλων τῶν ἐποχῶν, τῆς Ἀλεξανδρινῆς, Ῥωμαϊκῆς, Βυζαντινῆς ἀκόμη δὲ καὶ τῆς συγχρόνου, διότι παντοῦ καὶ πάντοτε δύνανται νὰ ἀναζητηθῶσι τοιαῦτα στοιχεῖα.

Οὕτω λοιπὸν ἀπὸ τὰς ἐρεῦνας αὐτὰς τῶν καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς γραφέντων συγγραμμάτων πρὸς συλλογὴν τῶν στοιχείων τοῦ δικαίου καὶ τοῦ τρόπου τῆς διοικήσεως ἐδόθη νέα ὥθησις πρὸς ἱστορικὰς μελέτας, αἵτινες ἐντὸς ὀλίγου ἦσαν τόσαι μεγάλαι καὶ συστηματικαί, ὥστε διεστάλησαν ἀναμεταξύ των ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς

ιστορίας.

Ὅχι μόνον πλέον ἢ ἀρχαία, ἀλλὰ καὶ ἡ Μεσαιωνικὴ καὶ ἡ Νέα ἐθεωροῦντο κλάδοι τῆς αὐτῆς ἐπιστήμης καὶ παραλλήλως ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται εἰς τὰ διάφορα Πανεπιστήμια μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν, μὲ τὸν ὁποῖον ἄλλοτε ἡ ἀρχαία.

Καὶ μὲ τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν ὅμως νέαν πρόοδον δὲν ἔμειναν εὖ-χαριστημένοι οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην καὶ ὥς ἐκ τούτου ἔκαμαν πολλὰς καὶ ἐπικινδύνους ἀποπείρας διὰ νὰ καταργήσωσι τὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια τῶν διαφόρων κλάδων καὶ νὰ ἐξετάσωσι τὰ διάφορα γεγονότα ἀφ' ὑψηλοῦ. Αἱ ἀπόπειραι, ὅσῳ καὶ ἂν ἐφαίνοντο κατ' ἀρχὰς οὐτοπιστικαί, δὲν ἐβράδυναν νὰ στεφθῶσιν ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη νὰ σημειώσῃ καὶ πάλιν νέας προόδους καὶ νέους σταθμοὺς ἐξελιξεως πρὸς αὐτοτελείωσιν καὶ στέγασιν τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Αἱ ἔρευναι τοῦ Fichte καὶ Herder ἐν Γερμανίᾳ, τοῦ Codorcet καὶ Turgot ἐν Γαλλίᾳ ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς λεγομένης **Γενικῆς Παγκοσμίου ἱστοριογραφίας** τὸν 18ον αἰῶνα, δηλαδὴ τῆς ἱστορίας ἐκείνης, ἡ ὁποία ἀναλαμβάνει νὰ ἐξετάσῃ ἐν πνεύματι καθολικῷ ἀφ' ὑψηλοῦ ὅλα τὰ γεγονότα, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν καὶ δεσμεύεται ἀπὸ τὰ στενὰ τοπικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια. Τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ ὡς καθρέπτῃς τῆς ἐξελιξεως τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ μάλιστα τῆς ἐξελιξεως, ἡ ὁποία προχωρεῖ ἀπροσκόπτως καὶ ὁμαλῶς μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὸ τέλειον, καθὼς ἐὰν ἐκ τῶν προτέρων εἶχε καθορισθῇ τὸ σχέδιον αὐτῆς, οἱ σταθμοὶ καὶ τὸ τέρμα.

Παραλλήλως μὲ τὰς νέας αὐτὰς προόδους ἤρχισεν ἡ διδασκαλία τῆς γενικῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰς τὰ διάφορα Πανεπιστήμια, ἡ ὁποία ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισε νὰ ἐκτοπίζει τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας τῶν ἐπὶ μέρους κρατῶν.

Ἄλλ' αἱ μελέται τῆς Γενικῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπῆρξεν αἰτία νὰ σημειωθῇ νέα ὥθησις εἰς ἐρεῦνας καὶ νὰ σημειωθῇ ἡ μεγίστη τῶν προόδων, πού ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μέχρι τοῦδε ἡ ἐπιστήμη αὕτη. Ὅλοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὴν παγκόσμιον ἱστοριογραφίαν δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμένοι μεταφυσικῆς τινος ἐπιδράσεως, καθόσον προσεπάθουν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα μεταφυσικῶς.

Αὐτὸ ἐγέννησεν ἀντίδρασιν, ἡ ὁποία δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐκδηλωθῇ μετὰ τὴν ἴδρυσιν μιᾶς νέας σχολῆς γνωστῆς μετὰ τὸ ὄνομα **Θετικὴ ἱστοριογραφία**, ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὸν μέγαν ἱστορικὸν Range.

Τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς αὐτῆς, ὥς καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματός της φαίνεται, εἶναι ὅλως ἀντίθετον τῆς προηγουμένης, καθόσον αἱ μεταφυσικαὶ ἐρμηνεῖαι τῶν ἱστορικῶν γεγονότων οὐδεμίαν θέσιν ἔχουσι καὶ αἱ μελέται αἱ ὑπὸ τοιούτου πνεύματος διεπόμεναι οὐδεμίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν κέκτηνται.

Τὸ ἔχον τὴν ἀξίαν εἶναι ἡ ἀνακάλυψις καὶ ἡ διαπίστωσις τοῦ τι ἐγένετο πραγματικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πάσης φύσεως πηγῶν.

Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν, ὁ παραλληλισμὸς τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ αὐτὰ γεγονότα, ἡ σύγκρισις αὐτῶν καὶ ἡ κριτικὴ πρὸς ἐπιλογὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ὀρθοῦ ἦτο τὸ πνεῦμα τῆς νέας κατευθύνσεως τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία ἐκάλεῖ τοὺς ἱστοριοδίφας εἰς νέους ἀγῶνας ἐρεῦνης πρὸς ἀποτίναξιν τῶν μεταφυσικῶν προλήψεων, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ δεσμεύωσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Τῇ ἀληθείᾳ ἡ νέα αὕτη κατεύθυνσις κατασυνεκίνησε τοὺς ἐρευνητὰς καὶ τὰ πλήθη αὐτῶν ἤρχισαν νὰ ἀμιλλῶνται περὶ τοῦ ποῖος πρῶτος θὰ ἐτύγχανε τῆς τιμῆς νὰ ὀνομασθῇ ὁπαδὸς καὶ νὰ ἐργασθῇ πρὸς ἀνάδειξιν αὐτῆς.

Ἡ εὐγενὴς ἀμιλλα ἦτο ἐκείνη, ἡ ὁποία παρήγαγε μίαν ἀληθῶς κολοσσιαίαν ἐργασίαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, τὴν ἐκδοσιν τῶν διαφόρων πηγῶν, χειρογράφων, ἐπιγραφῶν, ἐγγράφων κ.λ.π. τὴν ἀνάκυσιν καὶ λύσιν διαφόρων σπουδαίων προβλημάτων ἀφορῶντων τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἦτο τὸ τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον περιεῖχε πολλὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα, ὅπως τὸ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἐξαγωγῆς νόμων κ.λ.π., τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἀπασχολήσωσιν εἰς τὸ προσεχὲς κεφάλαιον, λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας, ποὺ ἔχουσι διὰ τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, καὶ τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν ὁλοκληρωτικὴν στέγασιν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ὅλης ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας.

Ἐνταῦθα συγκεφαλαιώνοντες μόνον τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐξελέ-

ξεως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, χωρὶς νὰ θεωρῶμεν τὰ χρονικὰ ὅρια ἀπολύτως ἀκριβῆ λέγομεν ὅτι εἶναι οἱ ἑξῆς.

Α'. Ἀπὸ τῶν πρώτων λογογράφων καὶ λογοποιῶν μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως, καθ' ὃν ἐτέθησαν αἱ ἀρχαὶ καὶ βάσεις τῆς ὅλης ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Β'. Ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 17ου, καθ' ὃν διδάσκεται ἡ Ἀρχαία ἱστορία εἰς τὰ διάφορα Πανεπιστήμια λόγῳ τῶν ἐρευνητῶν, ποὺ διείποντο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ πρὸς ἐξαγωγήν διδαγμάτων ὠφελίμων διὰ τὴν ζωὴν.

Γ'. Ἀπὸ τοῦ 17ου μέχρι τοῦ 18ου, καθ' ὃν διαστέλλονται καὶ οἱ ἄλλοι τῆς ἱστορίας κλάδοι, Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα, καὶ διδάσκονται λόγῳ τῆς ἀνάγκης πρὸς μόρφωσιν τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων.

Δ'. Ἀπὸ τοῦ 18ου μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος, καθ' ὃν συμπύσσονται οἱ ἐπὶ μέρους κλάδοι εἰς τὴν Γενικὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, λόγῳ τῆς τάσεως πρὸς ἐρμηνείαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Καὶ Ε'. Ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, καθ' ὃν ἰδρύεται ἡ Θετικὴ ἱστοριογραφία ὡς ἀντίδρασις τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διείπεν τὴν Γενικὴν παγκόσμιον ἱστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Γ'. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΠΗΣΧΟΛΗΣΑΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΩΣ ΕΠΕΔΡΑΣΑΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥΤΟΥ.

Τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀνεφύησαν καὶ ἀπησχόλησαν τοὺς σοφοὺς κατὰ τὴν τελευταίαν περὶ τῆς ἱστορίας κίνησιν, εἶναι πολλά. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον ἀμέσως ἐνταῦθα μᾶς ἐνδιαφέρει λόγῳ τῆς μεγάλης ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἔσχεν εἰς ὅλην τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς

τὰ διάφορα σχολεῖα, εἶναι τὸ τῆς ἐκτάσεως ἢ πλάτους τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει κυρίως τὰ ἐξῆς ἐπὶ μέρους ἐρωτήματα.

Ἡ Ἱστορία πρέπει : 1) Νὰ περιορίζεται μόνον εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα ;

2) Νὰ περιορίζεται μόνον εἰς τὰ τοῦ πολιτισμοῦ ;

3) Νὰ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὰ δύο ;

4) Ἄν ναί, ποῖα θὰ ἔχη ὡς ἀφετηρίαν, τὰ πολιτικὰ ἢ τὰ τοῦ πολιτισμοῦ ;

5) Νὰ ἀνευρίσκη τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ;

6) Νὰ προβαίνει εἰς τὴν ἐξαγωγὴν νόμων ;

Ταῦτα πάλιν δύνανται νὰ συμπυκνωθῶσιν εἰς δύο γενικώτερα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἓν νὰ περιλαμβάνῃ τὰ τέσσαρα πρῶτα, τὸ δὲ ἄλλο τὰ δύο ὑπόλοιπα ; Δηλαδή :

α) Ἡ ἱστορία πρέπει νὰ εἶναι πολιτικὴ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ ἢ καὶ ἀμφοτέρω, ὅποτε, ποῖον τὸ κέντρον ;

καὶ β) Εἶναι δυνατὴ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων ;

Ἄν εἰς τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα ἀπαντήσωμεν, καθορίζομεν τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας καὶ ἐπομένως λύομεν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας διὰ τὴν διδασκτικὴν τοῦ μαθήματος τούτου θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτό.

Πρὸς τοῦτο ἀρχίζομεν ἐκ τοῦ πρώτου.

α'. Ἡ ἱστορία πρέπει νὰ εἶναι πολιτικὴ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἀμφοτέρω, ὅποτε ποῖον τὸ κέντρον ;

Πρὶν δώσωμεν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό, εἶναι ἀνάγκη νὰ καθορίσωμεν δι' ὀλίγων τί εἶναι πολιτικὴ ἱστορία καὶ τί τοῦ πολιτισμοῦ.

1) Πολιτική ιστορία : Είναι η ιστορία, η οποία ως κέντρον έρευνης έχει τὸ κράτος. Δηλαδή εξετάζει τὴν γένεσίν του, τὴν πορείαν τῆς εξέλιξέως του, τὰς σχέσεις του πρὸς τὰ ἄλλα κράτη, τὰς ἐκάστοτε τύχας του κλπ. Λόγου χάριν ἡ Ἑλληνικὴ πολιτικὴ ιστορία δὲν ἀσχολεῖται μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μὲ τὸ κράτος τὸ Ἑλληνικὸν καὶ εξετάζει, πῶς προῆλθεν, ποία ἡ εξέλιξις του ἀπὸ τῆς συστάσεώς του μέχρι σήμερον, δηλ. ἠϋξησεν ἢ ἡλαττώθη, ποῖαι αἱ μεταπτώσεις του κλπ.

Μὲ ὀλίγα λόγια τὸ ὅλον πλάτος τῆς τὸ ἐξαντλεῖ μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα περιγράφουσα τὰ κατορθώματα τῶν βασιλέων, τῶν στρατηγῶν καὶ ἐν γένει τῶν διαφόρων προσώπων, τὰς διαφόρους μάχας καὶ πολέμους, τὰς διαπραγματεύσεις, τὰς συνθήκας καὶ εἰρήνας καὶ ἐν γένει πᾶν, τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν μὲ τὴν διατήρησιν τοῦ κράτους. Δηλαδή περιορίζεται μόνον μὲ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα καὶ παραγνωρίζει σχεδὸν τελείως τὰ ἐσωτερικά, τὸν πολιτισμόν.

Τοιαυτὴ ἦτο ἡ ιστορία, δηλαδή κυρίως πολιτικὴ, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἂν καὶ εἰς τινὰς ἱστορικοὺς παρατηρῆται ἅποια παρέκκλισις πρὸς ἔρευναν καὶ μερικῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα συνδέονται στενῶς πρὸς τὸ κράτος.

Ἡ γενικὴ ὁμως κατεύθυνσις ὅλων τῶν ἱστορικῶν μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἦτο ἡ πολιτικὴ, χωρὶς βέβαια νὰ θέλωμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι μετὰ ταῦτα τελείως ἥλλαξεν, καθόσον καὶ μέχρι σήμερον ὑπάρχουσι πολλοί, οἱ ὁποῖοι ὑπερμαχοῦσι τῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ ἡ ὑπὸ τοῦ Range ἰδρυθεῖσα σχολή, ἡ τῆς Θετικῆς ἱστοριογραφίας.

2). Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Είναι ἡ ιστορία, ἡ ὁποία ὡς κέντρον έρευνης ἔχει τὸν πολιτισμόν τῆς ἀνθρωπότητος. Δηλαδή εξετάζει τὰς προσπάθειάς καὶ τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους κατέβαλε καὶ καταβάλλει ὁ ἄνθρωπος πρὸς βελτίωσιν τῶν ὅρων τῆς ζωῆς καὶ ἐξημέρωσίν του.

Τὸ ὅλον πλάτος τὸ καλύπτει μὲ τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν ἐξωτερικὴν φύσιν, ἀφ'

έτέρου δὲ πρὸς τὴν ἰδίαν ἐσωτερικὴν, καὶ τὰς νίκας, τὰς ὁποίας κατὰ γαί. Γιαυτὸ ἐρευνᾶ, πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ἀγρίας καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη, ποῖαι ἦσαν αἱ ἀνάγκαι, αἱ ὁποῖαι τὸν ὥθησαν εἰς τὴν ἰδρυσιν τῶν πρώτων κοινωνιῶν, πῶς ἀντεμετώπισε τὴν γύρωθεν ἀπειλοῦσαν αὐτὸν φύσιν, πῶς κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ καταστείλῃ τὰ ἐνστικτικὰ, τὰς ὁπάς, τὰς κλίσεις καὶ τὰ πάθη του, χωρὶς βέβαια νὰ συγκινῆται ἀπὸ τοὺς πολέμους, τὰς μάχας, τὰς συνθήκας, τοὺς βασιλεῖς, τοὺς στρατηγούς, τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐν γένει ἀπὸ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν πολιτισμόν.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ περιορίζεται μόνον εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἀνθρωπότητος γεγονότα καὶ παραγνωρίζει σχεδὸν τελείως τὰ ἐξωτερικά.

Τοιαύτη ἤρχισε νὰ εἶναι ἡ ἱστορία, δηλ. τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ὅτε ὁ Βολταῖρος καὶ τὸν ὄρον ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ. Ἐκτοτε πολλοί, τόσον Γάλλοι, ὅσον καὶ Γερμανοί, ἐχειραφέτησαν τὰς ἀπόψεις τοῦ Βολταίρου καὶ κατωχύρωσαν αὐτὰς διὰ τῆς παρατάξεως πολλῶν καὶ σπουδαίων ἐπιστημονικῶν ἐπιχειρημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἀναγραφὴ δὲν εἶναι ἔργον τῆς παρούσης μελέτης.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι, ὅτι κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ὑπῆρχον δύο ἀπόψεις τῆς ἱστοριογραφίας, τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ ὁπαδοὺς πολλοὺς, οἱ ὁποῖοι παρέτασσαν ὑπὲρ ἑκατέρας πολλὰ καὶ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα. Ὁ ἀγὼν ἦτο σφοδρὸς λόγῳ τοῦ φανατισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνέπνεε τοὺς μαχητὰς τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἀπόψεως, καὶ συνάμα προσέβλεπετο ἀτελείωτος λόγῳ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νέων ὁπαδῶν, οἱ ὁποῖοι προσετίθεντο εἰς τοὺς παλαιμάχους καὶ τῶν δύο ἀπόψεων, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νέων καὶ τελειότερων προβαλλομένων ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα διηύρυνον τὸ μέγα χωρίζον αὐτοὺς χάσμα.

Ἐν τῷ μέσῳ ὅμως τῆς ἐπικρατούσης ἀσαφείας καὶ συγχήσεως γνωμῶν ἀνεφάνησαν ἀληθῶς σοβαροὶ καὶ σῶφρονες μελετηταὶ τοῦ ζητήματος τούτου, οἱ ὁποῖοι μακρὰν κάθε προλήψεως καὶ ἰδιο-

τελείας ἐξετάσαντες τὰς δισταμένας ἀπόψεις καὶ τὰ προβαλλόμενα ὑπὲρ ἑκατέρας ἐπιχειρήματα διεσάλπισαν τὸ τέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ μέγαλον ἐρωτηματικὸν.

«Ἱστορία πολιτικὴ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀλληλένδετοι καὶ δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ χωρισμὸς των, καθόσον ὑπάρχει σύνδεσμος στενὸς καὶ ἄρρηκτος, ὁ δεσμὸς τοῦ αὐτοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον ῥέει εἰς τὰς φλέβας τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς κοιλίας προερχομένων ἀδελφῶν». Δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν τὰ πολιτικὰ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ γεγονότα νὰ ἀρνηθοῦν τὴν καταγωγὴν των, ὅτι εἶναι τέκνα τῆς αὐτῆς μητέρας, τῆς Κοινωνίας, ἡ ὁποία τὰ ἐγέννησε καὶ τὰ γεννᾷ, τὰ ἀνέθρεψε καὶ τὰ ἀνατρέφει, καὶ τὰ ἐνεφάνισε καὶ τὰ ἐμφανίζει, ὅπως αὐτὴ θέλει.

Ναὶ, ἡ κοινωνία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν στενὸν καὶ ἄρρηκτον σύνδεσμον τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἱστορίας, διότι πολιτισμὸς χωρὶς κοινωνίαν εἶναι ἀκατανόητον πρᾶγμα καὶ κράτος ἄνευ κοινωνίας ἀνύπαρκτον. Ἡ κοινωνία λοιπὸν εἶναι ἡ βάση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἱστορίας. Καθόσον: Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ὥς κέντρον ἐρεύνης ἔχει τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, δηλ. τὸ σύνολον τῶν ὕλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα παράγει ἡ ἀνθρωπότης καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἄξιαν διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γεννᾶται, προάγεται, ἀναγνωρίζεται καὶ ἐπιδοκιμάζεται. Καὶ ἂν εἰς τὰ μάτια μας ἡ ὥθησις φαίνεται ἀτομικὴ, καθόσον δίδεται ἀπὸ ἑνα ἄτομον, καὶ πάλιν ὅμως εἶναι ἔργον τῆς κοινωνίας. Διότι τὸ ἄτομον ζῶν μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν δέχεται ἐπίδρασιν ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ἐτάχθη ἡ κοινωνία θεματοφύλαξ, δηλαδή τοῦ μέχρι τοῦδε παραδεδομένου ὑπὸ τῶν προγενεστέρων γενεῶν πολιτισμοῦ. Ἐξ ἄλλου οὐδεμίαν ἄξιαν θὰ εἶχε κάθε πρόοδος, ἡ ὁποία θὰ ἐπετελεῖτο ὑπὸ τινος ἀτόμου εἰς τινα κλάδον τοῦ πολιτισμοῦ, οὐδὲ θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς πρόοδος, ἂν ἡ κοινωνία δὲν τὴν ἐθεώρει, δὲν τὴν ἐπεδοκίμαζε καὶ ἀνεγνώριζεν αὐτὴν ὡς τοιαύτην. Π. χ. ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀσυρμάτου τηλεγράφου καμμίαν

ἀξίαν δὲν θὰ εἶχεν, οὐδὲ θὰ ἐθεωρεῖτο ἀγαθὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ἂν δὲν ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς κοινωνίας ὡς τοιοῦτον.

Τί ἀξίαν θὰ εἶχεν ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πυρὸς, ἂν παρέμενεν κτῆμα ἀποκλειστικὸν τοῦ ἐφευρέτου καὶ δὲν ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ τῆς κοινωνίας καὶ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπ' αὐτῆς καταλλήλως, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ σήμερον τὴν βάσιν κάθε ὑλικῆς προόδου;

Ἐν ἐνὶ λόγῳ πολιτισμὸς καὶ προαγωγή αὐτοῦ χωρὶς ὑπαρξιν κοινωνίας εἶναι πράγματα ἀκατανόητα, πράγματα ἀσύλληπτα, ἐπομένως καὶ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄλλὰ μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συμβαίνει καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν;

Εἵπομεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἔχει ὡς κέντρον τῆς ἐρεῦνης τὸ κράτος. Ἄλλὰ κράτος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ἀπὸ τὰς πολλὰς ὁργανώσεις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ὅπως εἶναι καὶ ἡ οἰκογένεια, αἱ διάφοροι ἐπιστημονικαὶ καὶ ἐπαγγελματικαὶ ὁργανώσεις, ἡ κοινότης κλπ., αἱ ὁποῖαι συνίστανται διὰ τὴν ἐπίτευξιν ὀρισμένων σκοπῶν. Ὅπως δὲ εἰς κάθε ὁργάνωσιν ὁρίζεται ἐν ἡ καὶ περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἢ καὶ πολλάκις ὅλα τὰ μέλη ὡς ἄμεσα ἐκτελεστικά ὄργανα τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, οὕτω καὶ εἰς τὸ κράτος λόγῳ τῆς πολλότητος τῶν μελῶν τοῦ ἀνατίθεται ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἰς ἓνα ἄτομον ἢ εἰς περισσότερα ἢ καὶ εἰς ὅλα, ὅποτε καὶ ἡ ὁργάνωσις ἡ κρατικὴ θὰ φέρῃ χαρακτῆρα μοναρχίας, ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας. Ἐν ὀλίγοις τὸ κράτος, εἶναι μιὰ μεγάλη, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἡ μεγίστη, κοινωνικὴ ὁργάνωσις, ἐφόσον περιέχει ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἐνώσεις καὶ ὁργανώσεις, ἡ ὁποία τείνει νὰ πραγματώσῃ ἓνα μεγάλον καὶ πολυσχιδῆ σκοπὸν, ὃ ὁποῖος εἶναι τὸ σύνολον καὶ ἡ συνισταμένη τῶν ὑπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ὁργανώσεων ἐπιδιωκομένων καὶ ἐπὶ πλέον ἡ διατήρησις τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἰσορροπίας πρὸς ἀποφυγὴν τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαπειλουμένων συγκρούσεων.

Διαυτὸ τὸ κράτος, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ μὲν τὸν ὅλον σκοπὸν του, ἐπειδὴ δὲν δύναται ταῦτοχρόνως καὶ ἀμέσως, σήμερον ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν καὶ τείνει νὰ πραγματώσῃ αὐτὸ, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σκοπὸς τῆς τάδε ὁργανώσεως, αὔριον τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι ταύτης, μεθαύριον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκείνης, καὶ οὕτω

καθ' ἑξῆς. Διὰ τὴν ἐξασφάλισιν δὲ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἡσυχίαν, ὀρίζει διαφόρους θεσμοὺς, οἱ ὅποιοι ἑνθυμίζουσιν τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων, τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τῶν ἐνώσεων κλπ., διοργανώνει στρατὸν, ὁ ὅποιος χρησιμοποιοῦμενος ἐν περιπτώσει μὴ ἀποσοβήσεως τῆς συρράξεως μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁργανώσεων ἐξασφαλίζει διὰ τῆς βίας τὴν ἐν γένει ἡσυχίαν, καὶ ἐν γένει λαμβάνει κάθε μέτρον, τὸ ὁποῖον ἐνώγει καὶ κατευθύνει ὅλας τὰς κοινωνικὰς δυνάμεις, ἄνευ τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς καὶ διατήρησις τοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ μήπως εἰς τὸ αὐτὸ δὲν κατελήξαμεν καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ; Ἐπομένως ἡ ὑπαρξίς καὶ διατήρησις καὶ τῶν δύο, δηλ. κράτους καὶ πολιτισμοῦ, πολιτικῆς καὶ πολιτισμοῦ ἱστορίας, εἶναι ἀδύνατος ἄνευ κοινωνίας.

Κράτος καὶ πολιτισμὸς, πολιτικὴ καὶ πολιτισμοῦ ἱστορία εἶναι προϊόντα καὶ ἀποτελέσματα τῆς κοινωνίας, παιδιὰ τῆς αὐτῆς μητέρας, ἀδελφοὶ γαλουχηθέντες μὲ τὸ αὐτὸ γάλα καὶ τὰς αὐτὰς παρὰδόσεις, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ νοηθῇ τὸ ἓνα χωρὶς τὸ ἄλλο. Κάθε καλὸ ἢ κακὸ, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν, συγκινεῖ καὶ τὸ ἄλλο καὶ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ εἴτε εὐθέως εἴτε ἀντιστρόφως.

Ἐνα πολιτικὸν γεγονός, λόγου χάριν ἓνας πόλεμος, μία σύμβασις, μία συνθήκη, μία εἰρήνη, τὸ ὁποῖον θὰ λαμπρύνῃ ἢ θὰ ἀμαυρώσῃ τὰς σελίδας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἑνὸς κράτους, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχῃ ἐπιδράσιν καὶ ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπομένως τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, μέγα πολιτικὸν γεγονός τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, ἐπέδρασεν τόσῳ ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας του, ὥστε μετὰ ταῦτα οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀποκρύψωσι τὴν ἐκκληξίν τους ἐπὶ τῇ τόσῳ μεταβολῇ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τῆς Ῥώμης καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῇ τόσῳ προόδῳ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ εἴτα ὑπὸ τῶν Τούρκων, μεγάλα πολιτικὰ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας γεγονότα, ὑπῆρξαν τὰ αἷτια τῆς βραδύτερον γνωστῆς εἰς ὅλους ἀναγεννήσεως καὶ ἐπομένως τῆς δημιουργίας ἑνὸς τῶν μεγαλυτέ-

ρων σταθμῶν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων, σπουδαιότατον πολιτικὸν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονὸς, τόσῳ ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐπέδρασεν, ὥστε νὰ θεωρῇται ἀπὸ τοὺς κακοὺς δαίμονας τῆς ἀνακοπῆς τῆς ἐπὶ τὰ πρόσω πορείας αὐτοῦ. Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὁ Θηβαϊκὸς κλπ., σπουδαῖα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας γεγονότα, ἀνέκοψαν καὶ ἀνεχαίτισαν τὸν ῥοὺν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡμαύρωσαν τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας, τὰς ὁποίας τόσον ἐχρύσωσαν καὶ ἐκόσμησαν οἱ Περσικοὶ πόλεμοι.

Καὶ ὄχι μόνον τὰ πολιτικὰ τῆς ἱστορίας γεγονότα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν τοῦ πολιτισμοῦ ἀρνητικῶς ἢ θετικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως.

Κάθε πρόοδος, ἡ ὁποία σημειοῦται εἰς τина κλάδον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν γένει εἰς ὅλον, ἔχει θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν.

Ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως ἐτελειοποίησεν καὶ τὴν τέχνην τοῦ πολεμεῖν, τῶν πολεμοφοδιῶν, καὶ ἐν γένει τῶν πολεμικῶν μέσων κλπ., πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέδρασε μεγάλως εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, καθόσον ἡ ἐνίσχυσις τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας τῆς παρηγκωνισμένης τελείως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαίωνος εἰς τοῦτο ὀφείλεται. Ἐπίσης ἡ πρόοδος τῆς χημείας, ἡ ὁποία μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος ἐπετελέσθη καὶ ἐπιτελεῖται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι μεγάλως ἐπέδρασεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολιτικῶν γεγονότων τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου καὶ ὅτι τὰ μέγιστα θὰ ἐπιδράσῃ εἰς μέλλοντα τοιοῦτον.

Καὶ πλείστοι ἄλλοι σταθμοὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἐδημιούργησαν θετικοὺς ἢ ἀρνητικοὺς τοιούτους εἰς τὴν πολιτικὴν, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι ἔργον τῆς παρούσης ἐργασίας νὰ ἀναφέρωμεν. Καθόσον καὶ μὲ τούτους, τοὺς ὁποίους ἀνεγράψαμεν, τοῦτο ἐπεδιώξαμεν νὰ δεῖξωμεν καὶ ὑποστηρίξωμεν, ὅτι τὸ πλάτος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης πρέπει νὰ καλύπτῃ ἢ πολιτικὴ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἱστορία, ἐπειδὴ εἶναι ἀλληλένδετοι, ἀδιάσπαστοι, δι' οὓς λόγους ἀνεφέραμεν.

Τώρα εἰς ἓνα μόνον ὑπολείπεται νὰ ἀπαντήσωμεν, διὰ νὰ λυθῇ τὸ ὅλον πρῶτον ζήτημα, εἰς τὸ — ποία ἐκ τῶν δύο θὰ κατέχη

τὸ κέντρον, ἡ πολιτικὴ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ—ξρῶτημα.

Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀπάντησις θὰ δοθῇ δι' ὀλίγων.

Τὸ κέντρον θὰ κατέχη τὸ κράτος, δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ ἱστορία, καὶ μὲ συμμετρίαν θὰ ἐπεκτείνεται εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ εἰς τὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Διότι τὸ κράτος εἶναι, ὅς εἴπομεν, ἡ συνεκτικὴ δύναμις τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δὲ διάλυσις ἐκείνου ἀσφαλῶς συνεπάγεται καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν αὐτοῦ. Ἀλλωστε σήμερον οἱ περισσότεροι κλάδοι τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε ἦσαν ἀφειμένοι εἰς τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν πρωτοβουλίαν διαφόρων ὁργανώσεων, ὅπως ἡ Παιδεία, ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ὑγεία, ἡ Συγκοινωνία κλπ., εὗρίσκονται σήμερον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον καταβάλλει πᾶσαν δυνατὴν φροντίδα πρὸς προαγωγὴν τῶν.

Οὕτως, ὅταν ἡ ἱστορία ἔχη ὡς ἀφετηρίαν τὸ κράτος καὶ ἐπεκτείνεται μὲ συμμετρίαν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ, προτιμωμένων πάντοτε ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εὗρίσκονται ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξάρτησίν του, θὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, καθόσον θὰ ἐμφανίζῃ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μὲ ἀδιάσπαστον καὶ ἀδιάκοπον ἀλληλουχίαν εἰς ὅλας τοὺς ἐκφάνσεις καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους κατέβαλε καὶ καταβάλλει καὶ πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ ἔσω, καὶ θὰ παρουσιάσῃ τὸ ἀλληλένδετον καὶ ἀλληλεξάρτητον ὅλων τῶν γεγονότων, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πολιτικῶν, ὡς τέκνων τῆς μεγάλης κοινωνίας.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα περὶ τοῦ πλάτους τῆς ἱστορίας λέγομεν, ὅτι **πολιτικὴ καὶ πολιτισμοῦ ἱστορία θὰ κατέχωσι τὸ πλάτος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.** Τὸ κέντρον θὰ κατέχη ἡ πολιτικὴ μὲ περιφέρειαν τὸν πολιτισμόν.

Μετὰ τὴν ἀπάντησιν, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸ πρῶτον ζήτημα, ἐρχόμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν καὶ εἰς τὸ δεύτερον.

β'.) Εἶναι δυνατὴ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων;

Καὶ ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη νὰ διευκρινισθοῦν, τί εἶναι φιλοσοφία τῆς

ιστορίας, τοῦ ὀφείλεται ἡ ἀρχὴ τῆς, ποία ἡ μέχρι τοῦδε διαδρομὴ τῆς ἐξελίξεώς τῆς, ἐὰν εἶναι δυνατὴ, τί εἶναι ἱστορικὸς νόμος καὶ ἂν ἡ ἐξαγωγή τοιούτων εἶναι δυνατὴ.

1) Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Εἶναι ἡ ἀποψις ἐκείνη τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἀνενῶρῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὰ αἷτια καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Μὲ ἄλλους λόγους ἀποβλέπει εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ διατὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν γενικῶν ὅρων τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ τῶν νόμων αὐτῆς, ἂν ὑπάρχουν τοιοῦτοι.

Ἡ ἀποψις αὕτη τῆς ἱστορίας οὔτε ὀφείλει οὔτε ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καθόσον ἡ ἀρχαιότης δὲν ἠσυχολήθη μὲ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς φιλοσοφίας, ἂν καὶ σχεδὸν ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τὴν ἀρχὴν τοὺς ὀφείλουν εἰς τὸ ἀρχαῖον φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε ὁ Ἀριστοτέλης εἶχον τὴν γνώμην ὅτι ἡδύνατο μίαν ἡμέραν ἡ ἱστορία νὰ χρησιμεύσῃ ὥς πεδῖον φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, ἂν καὶ εἰς τὰ συγγράμματά των καὶ δὴ εἰς τὴν Πολιτείαν τοῦ πρώτου καὶ Πολιτικά τοῦ δευτέρου εὐρίσκωνται διεσπαρμέναι γενικαὶ παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἀναφέρονται εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συστημάτων. Οἱ λόγοι τῆς μὴ προβλέψεως εἶναι ὀφθαλμοφανεῖς. Τὸ μέχρι τῆς ἐποχῆς των ἱστορικὸν ὕλικὸν δὲν ἦτο ἀρκετὸν, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ θέμα τῆς φιλοσοφίας, διότι ὁ δρόμος, τὸν ὁποῖον ἡ ἀνθρωπότης εἶχε μέχρι τοῦδε διατρέξει, ἦτο πολὺ βραχὺς, ἡ πρὸδος σχετικῶς μικρὰ καὶ ἐν γένει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα εἰς τὰς ποικίλας ἀλλὰ καὶ ἀλληλενδέτους μορφάς των πολὺ πτωχά.

Ἄλλ' ὅ,τι δὲν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ὁ Ἀρχαῖος κόσμος εἰς εὐνοϊκοὺς ὅρους καὶ ἀπαραιτήτους συνθήκας πρὸς γένεσιν τῆς τοιαύτης ἀπόψεως τῆς ἱστορίας, τὸ εἶχε ἀποκτήσει ὁ Μεσαίων, ὅτε πλέον ἡ ἀνθρωπότης εἶχε διανύσει ἀρκετὸν δρόμον ἐν τῇ πορείᾳ τῆς, αἰῶνας ὀλοκλήρους, καὶ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἦσαν τόσον πολλὰ καὶ ποικίλα, ὥστε τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἔχουν ἀνάγκης μιᾶς ἐρμηνείας. Καὶ ἡ ἐρμηνεία μὲν δὲν ἐβράδυνε νὰ δοθῇ, ἀλλὰ τὴν χαρακτηρίζει ἐκείνο, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ ὅλην τὴν ἐποχὴν, δηλαδὴ ἡ ἐπέμβασις ὑπεραισθητῶν καὶ μεταφυσικῶν δυνάμεων. Γιαυτὸ ὁ Μεσαίων θεωρεῖται ὁ κατ' ἐξοχὴν εἰσηγητὴς τῆς Θεολογικῆς καὶ

τελεολογικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν λαῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένου σχεδίου καὶ βαίνει πρὸς ὁλοκληρωτικὴν πραγμάτωσιν ἑνὸς σκοποῦ ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένου, τὸν ὁποῖον ὁ πάνσοφος Θεὸς ἀπ' αἰῶνων ἔχει καθορίσει.

Ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, πολιτικὰ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἰς ὅλας των τὰς ἐκφάνσεις ἔχουν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος καθοδηγεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ κατευθύνει αὐτὸ εἰς τὴν τροχίαν τοῦ σχεδίου, τὸ ὁποῖον ἀπαραιτήτως θὰ πραγματοποιηθῇ πρὸς πλήρωσιν τοῦ πεπωμένου.

Ναὶ, ἀνεφάνη ἡ θρυλικὴ μορφή τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ ἐξάπλωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι οὕτως ὁ Θεὸς εἶχεν ὀρίσει, ἵνα προπαρασκευασθῇ τὸ ἔδαφος καθ' ὅλας τὰς ἀπόψεις πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Μεσίου. Ἐπίσης γὰρ τὸν ἴδιον σκοπὸν ὁ Θεὸς ἐνετείλατο εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος νὰ κατακτήσῃ ὁλόκληρον τὸν τότε κόσμον καὶ ἐνώσῃ τὰ μέχρη τοῦδε ἀπροσπέλαστα κράτη, ἵνα ὑπὸ τὴν ἐνιαίαν διοίκησιν διευκολυνθῇ ἡ διάδοσις καὶ ἐξάπλωσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Θεανθρώπου. Μὰ μήπως βραδύτερον ὁ Θεὸς δὲν εἶχε οὕτω κανονίσει μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας θρησκείας νὰ διαλυθῇ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ οὕτω πᾶσα ἀντίδρασις τῶν ἐθνικῶν νὰ ἀποσοβηθῇ;

Καὶ ἐν γένει ὁλόκληρος ἡ ἱστορία ἡ παγκόσμιος πολιτικὴ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἡρμηνεύετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς, ἡ ὁποία μέ τινας παραλλαγὰς διειρηθήθη ἐν ὅλῃ τῆς μὲν τῇ δόξῃ καὶ ἐν ὅλῃ τῆς τῷ κύρει μέχρη τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἐν παρακμῇ δὲ καὶ ἀναξιοπιστίᾳ μέχρη καὶ σήμερον.

Λέγω δὲ ἐν παρακμῇ, διότι ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἐπεκράτησεν μία ἄλλη ἄκρως ἀντίθετος τῆς- πρώτης ἡ γνωστὴ μὲ τὸν ὄρον ρεαλιστικὴ ἢ ὑλιστικὴ ἀντίληψις, ἡ ὁποία πιστεύει, ὅτι οὔτε ἡ πρόνοια, οὔτε ὁ Θεὸς κανονίζουν τὴν πορείαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ ὄροι ὑλικοὶ καὶ ψυχολογικοί.

Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος ἐμεγαλουργήσεν εἰς τὴν ὑπερπόντιον ἐκπολιτιστικὴν ἐκείνην ἐκστρατείαν, ἐμεγαλουργήσεν, ὅχι διότι οὕτως ἐπέπρωτο, ἀλλὰ διότι εἶχον δημιουργηθῇ οἱ κατάλληλοι πρὸς

τοῦτο ὑλικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ ὄροι, οἱ ὅποιοι καὶ τὸν τυχαῖον βασιλέα τῆς Μακεδονίας ἴσως Ἀλέξανδρον θὰ ἀνεδείκνυνον καὶ ἐδημιουργοῦν.

Ἄν ὁ Ναπολέων ἀνεδείχθῃ, οἷος ἀνεδείχθῃ, τοῦτο ἐγένετο, ὅχι διότι ὁ Θεὸς εἶχεν ὀρίσει καὶ ἐπενέβησαν μεταφυσικαὶ τινες δυνάμεις, ἀλλὰ διότι αἱ νέαι ἐξ Ἀγγλίας ἰδέαι καὶ ἄλλοι παράγοντες εἶχον δημιουργήσει τοὺς ἀπαραιτήτους ὑλικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς πρὸς τοῦτο ὄρους.

Καὶ ἐν γένει ὁλόκληρος ἡ ἱστορία εἶναι ἀποτέλεσμα διαφόρων ψυχολογικῶν καὶ ὑλικῶν ὄρων καὶ ὅχι τῆς Θείας προνοίας, τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' ἐν ᾧ ὅμως ὅλοι πιστεύουν σήμερον εἰς τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ διάφοροι ὑλικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ παράγοντες διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἐντούτοις διαφωνοῦν εἰς τὸν καθορισμόν των καὶ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐγκλείει ἕκαστος, ἄλλοι ἄλλον νομίζοντες ὡς παντοδύναμον καὶ μοναδικόν. Ἔνεκα τούτου πρὸς ἀκριβεστέραν ἀνάλυσιν τῆς ἡραλιστικῆς ἢ ὑλικῆς ἀντιλήψεως, παρ' ὅλην τὴν κρατοῦσαν διαφωνίαν καὶ ἀσυμφωνίαν τῶν ἐρευνητῶν θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοὺς κυριωτέρους καὶ πλεον σημαντικοὺς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, οἱ ὅποιοι ἐκράτησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ ἐγένοντο ἀφορμαὶ νέων ἱστορικῶν ἐρευνῶν.

1) Ὁ ἐπὶ μέρους ἄνθρωπος, τὸ ἄτομον καὶ δὴ αἱ μεγάλαι προσωπικότητες εἶναι τὰ αἷτια ἢ οἱ παράγοντες τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τίποτε δὲν γίνεται ἄνευ τῆς ἀτομικῆς δράσεως. Τὸ ἄτομον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον δημιουργεῖ τὴν φήμην τῶν αἰώνων καὶ δίδει εἰς μίαν περίοδον τῆς ἱστορίας τὴν λάμψιν ἢ καὶ τὸ σκότος. Ἄν δὲν ὑπῆρχον Ἡρακλῆς, Θησεύς, Ἀχιλλεύς, Ἀγαμέμνων, Ὀδυσσεύς, Λυκοῦργος, Σόλων, Θεμιστοκλῆς, Περικλῆς, Ἀλκιβιάδης, Φίλιππος, Ἀλέξανδρος, Καῖσαρ, Ἰουστινιανός, Ἡράκλειος, Λέων Ἰσαυρος, Κάρολος ὁ Μέγας, Νεϋτων, Βολταῖρος, Γκαῖτε, Ναπολέων καὶ τόσαι ἄλλαι προσωπικότητες διεσπαρμέναι εἰς διαφόρους τῆς ἱστορίας ἐποχὰς, ἡ ἱστορία θὰ ἦτο τῇ ἀληθείᾳ νεκρά.

Τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἱστορία κατὰ τὸν Carlyle παρὰ ἡ βιογραφία τῶν μεγάλων ἀνθρώπων. Ἐάν ταύτας ἀφαιρέσωμεν ἡ ἱστορία δὲν δύναται πλέον νὰ ὀνομασθῇ ἱστορία καὶ ὑπάρξῃ ὡς τοιαύτη. Αἱ προσωπικότητες εἰς τὴν ἱστορίαν εἶναι τὸ ἅλας ἢ μᾶλλον τὸ φῶς αὐτῆς, διότι αὐταὶ εἶναι τὰ μόνα ἐνεργὰ ὄργανα τῆς προόδου, καθόσον δὲν διστάζουν νὰ κυπήσουν καὶ ἀνακόψουν τὴν πορείαν ἐκείνου, τὸ ὅποιον οἱ αἰῶνες ἐδημιούργησαν καὶ διεφύλαξαν, τοῦ παραδεδομένου, καὶ νὰ τροποποιήσουν τὸ πεπρωμένον τῶν ἐθνῶν.

Ἐάν θελήσωμεν νὰ ἀφαιρέσωμεν ταύτας ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ἐκαστοῦ ἔθνους, ἀσφαλῶς θὰ ὑποβιάσωμεν τὸ διανοητικὸν ἐπίπεδον καὶ θὰ ἐπισκιάσωμεν ἢ μᾶλλον θὰ ἀπαλείψωμεν τὴν ἀληθῆ δόξαν τοῦ λαοῦ τούτου.

Ποία πόλις ἠδύνατο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους νὰ ἀποσβέσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀμήρου ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς, ἀφοῦ ἤριζον περὶ τῆς ὀρίξης καὶ πόλεις, αἱ ὁποῖαι καμμίαν σχέσιν δὲν εἶχον μὲ τὸν ποιητὴν ; Ἄλλὰ τότε τί λαμπρότερον θὰ ἔμενε, τί φαεινότερον ; Ἀσφαλῶς οὐδέν. Τί εἶχεν νὰ ἐπιδείξῃ ἡ Ῥωσικὴ ἱστορία, ἂν ἐξαλείψῃ τὰς προσωπικότητάς τῆς, τὸν Μέγαν Πέτρον, τὴν Αἰκατερίνην, τὸν Τολστόι, τὸν Λενὶν κλπ. ;

Αἶ τότε τὸ πᾶν ἐκ τοῦ αἰτοῦ καὶ δὴ ἐκ τῆς προσωπικότητος. Ἄλλ' ὅμως ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἡ ἄποψις αὕτη πειστικὴ καὶ ὁ παράγων οὗτος τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως παντοδύναμος, ἐν τούτοις δὲν ἱκανοποίησε πλήρως τὰς προσδοκίας τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καθόσον πλεῖστα ὅσα γεγονότα δὲν ὀφείλουν τὴν γένεσίν των εἰς τὸ αἶτομον καὶ οὔτε δύναται νὰ ἐρμηνευθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τούτου. Οὕτω κατ' ἀρχὰς ἐγεννήθη κάποια δυσπιστία γιὰ τὸ παντοδύναμον τοῦ παραγόντος τούτου, ἡ ὁποία σὺν τῷ χρόνῳ ηὔξηθη εἰς ἀντίδρασιν καὶ ἐν τέλει ἐνεφανίσθη ὡς μία νέα ἄποψις τῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας, ὅτι

2) Αἱ ομάδες εἶναι τὰ αἷτια ἢ οἱ παράγοντες τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τίποτε τὸ σοβαρὸν καὶ διαρκὲς δὲν ἐπιτελεῖται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἄνευ τῶν ὁμάδων. Αἱ ὀριστικαὶ καὶ ἀποφασιστικαὶ τῆς ἱστορίας μάχαι μόνον ὑπὸ τῶν ὁμάδων δίδονται καὶ κατάγον-

ται νῆκαι, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἡδύνατο νὰ δημιουργήσῃ. Ἡ βούλησις ἡ ἀτομική, ὅσῳ καὶ ἂν εἶναι ἰσχυρά, ἐμπρὸς εἰς τὴν βούλησιν τῶν ομάδων θραύεται καὶ τελείως ἐξαφανίζεται. Ὅ,τι δημιουργεῖται εἶναι ἔργον τῆς ὁλότητος καὶ ὄχι τοῦ ἀτόμου. Αὐτὸ μᾶς τὸ διατρανώνει ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία βρίθκει ἀπὸ τοιαῦτα γεγονότα, ἐνθα αἱ μεγαλύτεραι προσωπικότητες συνετρίβησαν καὶ κατεπνίγησαν ὑπὸ τῶν ομάδων.

Ὅ,τι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐδημιούργησεν ὀφείλεται εἰς τοὺς συνεργάτας αὐτοῦ, εἰς τοὺς στρατηγούς, ἀξιωματικούς, στρατιώτας καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς πολλούς. Διότι, ὅταν οἱ συνεργάται του ἠρνήθησαν νὰ προχωρήσουν εἰς τὰ βάθη τῶν Ἰνδιῶν καὶ νὰ προσφέρουν τὰς πολυτίμους τῶν ὑπηρεσίας, ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Μὰ μήπως τὸ αὐτὸ δὲν ἔπαθε καὶ ἡ ἰσχυρὰ βούλησις τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου ἢ ἀποστάτου ;

Δὲν συνετρίβη ἐμπρὸς εἰς τὴν ὁμαδικὴν βούλησιν, δὲν κατεστράφη διὰ μιᾶς τὸ ὅλον ἔργον του καὶ δὲν ἀφῆκε ἡ ὅλη του προσπάθεια τὸ αἰώνιον δίδαγμα τῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ, δίδαγμα τὸ ὁποῖον ἐγκλείεται εἰς τὸν ἐπιθανάτιον χρησμόν τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν «χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλὰ, οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην οὐ παγὰν λαλέουσιν, ἀπέσβετο δὲ καὶ ἄλλον ὕδωρ»;

Μὰ μήπως αἱ ποικίλαι ἐπαναστάσεις δὲν εἶναι ἔργον τῶν λαῶν;

Ἡ Γαλλικὴ, ὡς λέγει ὁ Michelet, εἶναι ἔργον τοῦ λαοῦ καὶ ὄχι μερικῶν ἀτόμων. Διότι κανὲν ἄτομον δὲν διηύθυνεν τὰ γεγονότα, οὔτε ὁ Λουδοβίκος ὁ δέκατος ἕκτος, οὔτε ὁ Danton, οὔτε ὁ Ῥοβοσπιέρος οὔτε κανεὶς ἄλλος, ἀλλὰ αἱ ὀργανωμέναι ομάδες, αἱ ὁποῖαι ἦσαν καὶ αἱ ἡρωίδες τοῦ κοσμοϊστορικοῦ τούτου γεγονότος.

Αὐτὸ τούτο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Cochin κάπως ἀπολύτως καὶ δογματικῶς, ὅτι ὁ ὄχλος χωρὶς ἀρχηγούς καὶ νόμους ἐκυβέρνησεν καὶ διηύθυνεν, ὠμίλησεν καὶ ἔδρασεν ἐπὶ πέντε ἔτη μὲ μίαν ἀκρίβειαν καὶ ἀκολουθείαν, μὲ ἓνα εἰρμὸν, ὡς ἐὰν ἦτο εἷς ἄνθρωπος εἰκοσιπέντε ἑκατομμύρια ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ὄχι μόνον ἡ Γαλλικὴ, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς ἡ Ἀγγλικὴ καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Ἑλληνικὴ, Ἰταλικὴ, Ῥωσικὴ καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι εἶναι δημιουργήματα τῶν ὁμάδων. Αἱ ἀναδειχθεῖσαι κατ' αὐτάς προσωπικότητες δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο παρὰ αἱ ἐκπρόσωποι τῆς θελήσεως τῶν ὁμάδων, καθόσον, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχον αὗται, θὰ ἀνεδεικνύοντο ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξεπροσώπων τὰς θελήσεις τοῦ λαοῦ.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ παροιμία τοῦ λαοῦ — ἕνας κοῦκος δὲν φέρνει ἄνοιξιν—ἔχει τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν προκειμένην ἀντίληψιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Δηλαδή ἡ ὁμαδικὴ βούλησις, αἱ ὁμάδες, καὶ ὄχι τὰ ἄτομα καὶ αἱ προσωπικότητες ἔχουν τὸν λόγον τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄποψις αὕτη δὲν ἱκανοποίησε, παρ' ὅλην τὴν πιστικότητα, τοὺς ἐρευνητάς, καθόσον οὔτε ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐρμηνεύει οὔτε τὸ ἄτομον καὶ ἡ ὁμάς εἶναι ὅλως διόλου ἀνεπερήαστα τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὁποῖον ζοῦν. Οὕτω προῆλθεν ἄλλη ἀντίληψις τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ὅτι

3) Τὸ φυσικὸν περιβάλλον εἶναι ἡ αἰτία ἢ ὁ παράγων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τὸ κλίμα, τὸ ψυχρὸν, τὸ θερμὸν, τὸ ὑγρὸν καὶ τὰ κράματα τούτων, ἡ γεωγραφικὴ θέσις, τὸ παράλιον, τὸ ὄρεινόν καὶ μεσόγειον, ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους, ὄρη, ποταμοί, λίμναι πεδιάδες εἶναι τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Διότι ὅλα αὐτὰ ἐπιδροῦν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι κατοικοῦν ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐδάφους, ἐπὶ τούτου τοῦ κλίματος ἢ ἐκείνου, καὶ δημιουργοῦν τὰς ἀνθρωπίνας φυλάς με' ἴδια σωματικὰ καὶ ψυχικὰ γνώρισματα, διακρίνουν τοὺς λαοὺς εἰς θερμαίμους καὶ ψυχραίμους, καὶ ἐμφανίζουν τοὺς ἀνθρώπους ἐργατικούς καὶ μὴ, πολιτισμένους, ἡμιπολιτισμένους καὶ ἀπολιτίστους καὶ με' πολλὰς ἄλλας διακρίσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλαι ἀναφέρονται εἰς τὸ σῶμα, ἄλλαι δὲ εἰς τὴν ψυχὴν.

Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ἐπὶ τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν γένει ἐπὶ τῶν λαῶν ἐξετίμησεν ἀρκετὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Γαληνός, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης κλπ. Ἄλλ' ἐκεῖνος ὅστις τὴν ἀνήγαγεν εἰς περιοπὴν καὶ τὴν ἐθεώ-

ρησεν ὡς παντοδύναμον εἶναι ὁ Herder, ὅστις διεκήρυξεν ὅτι ἡ γεωγραφία εἶναι σιγῶσα ἱστορία καὶ ἡ ἱστορία εἶναι συνεχὴς γεωγραφία. "Ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐρμηνεύονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεωγραφικοῦ παράγοντος.

Ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος μᾶς ἐρμηνεύει, διατι κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους διεσπᾶσθαι εἰς μικρὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἅπ' ἀλλήλων κρατίδια. Τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ὄρη, οἱ πολλοὶ καὶ ἀδιάβατοι ποταμοὶ ἔκαμνον τὴν ἐπικοινωνίαν τότε πολὺ δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον μὲ τὰ ἀτελῆ μέσα, ποὺ διέθετον, καὶ ὑπῆρξαν αἰτία νὰ δημιουργηθοῦν τόσα μικρὰ καὶ ἀνεξάρτητα κρατίδια.

Τὸ εὐφορον τοῦ ἐδάφους τοῦ περὶ τὸν Νεῖλον εἶναι ἡ πραγματικὴ αἰτία, ἡ ὁποία ἐδημιούργησεν ἕνα τόσον μεγάλον καὶ πανάρχαιον πολιτισμὸν, ποὺ εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα Αἰγυπτιακός.

Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ διὰ τὸν Ἀσσυριοβαβυλωνιακόν, ὅτι τὸ φυσικὸν περιβάλλον μὲ τοὺς εὐνοϊκοὺς ὄρους, τοὺς ὁποίους ἐδημιούργουν καὶ ἐνεῖχον οἱ δύο μεγάλοι ποταμοὶ Τίγρις καὶ Εὐφράτης καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν διαβρεχομένη μεγάλη πεδιάς, ἡ Μεσοποταμία, εἶναι τὰ αἰτία τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτισμοῦ.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ ἀρχαῖοι Φοίνικες, μᾶς πείθει πλήρως, διατι οὗτοι ἀπέβησαν οἱ μεγαλύτεροι ναυτικοὶ τοῦ τότε κόσμου καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἔμποροι.

Οἱ μεγάλοι ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους διεξήγαγεν ἡ Βυζαντινὴ αυτοκρατορία ἐναντίον διαφόρων ἐπιδρομέων, δὲν δύνανται ἄλλως νὰ ἐξηγηθοῦν παρὰ ἐκ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν αὕτη.

Ἦτο ἡ γέφυρα διὰ τῆς ὁποίας ἔπρεπεν ἀναγκαστικῶς νὰ διέλθῃ πᾶσα κατακτητικὴ στρατιὰ εἴτε ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς καὶ τὰνάπαλιν, εἴτε ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον καὶ ἀντιστρόφως.

Ναὶ, ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος μᾶς λέγει σιωπηλῶς, διατι ὑπῆρξεν τὸ πεδίου τῶν μαχῶν, ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῶν συγκρούσεων τῶν διαφόρων λαῶν ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος τῶν Περσικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Μεγάλου Εὐρωπαϊκοῦ τοιούτου.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἀγγλίας, τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους καὶ ἐν γένει ὅλον τὸ φυσικὸν περιβάλλον της μᾶς ἐρμηνεύουν τὰς τάσεις, τὰς ὁποίας αὕτη εἶχε καὶ ἔχει πρὸς ἰδρυσιν ἀποικιῶν.

Πλεῖστα ὅσα ἱστορικὰ γεγονότα ἡδύνατο κανεῖς νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ ὁποία θέλει τὸν ἄνθρωπον ὑποτεταγμένον καὶ κατὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τάσεις αὐτοῦ, κατὰ τὸ σκέπτεσθαι καὶ ἐνεργεῖν, εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον. Ἀλλὰ παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ, δὲν ἱκανοποιεῖ ἡ ἀποψις αὕτη πλήρως τοὺς ἐρευνητάς. Διότι πολλὰ γεγονότα δὲν ἐρμηνεύονται ἀπὸ τὸ φυσικὸν περιβάλλον καὶ εἴτα δὲν εἶναι ὀρθὸν καὶ λογικὸν νὰ καταβιβάζεται ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐλεύθερος, ὁ κύριος ὅλων τῶν κτισμάτων τοῦ Θεοῦ, ὁ κυριαρχήσας καὶ δαμάσας διὰ τοῦ νοῦ ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, ἀπὸ τὴν περίοπτον θέσιν εἰς τὴν ταπεινὴν καὶ νὰ καθίσταται δοῦλος τοῦ ἐδάφους, δοῦλος τοῦ φυσικοῦ τοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, ἀλλὰ ὅπως τὸ ἀντίθετον συμβαίνει.

4) Τὸ πνευματικὸν περιβάλλον εἶναι ἡ αἰτία ἣ ὁ παράγων τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Δηλαδή αἱ τάσεις αἱ κρατοῦσαι κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ τὰ ἐκάστοτε δημιουργούμενα ρεύματα εἶναι οἱ μοναδικοὶ παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα καὶ οἱ λαοὶ δὲν εἶναι προσκεκολλημένοι εἰς τὸ ἔδαφος οὔτε εἶναι δοῦλοι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτὴν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ πνευματικοῦ των περιβάλλοντος.

Ὁ μέγας νομοθέτης ἀποβαίνει καὶ θεωρεῖται τοιοῦτος, ὅχι διότι ἐφευρίσκει τίποτε τὸ νέον καὶ προσθέτει αὐτὸ εἰς τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν νομοθεσίαν, ἀλλὰ διότι ἀντιγράφει καὶ ἐξεικονίζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς διὰ τὰ διάφορα ζητήματα εἰς τοὺς συντασσόμενους ὑπ' αὐτοῦ νόμους. Ὁ πολιτικὸς δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο, παρὰ προσαρμόζει καὶ κατευθύνει τὸ πρόγραμμά του πρὸς τὰς κρατούσας πολιτικὰς τάσεις. Διαπνέεται τὸ πρόγραμμά του ἀπὸ εἰρηνικὰς τάσεις, ὅχι διότι αἱ ἐσωτερικαὶ του ἀνάγκαι ἐπιβάλλουν τὴν ὑποστήριξιν τοιούτων εἰρηνικῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ διότι βλέπει, ὅτι ὁ ἄνεμος τῆς εἰρήνης διαπνέει τὰς καρδίας, ἂν ὅχι ὅλων, πάντως ὅμως τῆς μεγαλυτέρας καὶ σημαντικωτέρας μερίδος, καὶ εἶναι μία

τάσις τῆς ἐποχῆς.

Ναὶ, ὁ Ναπολέων δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἐνσάρκωσις τῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς, ὁ δοῦλος τῶν τότε θευμάτων, ὁ πρῶτος τυχὼν καὶ παρασυρθεὶς ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος, καθὼς ὁ ἴδιος ὁμολόγει εἰς τὰς πρὸς διάφορα πρόσωπα ἀπευθυνομένας ἐπιστολάς του λέγων, ὅτι

«Ἡ δημοσία γνώμη μὲ παρασύρει εἰς πόλεμον ἐναντίον τῆς Πρωσίας. Ποτὲ δὲν ἠδυνήθην νὰ γίνω κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, ἀλλὰ πάντοτε φέρομαι, ὅπου αἱ περιστάσεις καλοῦν. Ἡ κυβέρνησις μου δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ κυβέρνησις τῶν περιστάσεων».

Ναί, αὐτὴ εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός, κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν, τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἰδία ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις. Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε Ναπολέων, θὰ εὗρίσκετο ἕνας ἄλλος, ὁ ὁποῖος θὰ τὸν ἀντικαθίστα καὶ θὰ ἀπέβαινεν ἐξ ἴσου μέγας, ὅπως λέγει ὁ Bourdeau εἰς τὸ πολυσπουδάστον καὶ πολύκροτον σύγγραμμά του *l'histoire et les historiens*.

Μὰ μήπως τὸ αὐτὸ δὲν κάμνει καὶ ὁ μεταρρυθμιστής, δηλαδὴ δὲν μεταβάλλει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ σύγχρονος ἐποχὴ του, ἡ δημοσία γνώμη τὸ ἀπαιτεῖ ;

Ὁ Λέων ὁ Γ' δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο, παρὰ εἰς τὸ μεταρρυθμιστικόν του πρόγραμμα ἀντικατοπτρίζει τὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του πρὸς ἐξυγίανσιν τῆς θρησκευτικῆς σαπίλλας καὶ πρὸς ἀνακοπὴν τῆς ἀπορροφήσεως τῆς μικρᾶς ιδιοκτησίας ὑπὸ τῆς μεγάλης.

Ὅμοιως οἱ μεταρρυθμισταὶ τῆς ἀναγεννήσεως, ὁ Λούθηρος, ὁ Σβίγγλιος, ὁ Καλβίνος, ὁ Ἑρρίκος ὁ 8ος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τόσκι ἄλλοι δὲν κάμνουν τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀκολουθοῦν τὰς τάσεις καὶ τὰ θεύματα τῆς ἐποχῆς των.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτὴν τὸ ἄτομον καὶ αἱ ὁμάδες δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ οἱ φορεῖς καὶ τὰ ἐκτελεστικά ὄργανα τῶν τάσεων καὶ θευμάτων, τοῦ περιβάλλοντος τοῦ πνευματικοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῇ, τὸ ὁποῖον ὁ Taine παρομοιάζει μὲ τὸ φυσικόν. Δηλ. τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ φυσικόν περιβάλλον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τούτου ἢ ἐκείνου τῶν φυτῶν, τὴν αὐτὴν ἔχει

καὶ τὸ πνευματικὸν διὰ τὴν ἐμφάνισιν τούτου ἢ ἐκείνου τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἀλλὰ παρ' ὅλην τὴν παντοδυναμίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσαν καὶ εἰς τοὺς δύο ἄνω παράγοντας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ἐν τούτοις πολλὰ ἀκόμη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν ἐρμηνεύονται, οὔτε ἐπίσης διευκρινίζεται καὶ ἐξηγείται, διατὶ δύο λαοὶ ὑπὸ τὰ αὐτὰ περιβάλλοντα, φυσικὸν καὶ πνευματικόν, δὲν ἐξελίσσονται ὁμοίως ἀλλὰ διαφοροτρόπως καὶ ἀνίσως. Λόγου χάριν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ἂν καὶ κατῴκουν εἰς τὴν αὐτὴν χώραν καὶ διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν αὐτῶν ῥευμάτων καὶ τάσεων, ἐν τούτοις ἀνομοιομόρφως εἶχον καὶ διέφερον πολὺ ὥς πρὸς ὅλα. Ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ διάφοροι λαοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ κράτος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ διατελοῦν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, φυσικὰς καὶ πνευματικὰς, δὲν προάγονται ἐξ ἴσου, ἀλλὰ διαφόρως καὶ ἀνίσως. Ποῦ λοιπὸν ὀφείλεται ἡ ἀνομοιότης αὕτη; Οὔτε βέβαια εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον, καθ' ὅσον, καὶ ἂν οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ μεθίσταντο εἰς τὴν Δύσιν καὶ κατῴκουν εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐμεγαλουργοῦν ὅπως οἱ εὐρωπαῖοι. Ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὸ πνευματικόν, διότι πολλάκις, ἐν ᾧ τὰ αὐτὰ ῥεύματα καὶ αἱ τάσεις κυριαρχοῦν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, οἱ διάφοροι λαοὶ ἀνομοίως καὶ διαφόρως ἐνεργοῦν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν αὐτῶν τάσεων.

Τὸ ἀνόμοιον καὶ τὸ διάφορον τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων λαῶν δὲν ὀφείλεται οὔτε εἰς τὸ φυσικόν, οὔτε εἰς τὸ πνευματικόν περιβάλλον, ἀλλὰ εἰς κάτι τι ἄλλο, εἰς τὰς ιδιότητες, τὰς ὁποίας φέρει μαζί της κάθε φυλή. Ἐπομένως

5) Αἱ ιδιότητες τῆς φυλῆς εἶναι οἱ παράγοντες καὶ τὰ αἷτια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Λέγοντες δὲ ιδιότητες οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας νοοῦν τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς. Τοῦτέστιν τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ γνωρίσματα, ποὺ φέρει μαζί της κάθε φυλὴ καὶ κάθε λαός. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐξωτερικὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαμορφοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ὁμολογουμένως ἀσκεῖ τὸ φυσικὸν περιβάλλον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, διὰ τοῦτο

κυρίως ἐνδιαφέρονται οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς διὰ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ εἰς αὐτὰ ἀποδίδουν τὴν αἰτίαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Ἡ διαφορὰ, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν διαφόρων λαῶν καθὼς καὶ εἰς τὰς πνευματικὰς τῶν ιδιότητας, εἶναι ἡ κυρίως αἰτία τῆς διαφοροῦ ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν λαῶν. Τοῦτο εἶχον ἀναγνωρίσει καὶ οἱ ἀρχαῖοι. «Πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος» ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, καθόσον ἔβλεπον, ὅτι ἦσαν πολὺ διάφοροι τῶν ἄλλων τότε λαῶν ὡς πρὸς τὰς πνευματικὰς ιδιότητας καὶ ἐν γένει τὸν χαρακτῆρα.

Ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν του ὁρμώμενος ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἀποδίδει εἰς τοὺς τότε γνωστοὺς λαοὺς, Ἕλληνας, Αἰγυπτίους, Θρᾷκας, Σκύθας κλπ., ἴδια ἐσωτερικὰ γνωρίσματα καὶ διακρίνει αὐτοὺς τῶν ἄλλων. Ὁμοίως ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Πολιτικά του διαστέλλει κυρίως τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἀσιάτας καὶ ἀποδίδει εἰς ἑκατέρους ἴδιον χαρακτῆρα.

Ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ὁ Comte κοσμεῖ μὲν τὴν λευκὴν φυλὴν μὲ τὰς ιδιότητας ἐκείνας, πού εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ κάθε μεγάλην πρόοδον, στερεῖ δὲ τοῦναντίον τὴν κιτρίνην καὶ μαύρην.

Ὁ Chanperlain ἀποδίδει τὸ πᾶν εἰς τὰς ιδιότητας, πού φέρει μέσα της ἡ Γερμανικὴ φυλὴ. Ὁλος ὁ νεώτερος πολιτισμός, πού ἔχει δημιουργηθῇ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, εἶναι ἔργον τῆς Γερμανικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἔχει κέντρον μὲν τὴν σημερινὴν Γερμανίαν, περιφέρειαν δὲ τὰς ἄλλας χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐξηπλώθη καὶ ἀφῆκεν ἵχνη τῆς διαβάσεώς της.

Ἄλλοι πάλιν ὁπαδοὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θεωροῦν ὡς σπουδαιότατον παράγοντα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τὸν κεφαλικὸν δείκτην, ὅστις κατ' αὐτοὺς εἶναι καὶ τῆς νοημοσύνης καὶ εὐφυΐας τῶν διαφόρων λαῶν, λέγοντες ὅτι οἱ δολιχοκέφαλοι εἶναι πλούσιοι καὶ ἀποβαίνουν τοιοῦτοι, εἶναι καὶ ἀποβαίνουν πάντοτε ἱθύνουσα τάξεις, ἐν ᾧ τοῦναντίον οἱ βραχυκέφαλοι εἶναι καὶ πάντοτε θὰ εἶναι πτωχοὶ καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν τάξις τῶν ἀρχομένων.

Καὶ ἐν γένει ποικίλαι ἀπόψεις ὑποστηρίζονται ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ ἐν λόγῳ παράγοντος, ἀφ' οὗτου ἡ ἀνθρωπολογία, ἔθνο-

γραφία καὶ ἐθνολογία διεμορφώθησαν εἰς ἰδιαίτερας ἐπιστήμας, τὰς ὁποίας ἡ ἔκτασις τῆς παρούσης μελέτης δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀναγράψωμεν.

Ἄλλ' ὅ,τι δῆποτε καὶ ἂν ἐλέχθη καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν διασωτῶν τοῦ παράγοντος τούτου, δὲν ἱκανοποίησε καὶ ἱκανοποιεῖ τοὺς ἐρευνητάς. Δὲν μπορεῖ ὁ παράγων οὗτος νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσῃ κανεὶς σήμερον, ὅτι ὑπάρχουν ἀκραιφνεῖς λαοὶ εἰς τὰ διάφορα κράτη.

Αἱ πολυάριθμοι καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἐπιδρομαί, αἱ πάσης φύσεως ἐπιμιξίαι, αἱ ὁποῖαι τελευταίως ὑπερεπολλαπλασιάσθησαν καὶ διηκολύνθησαν τὰ μέγιστα, ἐπέφερον τὴν ἀνάμειξιν τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ τοιουτοτρόπως δὲν εἶναι ἀληθὲς νὰ ἀποδίδῃ κανεὶς τὸ ἅπαν εἰς αὐτὸν τὸν λαὸν ἢ εἰς αὐτὴν τὴν φυλὴν.

Οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ προείπῃ κανεὶς μετὰ βεβαιότητος, ὅτι αὐτὸς ὁ λαὸς θὰ φθάσῃ ἐκεῖ, θὰ ἀναδείξῃ αὐτὸν τὸν κλάδον τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ἐκεῖνον, ἐπειδὴ αἱ ἰδιότητες πρὸς τὰ ἐκεῖ κλίνουν καὶ φέρονται, διότι πολλάκις τῇ ἐπενεργείᾳ ἄλλων πιὸ ἰσχυρῶν παρογόντων αἱ προβλέψεις μένουν μόνον προβλέψεις καὶ τίποτε ἐπὶ πλέον.

Εἶναι ἀλήθεια καὶ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀρνηθῇ, ὅτι αἱ ἰδιότητες μιᾶς φυλῆς ἢ ἐνὸς λαοῦ δὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν. Ἀλλὰ ἐξ ἄλλου δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι προσδιορίζουν αὐτὴν τελείως καὶ τὴν δεσμεύουν.

Ὡς ἐκ τούτου ἄς ἀναζητηθῇ ἡ αἰτία εἰς ἄλλον παράγοντα, ὁ ὁποῖος νὰ ἐρμηνεύῃ τὸ πᾶν, ἐφώναζον οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἐστάθησαν πρὸς στιγμὴν, ἵνα ἴδουν κατὰ πόσον ἓνας ἄλλος ἐξαγγελλόμενος νέος μεσίας ἐπιτυγχάνει τοῦτο, ὁ ὁποῖος διεκήρυττεν

6) Αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ παράγων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως.

Τοῦτέστιν ἡ παραγωγή τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, ἡ διανομὴ αὐτῶν, ἡ κατανομὴ τοῦ ἔργου καὶ ἐργασίας, ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανῶν καὶ πολλῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰ οἰκονομικά, εἶναι οἱ κυρίως συντελεσταὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἡ ἄποψις αὕτη τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἃν καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν γένεσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, κυρίως ἀποδίδεται εἰς τὸν Marx καὶ Engels καὶ τὴν σχολὴν αὐτῶν. Διότι αὐτοὶ ἐσυστηματοποίησαν καὶ διετύπωσαν ὀριστικῶς τὴν ἄποψιν αὐτὴν τῆς ἐρμηνείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἥ ὁποία εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν ὄρον **ὕλιστικὴ ἀντίληψις** τῆς ἱστορίας ἢ κατὰ τοὺς μετριοπαθεστερόους **Οἰκονομική**.

Κατ' αὐτὴν, τὰ συμφέροντα καὶ αἱ ἀνάγκαι αἱ οἰκονομικαὶ ἐδημιούργησαν καὶ δημιουργοῦν τὰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις, αἱ ὁποῖαι λόγῳ τῆς ἀντιθέσεως τῶν συμφερόντων καὶ ἀναγκῶν ἀνταγωνίζονται μεταξύ των καὶ δημιουργοῦν τὰ διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐν γένει οἰκονομικὸς βίος δὲν μένει πάντα σταθερός, ἀλλ' ἐκάστοτε μεταβάλλεται, καθόσον γίνονται νέαι πρόοδοι εἰς τὰς μηχανάς, διὰ τῶν ὁποίων αὐξάνει ἡ παραγωγὴ τῶν ἀγαθῶν, ἐλαττοῦται ἡ χρησιμοποίησις τῶν χειρῶν καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ ἡ διανομὴ συνταράσσεται, συµμεταβάλλεται καὶ ὁ πολιτικός, ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος τῶν λαῶν.

Ἡ μεταβολὴ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἥ ὁποία ἤρχισε νὰ ἐπιτελῇται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀναγεννήσεως, καὶ ἡ τελειοποίησις τῶν πολεμικῶν μηχανῶν συµμετέβαλε καὶ τὸν πολιτικὸν βίον τῶν λαῶν διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τὸν κοινωνικὸν διὰ τῆς καταργήσεως τῶν τόσων βαθμίδων τῆς ἀριστοκρατίας, πριγκήπων, δουκῶν κλπ. καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῶν διὰ τῆς τάξεως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, καὶ τὸν πνευματικὸν διὰ τῆς πάσης φύσεως ἀνακαινίσεως, ἥ ὁποία ἐπηκολούθησεν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ πνεύματος.

Ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἐν γένει τῶν Νέων χωρῶν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθὼς καὶ ἡ ἐξερεῦνήσις αὐτῶν δὲν ὀφείλεται πουθενὰ ἄλλου, παρὰ μόνον εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα, εἰς τὴν δίψαν τοῦ πλούτου, ἥ ὁποία κορεσθεῖσα ὑπῆρξεν αἰτία τόσων μεταβολῶν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τῶν λαῶν.

Ὁ Εὐρωπαϊκὸς πόλεμος, ὁ ὑπὸ τόσον ὥραϊον πρόσχημα καὶ ὁ

ἀπὸ τόσῃν μηδαμινῇ ἀφορμῇ ἀρχίσας, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἓνα κοσμοϊστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ὀφείλει τὴν αἰτίαν τοῦ εἰς τὸν οἰκονομικὸν ἱμπεριαλισμὸν, ὃ ὁποῖος κατὰ τὰ τελευταῖα πεντήκοντα πρὸ τῆς ἐκρήξεώς του ἔτη εἶχε λάβει ὅξυν χαρακτῆρα μεταξὺ τῆς Γερμανίας, Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας.

Ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, δηλαδὴ πόλεμοι, μάχαι, εἰρηναίαι, συνθηκαί, συμβάσεις, μουσικὴ, ποίησις, φιλολογία, καλλιτεχνία, ἐπιστήμαι, τέχναι καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ ὕλικά καὶ πνευματικὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν αἰτίαν τοὺς ἔχουν εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα.

Ὅλαι αἱ ἐπαναστάσεις, ἡ ἑνδοξος Ἀγγλική, ἡ μεγάλη Γαλλικὴ, ἡ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑνωμένων πολιτειῶν, ἡ Ἑλληνικὴ, ἡ Ἰταλική, ἡ Γερμανικὴ, ἡ Ῥωσσικὴ καὶ ἐν γένει μικραὶ καὶ μεγάλαι, ὀφείλονται εἰς τὸν παντοδύναμον οἰκονομικὸν παράγοντα καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ δημιουργηθείσας πάσης φύσεως κοινωνικὰς σχέσεις.

Καὶ ὅχι μόνον αἱ ὁμαδικαὶ ἐνέργειαι καὶ τὰ κρατικὰ γεγονότα ἔχουν τὴν ἀρχὴν τοὺς εἰς τὸν παράγοντα τοῦτον, ἀλλὰ καὶ αἱ ἀτομικαί. Ἀκόμα καὶ αἱ μικρότεραι σκέψεις καὶ πράξεις τῶν ἀτόμων, ὥθιυνται ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων.

Αἱ ὑψηλαὶ ἰδέαι τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, αἱ αὐτοθυσίαι, αἱ ἡρωϊκαὶ πράξεις, τὰ εὐγενῆ καὶ λεπτὰ συναισθητάτα τῶν ἀτόμων, τῶν ἐνώσεων καὶ λαῶν, διαπνέονται ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ χρήματος, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀφανὲς πολλάκις εἶδωλον, εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ὁποῖου ἡ ἀνθρωπότης προσφέρει τὸ αἷμα χιλιάδων ὕλων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα ἄλλα σφαγιάζονται ἐκουσίως, ἄλλα δὲ καὶ ἀκουσίως.

Ναί, ὁ ἄνθρωπος, τὸ τέλειον ἐκεῖνο δημιουργήμα τοῦ πανδόφου Θεοῦ, ὃ ὁποῖος ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, διὰ νὰ μὴ εἴπω πάντοτε, φέρεται πρὸς τοὺς ἀτελειώτους τῆς σοφίας θόλους, ὃ ὁποῖος πετᾷ πρὸς τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ θεῖα, δὲν ὠθεῖται ἀπὸ τίποτε ἄλλο εἰς τὰς πράξεις τοῦ καὶ σκέψεις τοῦ, παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ χρῆμα, ναί, τὸ χρῆμα.

Αὕτῃ εἶναι ἡ ὕλιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς ἱστορίας ἀντίληψις, ἡ ὁποία λόγῳ τῆς ἑλκυστικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐγκλείει κάθε ὕλικὸν πράγμα καὶ πᾶσα σχετικὴ πρὸς αὐτὸ σκέψις, εὗρεν καὶ εὗ-

ρίσκει πολλοὺς θαυμαστὰς ὄλων τῶν ἐθνῶν, οἱ ὅποιοι τὴν πάτριον ἢ καὶ τὴν ὅλην τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίαν ἀνέλυσαν εἰς ἐπὶ μέρους γεγονότα, τὰ ὅποια ἔχουν καὶ ὀρεῖλουν τὴν γένεσίν των εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἐγκλείει ἡ ἀποψὶς αὐτῇ, καὶ τὰς ἐργασίας, τὰς ὁποίας ἔκαμον οἱ θαυμασταὶ τῆς γύρω ἀπ' αὐτὴν, δὲν ἱκανοποιεῖ οὔτε πείθει τοὺς μελετητὰς τῶν τοιούτων ζητημάτων, ὅτι εἶναι παντοδύναμος καὶ μοναδική. Πλεῖστα γεγονότα ἢ μᾶλλον τὰ περισσότερα δὲν ἐρμηνεύονται ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παράγοντος τούτου, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων. Οὔτε μπορεῖ κανεὶς νὰ καλύψῃ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος μὲ τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα. Καθόσον ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐδημιουργήθη διὰ τὸ χρῆμα, οὔτε πάντοτε ἐνεργεῖ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ προϋποθέσει αὐτοῦ.

Δηλαδὴ συμβαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ μὲ τὰς ἄλλας ἀπόψεις τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἔνθα κανεὶς παράγων μεμονωμένος καὶ αὐτοτελῶς λαμβανόμενος δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, δηλ. οὔτε ἡ προσωπικότης, οὔτε ἡ ὁμαδικὴ βούλησις, οὔτε ἡ γεωγραφικὴ θέσις, οὔτε τὸ πνευματικὸν περιβάλλον, οὔτε καὶ αἱ ιδιότητες τῆς φυλῆς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ κυριώτεροι κατὰ καιροὺς προταθέντες ὄροι τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ ἀντεστρατεύοντο μετὰξὺ των καὶ ἡρνοῦντο ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐκλόνισαν σοβαρὰ καὶ ἔθεσαν ἐν κινδύνῳ τὴν ὑπόστασιν τῆς ὅλης ὕλιστικῆς καὶ ρεαλιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας.

Ἔπαθε καὶ αὕτῃ, ὅτι εἶχε πάθει καὶ ὁ ἀρχαῖος Λουκιανὸς, ὁ ὁποῖος ἡρνεῖτο ὅλας τὰς τότε θρησκείας, ἀλλὰ καὶ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ προτείνῃ τὴν ἰδικήν του. Δηλαδὴ ἡρνεῖτο τὴν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βάσει ὕλικῶν καὶ ψυχολογικῶν ὄρων τοιαύτην, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ καθορίσῃ λόγῳ τῆς κρατούσης ποικιλίας καὶ ἀσυμφωνίας, ποῖοι ἦσαν οἱ ὄροι οὗτοι καὶ ποία ἡ δύναμις ἐκάστου. Εὐτυχῶς ὅμως πὺν πολλοὶ καὶ σοβαροὶ μελετῆται τῶν τοιούτων ζητημάτων μακρὰν κάθε προλήψεως καὶ ἰδιοτελείας συνεβίβασαν τὰς διῃσταμένας ἀπόψεις καὶ ἔθεσαν τέρμα εἰς τὴν ἀσυμφωνίαν.

“Ολοι οί προταθέντες υλικοί και ψυχολογικοί ὄροι εἶναι παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως κατὰ τὴν υλιστικὴν καὶ ρεαλιστικὴν τῆς ἱστορίας ἀντίληψιν, δηλαδή τὸ ἄτομον, αἱ ομάδες, τὸ φυσικὸν περιβάλλον, τὸ πνευματικόν, αἱ ιδιότητες τῆς φυλῆς καὶ αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις.

Ἐχουν δὲ ὅλοι τὴν αὐτὴν ἀξίαν, τιμὴν καὶ δύναμιν, καθόσον κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι παντοδύναμος, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ἀλλὰ τοῦναντίον μόνον ἓνα μέρος, ὅσα πράγματι ἔχουν τὴν αἰτίαν εἰς αὐτόν.

Ἀποδώσατε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, δηλαδή ὅ,τι ἀνήκει εἰς ἕκαστον παράγοντα καὶ τίποτε ἐπὶ πλέον, εἶναι ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα ὑγιὲς γνώμη, ἡ ὁποία κατωχύρωσεν τὴν υλιστικὴν ἢ ρεαλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ὥστε νὰ θεωρῇται σήμερον ἀκλόνητος.

Αὕτη εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ μέχρι τοῦδε διανυθεῖσα πορεία τῆς ἐξελίξεως τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία συγκεφαλαιουμένη διακρίνεται εἰς τρεῖς κυρίως σταθμούς.

1) Τῆς ἀρχαιότητος, καθ’ ἣν οὐδόλως ἢ μᾶλλον εὐρίσκεται εἰς νηπιώδη κατάστασιν, 2) τοῦ Μεσαίωνος, καθ’ ὃν ἐπικρατεῖ ἡ Θεολογικὴ καὶ τελεολογικὴ καὶ 3) τῶν Νέων χρόνων, καθ’ οὓς κατίσχυσεν ἡ Ὑλιστικὴ ἢ Ῥεαλιστικὴ.

Ἀλλὰ παρ’ ὅλους ὅμως τοὺς σταθμούς, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε διήνυσεν, ὑπάρχουν πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἀμφισβητοῦν καὶ τὴν δυνατότητα αὐτῆς μὲ πολλὰ ἐπιχειρήματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἐνταῦθα μόνον τρία παραθέτομεν καὶ δὴ τὰ ἀντιστρατευόμενα μεταξύ των.

α) Κάθε ἱστορικὸν γεγονὸς εἶναι ἓνα καὶ μοναδικὸν· χωρὶς νὰ ἐπαναλαμβάνεται πάλιν. Εἶναι ἓνα κύμα, τὸ ὁποῖον ἀναφαίνεται εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἱστορίας καὶ μετ’ ὀλίγον ἐξαφανίζεται διὰ νὰ πέσῃ εἰς τὴν αἰωνιότητα καὶ τὰς ἀβύσσους τοῦ παρελθόντος, ἀπὸ ὅπου πλέον δὲν ὑπάρχει καμμία ἐλπίς νὰ ἀνακύψῃ καὶ ἀναφανῇ. Ἐπομένως αὐτὸς οὗτος ὁ χαρακτήρ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ὁ ἀτομικιστικὸς, δὲν εὖνοεῖ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην ὁμοίων περιπτώσεων διὰ νὰ ἐξεύρῃ τὸ ἱστορικὸν διατι, νὰ καθορίσῃ τὴν αἰτιώδη σχέσιν αὐτῶν καὶ ἐν τέλει, ἂν δύναται, νὰ ἀναγάγῃ αὐτὴν εἰς νόμον.

Τὰ ἱστορικά φαινόμενα δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὰ φυσικὰ, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται κατὰ περιόδους, νύξ, ἡμέρα, χειμῶν, θέρος, ἀνατολή, δύσις, καὶ καθορίζονται μετ' ἀκριβείας αἱ ἐπαναλήψεις αὐτῶν μὲ νόμους ἀναλλοιώτους, ἀλλὰ πολὺ διάφορα, ἀνόμοια, μὴ ἐπαναλαμβανόμενα, ἀπρόβλεπτα καὶ ἐν γένει ὅλως διόλου ἀκαθόριστα ἐκ τῶν προτέρων.

Ὁ ἀπόλυτος λοιπὸν ἀτομικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, ὃ ὁποῖος ἀποκλείει κάθε ἐπανάληψιν καὶ πρόβλεψιν εἶναι τὸ ἓνα ἐπιχείρημα κατὰ τῆς δυνατότητος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

β) Τὰ ἱστορικά γεγονότα εἶναι ὅμοια μεταξὺ τῶν καὶ δὲν ἔχουν καμμίαν διαφοράν. Τὸ ἐν ἀντιγράφει τὸ ἄλλο καὶ τίποτε ἐπὶ πλεόν. Καμμία οὐσιαστικὴ διαφορὰ δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν παρὰ μόνον τυπικῇ, ποὺ ὀφείλεται εἰς τὰ κύρια ὀνόματα, τοὺς τόπους καὶ χρόνους. Τὰ γεγονότα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπαναλαμβάνονται ὅμοια ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ τούτου ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος καὶ μόνον διακρίνονται ἀπὸ τὰ ὀνόματα τὰ κύρια, τοὺς χρόνους τοὺς διαφορετικοὺς, ποὺ ἔλαβον χώραν, καὶ τοὺς τόπους.

Ἐπομένως αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ ταυτότης ἀποκλείει κάθε φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην πολλῶν γεγονότων μὲ κάποιαν ἀλληλουχίαν καὶ ἀλληλοεξάρτησιν διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνακάλυψις καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς αἰτιώδους αὐτῶν σχέσεως.

Ἡ ἀπόλυτος λοιπὸν ὁμοιότης καὶ ταυτότης τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, ἡ ὁποία ἀποκλείει κάθε ἀλληλοεξάρτησιν, εἶναι ἄλλο ἐπιχείρημα κατὰ τῆς δυνατότητος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

γ) Αἱ ἱστορικαὶ μας γνώσεις εἶναι μικραὶ καὶ ὀλίγισται. Ὁτι γνωρίζομεν ἀπὸ τὴν ὅλην ἱστορίαν εἶναι ἐλάχιστον ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦμεν, εἶναι σταγὼν ἐν ὠκεανῷ. Ὁ ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπινος βίος ὑπολογίζεται ὑπὸ τῶν παλαιοντολόγων εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδας χρόνια καὶ ἡμεῖς ὀλίγων μόνον χιλιάδων γνωρίζομεν τὴν ἱστορίαν μας. Ἐπομένως εἰς οὐδὲν ἀληθὲς καὶ ἀσφαλὲς δύναται νὰ καταλήξῃ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ ἐρευνῇ της λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τὸ ἐλάχιστον καὶ παρα-

γνωρίζει τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἀγνοεῖ.

Τὸ ἐλάχιστον τῶν ἱστορικῶν φαινομένων, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε διεσώθησαν καὶ γνωρίζομεν ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀγνοοῦμεν, εἶναι ἄλλο ἐπιχείρημα κατὰ τῆς δυνατότητος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐπιχειρήματα φέρουν οἱ ἀρνούμενοι τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, τὰ ὅποια εὐκόλως ἀνασκευάζονται καὶ θεωροῦνται ἀβάσιμα. Καθόσον τὰ μὲν δύο ἀντιστρατευόμενα, δηλ. ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πίπτουν ἀφ' ἑαυτῶν, διότι εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος. Δηλαδή κάθε ἱστορικὸν φαινόμενον εἶναι ἀποτέλεσμα δύο στοιχείων, ἐνὸς σταθεροῦ, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, καὶ ἐνὸς μεταβλητοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος. Τὸ μὲν πρῶτον στοιχεῖον, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἐπειδὴ πάντοτε σχεδὸν εἶναι ἡ ἰδίᾳ ὥς ἔχουσα τὰς αὐτὰς ἀνάγκας πάντοτε, προσδίδει τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμοιότητος εἰς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὸ δὲ δεύτερον, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ἐπειδὴ εἶναι διάφοροι κατὰ τὴν γένεσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, προσδίδουν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀτομικότητος εἰς ἕκαστον ἱστορικὸν φαινόμενον.

Μὲ ἄλλα λόγια κάθε ἱστορικὸν γεγονὸς εἶναι δημιούργημα καὶ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου, εἰς οὓς λαμβάνουν χώραν. Ὁ ἄνθρωπος ὥς παράγων τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἐπειδὴ πάντοτε ἄνθρωπος εἶναι μὲ τὰς αὐτὰς ἀνάγκας καὶ πάθη, κάμει ὥστε τὰ διάφορα γεγονότα νὰ ἔχουν πολλὰς καὶ μεγάλας ὁμοιότητας μετὰ τῶν. Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος, ὥς παράγοντες καὶ αὐτοὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἐπειδὴ εἶναι διάφοροι εἰς τὰ διάφορα γεγονότα, κάμουν ὥστε τὰ γεγονότα νὰ ποικίλλουν καὶ νὰ ἐμφανίζονται ὥς ὅλως διόλου διαφορετικά.

Ὡστε κάθε ἱστορικὸν γεγονὸς δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὸν, καθόσον εἶναι δημιούργημα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὔτε πάλιν ὁμοιον καὶ ταῦτο μὲ τὰ ἄλλα, ὥς δημιούργημα τοῦ τόπου καὶ χρόνου.

Ἐπομένως καὶ τὰ δύο πρῶτα ἐπιχειρήματα καταπίπτουν, ὥς

ἐξαίροντα μόνον ἓνα ἐκ τῶν δύο στοιχείων ἐκάστου ἱστορικοῦ γεγονότος, τὸ μὲν πρῶτον τὸν τόπον καὶ χρόνον ἐπομένως καὶ τὸ ἀτομικὸν χαρακτηριστικόν, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐπομένως καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ὁμοιότητος, ἐν ᾧ καὶ τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι τὸ περιεχόμενον ἐκάστου γεγονότος καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ τὸ τρίτον ἐπιχείρημα δὲν ἔχει ἀνάγκην μεγαλυτέρας ἐπιχειρηματικότητος πρὸς ἀναίρεσιν. Καθόσον τὰ διασωθέντα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς μακρᾶς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀρκετὰ, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὴν ὅλην σειρὰν τῆς ἐξελέξεως, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἀπελπιζόμεθα καὶ ἀπογοητεύμεθα κατὰ τὴν ἔρευναν. Ἄν οἱ μεγάλοι φυσιοδίφαι καὶ μόνον ἀπὸ ἓνα ὁστοῦν δύνανται νὰ ἀναπαραστήσουν τὸν τύπον καὶ τὴν μορφήν ἐνὸς ἐξαφανισθέντος ζώου, πολὺ περισσότερον οἱ ἱστοριοδίφαι, οἵτινες ἔχουν ἐνώπιόν των ἐβδομήκοντα αἰώνων ἱστορικὰ τεκμήρια τῆς ἐξελέξεως τῆς ἀνθρωπότητος.

Καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν αἱ γνώσεις δὲν ὑπερβαίνουν τὰς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ ὅμως ἐργάζονται ἀόκνως διὰ τὴν ἐπαύξησιν αὐτῶν καὶ καθ' ἐκάστην ἐπιτυγχάνουν νέας προόδους.

Μὲ τὴν παράθεσιν τῶν ὀλίγων αὐτῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τὴν ἀναίρεσιν αὐτῶν νομίζομεν, ὅτι ἐδείχθη, ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατὴ. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀναιροῦνται σήμερον καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα, ποὺ προβάλλονται ὅχι μόνον ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνιολογίας, ἐθνολογίας, ἐθνογραφίας καὶ ἐν γένει ἐναντίον κάθε νέας ἐπιστήμης.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατὴ καὶ τὸ δέχονται σήμερον οἱ μεγαλύτεροι σοφοί, οἱ ὅποιοι ἀντιπροσωπεύουν ὅλας τὰς ἐπιστήμας, μαθηματικοί, φυσιοδίφαι, κοινωνιολόγοι, ἱστορικοί, φιλόσοφοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὰ δνόματα παραλείπομεν.

Ναὶ, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι σήμερον μία ἀποψις τῆς ὅλης ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀναγκαιότης, καθόσον, ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος, «ἱστορίας ἔάν τις ἀφέλῃ τὸ διατὶ καὶ πῶς καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη τὸ πραχθὲν καὶ πότερον εὖλογον ἔσχε τὸ τέλος, τὸ

καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν, μάθημα δ' οὐ γίνεται καὶ παραντίκα μὲν τέρπει, πρὸς δὲ τὸ μέλλον οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παρὰπαν».

Οὕτω μετὰ τὴν ἀπάντησιν, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ὅλου ζητήματος, περὶ τῆς δυνατότητος ἢ μὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐρχόμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν καὶ εἰς τὸ δεύτερον μέρος, περὶ τῆς δυνατότητος ἢ μὴ τῆς ἐξαγωγῆς ἱστορικῶν νόμων. Πρὶν ὅμως δοθῇ ἡ ἀπάντησις, θὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τοῦ ὅρου τούτου καὶ τῆς ἐννοίας αὐτοῦ.

Ἱστορικὸς νόμος.

Ἡ λέξις νόμος κυρίως σημαίνει κάθε σχέσιν σταθερὰν καὶ γενικὴν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ δύο φαινομένων ἢ καὶ δύο σειρῶν τοιούτων. Κατ' ἀρχὰς ἦτο πολιτικὸς ὅρος καὶ ἐσήμαινε, τὶ συμβαίνει εἰς τὸν πολιτικὸν βίον ὑπὸ ὠρισμένας περιστάσεις. Βραδύτερον ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, ἀφ' οὗ ἀπηλλάγησαν τῆς μεταφυσικῆς ἐρμηνείας τῶν φαινομένων, ἔταξαν ὡς ἰδεώδη σκοπὸν τὴν ἐξεύρεσιν τῶν σταθερῶν σχέσεων, πὺν διέπουν αὐτὰ, δηλ. τὴν ἐξεύρεσιν τῶν φυσικῶν νόμων.

Ὀλίγον δὲ βραδύτερον ἡ χρῆσις ἐπεξετάθη καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας τὰς πνευματικὰς καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, τῆς ὁποίας μία ἀποψις ἀποβλέπει εἰς τὴν διατύπωσιν νόμων, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ἐπιτελεῖται ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις. Μὲ τὴν λέξιν ὅμως νόμους νοοῦμεν τρία εἶδη, τοὺς ἐμπειρικοὺς, τοὺς ἐτεροπαθεῖς καὶ τοὺς αἰτιώδεις.

1) Ἐμπειρικοὶ εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὁποῖοι δηλοῦν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ δύο ἐμφανίσεων σχέσιν, ἡ ὁποία βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς πείρας. Τοιοῦτοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ νόμοι οἱ ἐξαγόμενοι ἀπὸ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας, τὴν ψυχολογίαν, τὴν ἠθικὴν, τὴν λογικὴν κλπ.

2) Ἐτεροπαθεῖς εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὁποῖοι δηλοῦν τὴν ὑπάρχουσαν αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ δύο ἐμφανίσεων, χωρὶς ὅμως νὰ μετροῦν τὴν ὑπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Τοιοῦτοι νόμοι ἐξάγονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπιστήμας καὶ πρὸ παντὸς ἀπὸ τὰς φυσικὰς. Λόγου χάριν διὰ νὰ μεταβληθῇ

καὶ ἐξελιχθῇ ἓνας κόκος σίτου εἰς φυτόν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν τὰ ἐξῆς στοιχεῖα, φῶς, θερμότης, ἀήρ, ὑγρασία, χῶμα κλπ. Ἀλλὰ ποία ὅμως καὶ πόση εἶναι ἡ ὑπάρχουσα σχέσις τῶν ὄρων αὐτῶν καὶ τοῦ φυτοῦ, δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ.

Καὶ 3) Αἰτιώδεις εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὅποιοι δηλοῦν τὴν ὑπάρχουσαν αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ δύο ἐμφανίσεων καὶ μετροῦν καὶ προσδιορίζουν αὐτὴν ἀκριβῶς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι τῶν Θετικῶν ἢ Φυσικῶν ἐπιστημῶν. Π. χ. ἡ θερμότης διαστέλλει τὸν σίδηρον. Ὁ νόμος οὗτος ὅχι μόνον δηλοῖ τὴν ὑπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ καὶ τὸν βαθμὸν τῆς σχέσεως. Καθόσον δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν πόση διαστολὴ ἐπέρχεται εἰς τοὺς 10 βαθμοὺς θερμότητος, πόση εἰς τοὺς 20, πόση εἰς τοὺς 40 κλπ.

Ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ εἶδη οἱ αἰτιώδεις εἶναι τὸ καλύτερον, τὸ τελειότερον εἶδος, γιναὐτὸ καὶ ὅλαι αἱ ἐπιστῆμαι εἰς τοῦτο τείνουν καὶ ἀποβλέπουν.

Καὶ ἡ ἱστορία μαζὶ μὲ τὴν ἐξαγωγήν τῶν δύο ἄλλων εἰδῶν, καὶ πρὸ παντὸς τοῦ πρώτου, προσπαθεῖ νὰ πραγματώσῃ καὶ τοῦ τρίτου, τὸ ὅποιον γὰ ὅλας σχεδὸν τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας εἶναι ἀνέφικτον. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ τῶν ἐρευνητῶν τῶν ἱστορικῶν νόμων περιφρονοῦν τελείως τὰ δύο πρῶτα εἶδη καὶ μόνον εἰς τὸ τρίτον ἀποβλέπουν, διαυτὸ ἐγεννήθη ἀντίδρασις, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων εἶναι ἀδύνατος διὰ πολλοὺς λόγους, ἐκ τῶν ὁποίων παραθέτομεν μόνον δύο, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλεόν οὐσιώδεις καὶ γενικοὺς.

α) Δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῆς αἰτιώδους σχέσεως μεταξὺ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ τῶν ὄρων τῆς ἐξελίξεως ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, καθόσον ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις ἀντιδρᾷ κατὰ τῆς ἐπιδράσεως τῶν διαφόρων ὄρων, ὡς τοῦ πνευματικοῦ, καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ οἰκονομικοῦ κλπ.

β) Δὲν εἶναι δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν λαῶν διὰ νόμων, καθόσον δὲν γίνεται αὕτη ἀβιάστως καὶ φυσιολογικῶς, ἀλλὰ διακόπτεται ἢ ἐπιταχύνεται ἀναλόγως τῆς φιλικῆς ἢ ἐχθρικῆς ἐπαφῆς τῶν διαφόρων λαῶν καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένης ἀλληλοεπιδράσεως.

Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ λόγοι δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τοὺς ἀντιθέτους, οὔτε θεωροῦνται σοβαροί, διότι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, ὅσῳ καὶ ἂν φαίνεται ὅτι εἶναι ἐλευθέρα καὶ ὅτι ἀντιδρᾷ εἰς τοὺς διαφόρους παράγοντας, εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι, καθόσον κατευθύνεται ἀπὸ τὰς ιδέας, τὰ πάθη καὶ ἐν γένει τὰς ἀνάγκας ἐκάστου.

Ἡ ἐλευθερία διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸν κανονικῶς ἔχοντα, τὸν ζῶντα εἰς κοινωνίαν, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν. Ἐπομένως καὶ ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων δὲν ἀντιτίθεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον αὕτη κατευθύνεται ἀπὸ τὰς διαφόρους ἀνάγκας.

Ἐπίσης ἡ πολλὰς φορὰς οὐχὶ ἀβίαστος καὶ φυσιολογικὴ ἐξέλιξις τῶν λαῶν δὲν πρέπει νὰ ἀπογοητεύῃ τοὺς ἐρευνητὰς εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν ἱστορικῶν νόμων. Καθόσον δὲν ὑπάρχει κανεὶς λόγος νὰ ἐπιχειρῇ νὰ ἐξάγῃ κανεὶς νόμους ἀπὸ γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠκολούθησαν τὴν κανονικὴν τοὺς τροχίαν. Εἴτα καὶ εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα παρατηροῦνται πολλὰς φορὰς τοιαῦται ἀνωμαλῖαι ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν καὶ ἄλλοτε μὲν ἐπιταχύνονται λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως πολλῶν καὶ εὐνοϊκῶν ὄρων, ἄλλοτε δὲ ἐπιβραδύνονται λόγῳ παρεμβολῆς δυσμενῶν τοιούτων.

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ καταλήγοντες δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων εἶναι δυνατὴ, ἀλλ' ὅχι ὅμως μὲ τὴν ἐννοίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοοῦνται οἱ φυσικοί. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐξάγονται ἱστορικοὶ νόμοι αἰτιώδεις, οἱ ὁποῖοι νὰ προσδιορίζουν καὶ καταμετροῦν τὸ ποῖόν καὶ ποσὸν τῆς ὑπαρχούσης σχέσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων γεγονότων καὶ τῶν ὄρων τῶν συμβαλόντων εἰς τὴν γένεσιν τούτων. Καθόσον διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἔχουν ἐξευρεθῇ διάφορα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων μετ' ἀκριβείας δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν. Ἀλλὰ διὰ τὰς πράξεις τῶν ζώντων ὄντων δὲν ἔχουν ἐξευρεθῇ, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ἐξευρεθοῦν τοιαῦτα. Ἐπομένως, ἀφοῦ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὰς πράξεις τὰς παρούσας τῶν ἀνθρώπων, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ προῖδωμεν μετ' ἀκριβείας τὰς μελλούσας;

Εἴτα ἡ δύναμις, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, δὲν εἶναι φυσικὴ, ὥστε νὰ δύναται ἐκ τῶν προτέρων νὰ καθορισθῇ

καὶ νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα μᾶς πείθουν, ὅτι νόμοι ἱστορικοὶ μὲ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοοῦνται οἱ φυσικοὶ εἶναι ἀνύπαρκτοι ἀκόμη, ἂν καὶ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ διατυπώσουν τοιοῦτους.

Ὅτι ὅμως καὶ ἡ ἱστορία, ὅπως καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι, δύναται νὰ διατυπώνῃ τοιοῦτους ἑτεροπαθεῖς καὶ πρὸ παντὸς ἐμπειρικοὺς εἶναι ἀναμφισβήτητον. Λόγου χάριν—κάθε μεταρρύθμισις γεννᾷ ἀντίδρασιν—εἶναι ἓνας νόμος ἐμπειρικός, ὁ ὁποῖος βεβαιοῦται ὑπὸ τῆς πείρας. Εἰς ὅλας τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερον μεταρρυθμίσεις ἐπαληθεύει καὶ ἴσως θὰ ἐπαληθεύῃ.

Αἱ ἐμφύλιοι ἔριδες ἐξαντλοῦν τὰς ἀνταγωνιζομένας μερίδας καὶ προπαρασκευάζουν τὴν ὑποδούλωσιν ὅλου τοῦ ἔθνους—εἶναι ἓνας νόμος, ὁ ὁποῖος ἐπαληθεύει πλήρως. Ὅλαι ἐποχαὶ τὸ μαρτυροῦν τοῦτο. Ἐπίσης, ἡ δικτατορία εἰς τοὺς προηγμένους λαοὺς εἶναι μικρᾶς διαρκείας. Ὅμοίως ἡ ἔνδεια χρημάτων καὶ ἡ ἔλλειψις πόρων ζωῆς εἶναι ἡ αἰτία τῶν μισθοφοριῶν. Καὶ πολλοὺς ἄλλους μπορεῖ κανεὶς νὰ διατυπώσῃ χωρὶς νὰ διαβεβαιώνῃ, ὅτι ἀπαρεγκλίτως θὰ ἐπαληθεύσουν καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Συγκεφαλαιώνοντες ὅμως τὰ περὶ τῆς δυνατότητος ἢ μὴ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐξαγωγῆς ἱστορικῶν νόμων λέγομεν ὅτι:

Εἶναι δυνατὴ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ἐξαγωγή ἱστορικῶν νόμων μὲ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἰσοτιμίας ὅλων τῶν ἱστορικῶν παραγόντων καὶ τῆς μὴ ἰσοτιμίας φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν νόμων.

Ἐνώνοντες δὲ καὶ τὰς δύο ἀπαντήσεις εἰς τὰ δύο ἐπὶ μέρους ἐρωτήματα δίδομεν τὴν λύσιν τοῦ ὅλου προβλήματος περὶ τοῦ πλάτους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τὸ ὁποῖον τόσον μᾶς ἀπησχόλησεν εἰς τοῦτο τὸ κεφάλαιον, λέγοντες ὅτι:

Πολιτικὴ, πολιτισμοῦ ἱστορία καὶ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας θὰ κατέχουν τὸ ὅλον πλάτος τῆς ὅλης ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ πολιτικὴ θὰ κατέχῃ τὸ κέντρον, ἢ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν περιφέρειαν καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας θὰ ἐπισκοπῇ καὶ τὰς δύο πρὸς ἐξαγωγήν τῶν δυνατῶν ἱστορικῶν νόμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Δ΄. ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟ- ΡΙΑΣ ΩΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.

Ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαίτερου μαθήματος εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ ὅλην τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης. Τοῦτο σαφῶς φαίνεται καὶ διαπιστοῦται ἀπὸ τὸ ὅτι κάθε κίνησις, ἡ ὁποία ἐγένετο περὶ τὰς ἱστορικὰς μελέτας, καὶ κάθε πρόοδος, ἡ ὁποία ἐπετελεῖτο διὰ τῶν ἐκάστοτε νέων ἐρευνῶν, εἶχον ἀνάλογον ἀντίκτυπον καὶ ἐπίδρασιν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα.

Οὕτω βλέπομεν, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας δὲν ἐδιδάσκετο, καθόσον οὐδὲ ὡς ἐπιστήμη ἰδιαίτερα εἶχε διαμορφωθῇ παρὰ τὰς μεγίστας προόδους, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιτελέσει διὰ τῶν ἀκαταπονήτων ἐργασιῶν τόσων ἱστοριογράφων.

Αὐτὸ τοῦτο παρατηρεῖται καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τοῦ Μεσαίωνος, ἔνθα δὲν διδάσκεται οὔτε εἰς τὰ Πανεπιστήμια, οὔτε εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα τῆς Μέσης καὶ Κατωτέρας παιδείας, ἐπειδὴ δὲν ὑπολογίζεται ἢ μᾶλλον παραγνωρίζεται ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης ταύτης, ἐπομένως καὶ τοῦ μαθήματος τούτου.

Τοῦναντίον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀναγεννήσεως ἀρχίζει νὰ διδάσκεται ἡ ἀρχαία ἱστορία κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Πανεπιστήμια, βραδύτερον δὲ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς, ἐπειδὴ μαζί μὲ τὰς ἄλλας μελέτας καὶ ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ ἀνθρωπισμός, ἦσαν καὶ αἱ ἱστορικαὶ περιοχόμεναι.

Διότι, καθὼς εἵπομεν καὶ εἰς τὸ δευτερον κεφάλαιον, ἡ πνευματικὴ ἀναγέννησις, τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκεν ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῶν

θείων ναμάτων τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ἔδωσεν ὥθησιν εἰς φιλολογικὰς μελέτας, αἱ ὁποῖαι κατὰ ἓνα μέρος ἦσαν ἐν ταύτῳ καὶ ἱστορικαί, ἐφόσον εἰς τὰ φιλολογικὰ συγκατελέγοντο καὶ τὰ ἱστορικοῦ περιεχομένου συγγράμματα.

Οἱ μεγάλοι φιλόλογοι ἦσαν ταυτοχρόνως καὶ μεγάλοι ἱστορικοὶ μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι αἱ δύο ἔννοιαι τοῦ φιλόλογου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ δὲν συνέπιπτον ὥς ἐπάλληλοι, ἀλλὰ ἡ τοῦ ἱστορικοῦ ὥς στενοτέρα τὸ πλάτος περιείχετο εἰς τὴν τοῦ φιλόλογου.

Ὡς ἐκ τούτου κατ' ἀρχὰς καὶ τὸ μάθημα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας —λέγομεν δὲ ἀρχαίας, διότι αἱ μελέται τῶν τότε φιλόλογων περιωρίζοντο μόνον εἰς τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα—ἦτο ἀπερροφημένον ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ καὶ ἐδιδάσκετο μόνον ἐπὶ τῇ ἀφορμῇ τῆς διδασκαλίας καὶ μελέτης τῶν ἱστορικῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων, ὅπως τοῦ Ἡροδότου, Θουκυδίδου, Ξενοφῶντος κλπ. Βραδύτερον ὅμως διεστάλη τελείως καὶ ἤρχισε νὰ διδάσκεται εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα ὥς ἰδιαιτέρον μάθημα πρὸς ἐξαγωγήν διδαγμάτων ὠφελίμων διὰ τὸ παρόν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ κίνησις, ἡ ὁποία ἐγένετο λόγῳ τῶν ἐν γένει φιλολογικῶν ἐρευνῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀναγεννήσεως περὶ τὴν ἱστορίαν, ἐπέδρασεν παραλλήλως καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ὥς ἰδιαιτέρου μαθήματος, εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα. Ὅλίγῳ βραδύτερον, ὅτε ἐδόθησαν νέαι ὠθήσεις δι' ἱστορικὰς μελέτας, ἀφ' ἐνὸς μὲν πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ δικονομοῦ καὶ διοικητικοῦ δικαίου διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς τάξεως τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη κατόπιν τῆς καταργήσεως τοῦ φεουδαρτικοῦ συστήματος καὶ ἀντικαταστάσεως διὰ τοῦ γραφειοκρατικοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς διαπίστωσιν τῆς πρώτης Χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας αὐτῆς διὰ τὴν διαφώτισιν τοῦ πολλοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ὀδηγούμενος ἀπὸ διαφόρους μεταρρυθμιστὰς προσεπάθει νὰ ἀποσεισῇ τὸ βάρος τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τυπικότητος καὶ νὰ ἐγκολπωθῇ τὰ διδάγματα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τότε αἱ ὠθήσεις αὗται ἔσχον ἀνάλογον ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα.

Καθόσον αἱ μελέται αὗται αἱ γενόμεναι διὰ τοὺς ἐν λόγῳ σκο-

ποὺς ἐντὸς ὀλίγου συνετέλεσαν εἰς τὴν διαστολὴν καὶ τῶν τριῶν κλάδων τῆς ἱστορίας εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, ἀνώτερα καὶ κατώτερα.

Οὕτω ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται τόσον εἰς τὰ Πανεπιστήμια, ὅσον καὶ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως, καὶ αἱ τρεῖς ἱστορίαι, ἡ Ἀρχαία, ἡ Μέση καὶ ἡ Νέα, λόγῳ τῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία ἠσκήθη ἀπὸ τὰς ἐπιτελεσθείσας νέας προόδους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἐξέτεινεν τὰ μέχρι τότε στενὰ ὅρια τῆς ἐρεῦνης της ἀπὸ τὸ ἄπο παρελθὸν εἰς τὸ πρόσφατον καὶ εἰς τὸ παρὸν.

Ἐπίσης ὀλίγῳ βραδύτερον κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἡ διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν τοῦ Herder κ.λ.π. ἐν Γερμανίᾳ καὶ Turgot κ.λ.π. ἐν Γαλλίᾳ διαμορφωθείσα γενικὴ Παγκόσμιος ἱστορία ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ἤρχισε νὰ διδάσκεται ἐκτοπίζουσα ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὰς ἐπὶ μέρους τῶν διαφόρων λαῶν ἱστορίας. Τὸ μεταφυσικὸν δὲ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διεῖπε τὰς μελέτας τῆς Παγκοσμίου ἱστοριογραφίας, ἦτο τὸ διέπον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς εἰς τὰ σχολεῖα. Δηλαδή ὅ,τι νέον εἰσάγεται εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἐπιστήμην, αὐτὸ τοῦτο χαρακτηρίζει καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ σχολεῖα.

Τοῦτο ἀκόμη διαπιστοῦται ἀπὸ τὸ ὅτι βραδύτερον, ὅτε ἰδρῦθη ἡ θετικὴ ἱστοριογραφία ὑπὸ τοῦ Range καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ, ἡ μεταφυσικὴ ἐρμηνεία τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπεχώρησεν ἀπὸ τὰ σχολεῖα καὶ τὴν θέσιν της κατέλαβεν ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ψυχολογικῶν καὶ ὕλικῶν ὅρων γινομένη, δηλ. ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν παραγόντων.

Ἐπίσης καὶ ἡ τάσις, ἡ ὁποία ὑπάρχει σήμερον εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν νόμων τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, καὶ αὕτη ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, ὥστε σήμερον νὰ γίνονται ἀποπειραὶ εἰς τὰ σχολεῖα πρὸς διατύπωσιν τοιούτων, ἀλλὰ ἀναλόγων πρὸς τὴν πνευματικὴν τῶν μαθητῶν δύναμιν.

Οὕτω ἡ ἱστορία ὡς ἰδιαιτέρον μάθημα εἰς τὰ προγράμματα τῶν διαφόρων σχολείων ἠκολούθησε τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως

τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ἰδιαιτέρας.

Τὰ μέχρι σήμερον πέντε κυρίως στάδια ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ἠκολούθησαν παραλλήλως ἰσάριθμα στάδια ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαιτέρου μαθήματος εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα. Ἦτοι

Α) Τὸ στάδιον καθ' ὃ ἡ ἱστορία οὐδὲν ἑδιδάσκετο εἰς τὰ σχολεῖα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στάδιον τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, καθ' ὃ ἐτέθησαν μὲν αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ βάσεις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίσθη ὡς τοιαύτη. Δηλ. ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀναγεννήσεως.

Β) Τὸ στάδιον καθ' ὃ ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία ἱστορία εἰς τὰ σχολεῖα, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στάδιον τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, καθ' ὃ λόγῳ τῶν φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀρχαία ἱστορία ὡς ἐπιστήμη. Δηλ. τὸ ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 17ου.

Γ) Τὸ στάδιον καθ' ὃ ἐδιδάσκοντο ἡ Ἀρχαία, Μέση καὶ Νέα ἱστορία, τὸ ὁποῖον ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαιτέρας ἐπιστήμης, καθ' ὃ διεστάλησαν καὶ οἱ τρεῖς κλάδοι τῆς ἱστορίας. Δηλ. τὸ ἀπὸ τοῦ 17ου μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος.

Δ) Τὸ στάδιον καθ' ὃ ἐδιδάσκετο ἡ Παγκόσμιος ἱστορία, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στάδιον τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, καθ' ὃ ἡ Παγκόσμιος ἱστορία ἐξετόπισεν τὰς ἱστορίας τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν. Δηλ. τὸ ἀπὸ τοῦ 18ου μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος. Καὶ

Ε) Τὸ στάδιον καθ' ὃ διδάσκεται ἡ ἱστορία ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς θετικῆς ἱστοριογραφίας, τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐπικρατήσεως τῆς θετικῆς ἱστοριογραφίας ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐπιστήμῃ. Δηλ. τὸ ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.

Αὗτοί εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς οἱ σταθμοὶ τῆς πορείας, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ ἐξέλιξις τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνάλογοι τῶν

σταθμῶν τῆς πορείας τῆς ἐξελίξεως τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ε΄. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, ἔχει πολλὰς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ χωρίσωμεν εἰς δύο ομάδας, εἰς τὴν ὁμάδα τῶν γενικῶν κατευθύνσεων καὶ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἐιδικῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ὁμὰς περιέχει τὰς κατευθύνσεις ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐπιδιώκει γενικῶς ἡ διδασκαλία ἐκάστου μαθήματος, ἡ δὲ δευτέρα τὰς κατευθύνσεις, τὰς ὁποίας ἐπιδιώκει ἐιδικῶς ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας. Δηλαδή ἡ πρώτη περιέχει τὴν πρόσκτησιν γνώσεων καὶ τὴν εἰδολογικὴν τῶν μαθητῶν μόρφωσιν, ἡ δευτέρα τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ καλλιέργειαν ἀρετῶν κοινωνικῆς φύσεως.

Οὕτως ἔχομεν.

Α) Γενικαὶ κατευθύνσεις

- 1) Πρόσκτησις ἱστορικῶν γνώσεων.
- 2) Εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις.

Β) Εἰδικαὶ κατευθύνσεις

- 1) Κατανόησις τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν.

- 2) Ἀνάπτυξις καὶ καλλιέργεια κοινωνικῶν ἀρετῶν.

Ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἐκάστης ὁμάδος χωριστὰ τὰς κατευθύνσεις, ἵνα οὕτως ἐκ τῆς κατανοήσεως αὐτῶν ἀπαρτίσωμεν καὶ διατυπώσωμεν ἐν τέλει τὸν ὅλον σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου.

Α) Γενικαὶ κατευθύνσεις

- 1) Πρόσκτησις γνώσεων ἱστορικῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν.

Ἐκαστον μάθημα, τὸ ὁποῖον διδάσκεται εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, ἔχει ὥς ἄμεσον καὶ προσεχῆ σκοπὸν τὴν πρόσκτησιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν γνώσεων. Ἡ πρόσκτησις γνώσεων εἶναι ἀνάγκη φυσικὴ, καθόσον ἕκαστος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔρχεται εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν τάσιν τοῦ εἰδέναι. Κανεῖς πλέον δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ κύρος τοῦ ἀρχαίου ῥήματος «ὁ ἄνθρωπος φύσει ὀρέγεται τοῦ εἰδέναι,» διότι αἱ διάφοροι ἔρευναι διεπίστωσαν τὴν ἀναμφισβήτητον ἀλήθειαν τούτου.

Ἄν βέβαια ἡ ἄνω ἀλήθεια ἰσχύῃ διὰ κάθε κύκλον γνώσεων, τοῦτέστιν διὰ κάθε μάθημα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ παρρησίας, ὅτι διὰ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ἰσχύει ἀκόμη περισσότερο. Διότι τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ἱκανοποιεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἐσωτερικὰς ἀνάγκας, διὰ τῆς ὁποίας ἕκαστος ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ τὰ γεγονότα τῶν περασμένων ἐποχῶν. Δηλαδή ἕκαστος ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ, ποῖοι ἦσαν οἱ γονεῖς του, οἱ παπποὶ του, οἱ πρόγονοί του καὶ ἐν γένει οἱ πρὸ αὐτοῦ ἄνθρωποι. Πῶς ἐλέγοντο, ποῦ ἔζων, πῶς ἔζων καὶ ἐν γένει ποῖος ἦτο ὁ πολιτισμὸς των. Ἐκαστος ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος ἐν στενοτέρᾳ καὶ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, τὴν ἱστορίαν τῶν γειτόνων χωρῶν καὶ κρατῶν καὶ ἐν γένει ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος. Δὲν χρειάζονται τῇ ἀληθείᾳ μεγάλαι ἔρευναι διὰ νὰ διαπιστώσῃ κανεῖς τὴν ῥοπὴν, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ παῖδες νὰ μαθαίνουν τὴν ἱστορίαν. Ἀρκεῖ νὰ προσέξῃ κανεῖς τοὺς μικροὺς παῖδας τί λέγουν εἰς τοὺς γονεῖς των ἢ εἰς τοὺς πάπους των κατὰ τὰς χειμερινὰς νύκτας, τὰς παρακλήσεις καὶ τὰς ἱκεσίας, τὰς ὁποίας κάμουν πρὸς αὐτοὺς, τὰς ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας δίδουν εἰς αὐτοὺς περὶ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς των, ἐὰν τοὺς διηγοῦντο μίαν ἱστορίαν.

Ὡστε ἂν τὰ διάφορα μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸ πρόγραμμα τῶν διαφόρων σχολείων, ἱκανοποιοῦν τὴν ἐσωτερικὴν πρὸς μάθησιν ἀνάγκην τῶν μαθητῶν, πολὺ περισσότερο τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον λόγῳ τοῦ περιεχομένου του καὶ τῆς ἐν γένει φύσεώς του εἶναι τὸ πλέον εὐχάριστον καὶ συναρπάζον μάθημα, ἀρκεῖ οἱ διδάσκοντες τοῦτο νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὰ ἑκάστοτε κρατοῦντα διαφέροντα τῶν μαθητῶν καὶ νὰ μεταχειρίζων-

ται τὴν κατάλληλον μέθοδον. Τοσοῦτον θὰ εἶναι τότε τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν διὰ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ὥστε χωρὶς διασταγμὸν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι, καὶ ἂν ὅλον τὸ πλάτος τοῦ προγράμματος ἐκαλύπτετο μὲ μόνον τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, καὶ πάλιν τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν θὰ διετηρεῖτο ἀμείωτον. Διότι εἶναι τὸ μόνον μάθημα, τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς ποικίλης του φύσεως δύναται νὰ ῥυθμισθῇ σύμφωνα μὲ τὰ κρατοῦντα ἐκάστοτε διαφέροντα καὶ νὰ κανονισθῇ σύμφωνα μὲ τὴν ἡλικίαν καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις. Εἶναι τὸ μόνον μάθημα, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε γεννᾷ τὴν ἀνίαν λόγῳ τῆς ποικιλίας, τὴν ὁποίαν ἀτενίζουσιν οἱ μαθηταὶ ἐν αὐτῷ.

Ὡστε ὁ πρῶτος καὶ προσεχέστατος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ προσκτισις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἱστορικῶν γνώσεων, αἱ ὁποῖαι ἱκανοποιοῦν τὰς ἐσωτερικὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν.

2) Εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας μὲ τὸ πλούσιον καὶ ποικίλον περιεχόμενόν του ἱκανοποιεῖ πλήρως τὰς ἐσωτερικὰς ἀνάγκας τῶν τροφίμων, πρὸς τούτοις συντελεῖ τὰ μέγιστα καὶ εἰς τὴν εἰδολογικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, τοὔτέστιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ καλλιέργειαν τοῦ νοεῖν, συναισθάνεσθαι καὶ βούλεσθαι.

Κανεὶς τῇ ἀληθείᾳ δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας μὲ τὸ ποικίλον καὶ ζωηρὸν περιεχόμενόν του δὲν συμβάλλει εἰς τὸν σχηματισμὸν πολλῶν, ποικίλων καὶ ζωηρῶν παραστάσεων, μὲ τὴν ἐντύπωσιν καὶ ἀνάπλασιν τῶν διαφόρων γεγονότων, τῶν ὀνομάτων, τῶν χρονολογιῶν κλπ. εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς μνήμης, μὲ τὴν ἀναπαράστασιν τῶν διαφόρων μαχῶν, τῶν διαφόρων γεγονότων καὶ ἐν γένει τῶν κρατούντων ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν διαφόρων ἐποχῶν κλπ. εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας, μὲ τὴν ἀλληλοεξάρτησιν τῶν γεγονότων, τὴν ἐξεύρεσιν τῶν αἰτιῶν καὶ τὴν ἐξαγωγήν ἱστορικῶν νόμων κ.λ.π. εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κρίσεως καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς νοήσεως.

Ἄλλ' ὅχι μόνον τοῦ νοεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῦ συναισθάνεσθαι τὴν ἀνάπτυξιν ἐπιφέρει τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου γεννώμενα συναισθή-

ματα δὲν εἶναι τόσα πολλά, ὅσα ὑφ' ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων γεννώμενα, ἀφοῦ καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἀφθονον εἰς ποσότητα.

Καὶ ὅχι μόνον πολλά συναισθήματα γεννᾷ ἡ ἱστορία εἰς τοὺς τροφίμους, ἀλλὰ καὶ ζωηρὰ καὶ ποικίλα, ἀφοῦ καὶ τὸ ὕλικόν της εἶναι ζωηρὸν καὶ ποικίλον. Αἱ διάφοροι πράξεις τῶν διαφόρων προσωποποιήσεων, αἱ αὐτοθυσίαι, οἱ ἡρωϊσμοὶ, αἱ σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα αὐτῶν ἐρεθίζουν τὰς ἀπαλὰς τῶν μαθητῶν καρδίας καὶ γεννοῦν ἀνάλογα πρὸς αὐτὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια εἰς ποιὸν καὶ ποσὸν οὐδὲν ἄλλο μάθημα γεννᾷ.

Ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ βούλησις δὲν ἐνισχύεται διὰ τοῦ μαθήματος τούτου;

Ὁ θαυμασμός, ὁ ὁποῖος γεννᾶται ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς πράξεως ἐνὸς ἀτόμου, εἶναι διὰ τοὺς μαθητὰς ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα κίνητρα πρὸς μίμησιν καὶ τέλεσιν ὑπ' αὐτῶν ὁμοίων πράξεων καὶ σκηνῶν εἴτε ἀμέσως τώρα, εἴτε ἀργότερον, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν ἐνισχύουσαν τὴν βούλησιν τῶν τροφίμων.

Ὡστε ὁ δεύτερος καὶ ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις.

Οἱ δύο μαζί, δηλαδή ἡ πρόσκτησις γνώσεων καὶ ἡ εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις, ἀποτελοῦν τὸν ὅλον σκοπὸν τῶν γενικῶν κατευθύνσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπαρτίζουν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἐπιδιωκομένου ὅλου σκοποῦ τοῦ μαθήματος τούτου.

Β) Εἰδικαὶ κατευθύνσεις.

1) Κατανόησις τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν.

Τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ὥς μίαν τῶν εἰδικῶν κατευθύνσεων ἔχει καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τροφίμων εἰς τὸ παρὸν, τοῦτέστιν εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμόν. Ἀλλ' ἡ εἰσαγωγὴ τῶν τροφίμων εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμόν προϋποθέτει, ὥς γνωστὸν, γνῶσιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ παρελθόντος, καθόσον ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς δὲν εἶναι δημιουργημα τοῦ παρόντος, οὔτε ἔργον ὀλίγων ἐτῶν, ἀλλὰ συνέχεια καὶ ἐξέλιξις τοῦ παρελθόντος

καὶ ἔργον ἑκατοντάδωιν αἰώνων. Ἐπομένως διὰ τὰ εἰσαχθῆ ὁ τρόφιμος εἰς τὸν παρόντα πολιτισμὸν καὶ κατανοήσῃ αὐτὸν πλήρως εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ παρακολουθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ γενέσει του.

Εἴτα ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς, ὅπως ἔχει σήμερον, εἶναι πολὺ-πλοκος καὶ πολυσχιδῆς καὶ ἐπομένως πολὺ δύσκολος εἰς τὴν κατανόησιν. Διὰ τὰ τὸν κατανοήσῃ κανεῖς, πρέπει νὰ τὸν παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν του, ὅπου ἐμφανίζεται μὲ ἀπλᾶς καὶ ὁλίγας μορφάς. Ἄν κανεῖς ἐπιχειρήσῃ νὰ εἰσέλθῃ ἀπ' εὐθείας εἰς αὐτὸν χωρὶς προηγουμένως νὰ κατανοήσῃ τὸν τοῦ παρελθόντος, τῇ ἀληθείᾳ θὰ καταληφθῇ ὑπὸ ἱλίγγου καὶ θὰ μείνῃ κατάπληκτος μὲ τὸ ἐρωτηματικὸν εἰς τὸ στόμα. Καὶ διατὶ ὅχι;

Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταλάβῃ ὁ τρόφιμος τὸ δημοκρατικὸν πολιτεύμα, ἂν προηγουμένως δὲν γνωρίσῃ τὰς ἄλλας μορφὰς τοῦ πολιτεύματος, τὴν μοναρχίαν καὶ ὀλιγαρχίαν, ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθεν; Πῶς θὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἐπιτελεσθεῖσαν προόδον ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς της, ἂν δὲν γνωρίσῃ προηγουμένως τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὗρίσκετο καὶ δὴ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς προΐστορίας;

Πῶς θὰ νοήσῃ τὴν προόδον καὶ ἀκμὴν τῆς σήμερον μηχανικῆς ἢ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς καὶ ἐν γένει ὅλων τῶν ἐκφάνσεων τοῦ πολιτισμοῦ, ἂν δὲν παρακολουθήσῃ ταύτας ἀπὸ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς γενέσεώς των;

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ κατανόησις τοῦ παρόντος κατὰ μέγα μέρος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος, εἶναι ἀνάγκη πρωτίστως νὰ γνωρίσωμεν τὸ παρελθόν, ἀλλὰ διὰ τὰ γνωρίσωμεν τὸ παρελθόν, εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ αὕτη ὥς ἐπὶ τὸ πλείστον ἀσχολεῖται μὲ αὐτό.

Ναί, ἡ ἱστορία εἶναι ὁ θεματοφύλαξ τοῦ παρελθόντος, τοῦτέστιν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον οἱ αἰῶνες παρήγαγον. Διὰ τῆς μελέτης ἐκείνης θὰ ἐξηγήσωμεν τὸν σημερινὸν πολιτισμὸν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν πολλοῖς δυσνόητος.

Δι' αὐτῆς θὰ γνωρίσουν οἱ τρόφιμοι τὴν ἐξέλιξιν τῆς πατρίδος των ἐν στενοτέρῃ καὶ εὐρυτέρῃ ἐννοίᾳ ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν των. Ἐπίσης δι' αὐτῆς θὰ γνωρίσουν τὴν ἐξέλιξιν τῶν γειτόνων χωρῶν καὶ λαῶν καὶ ἐν γένει τῆς ἀνθρωπό-

τητος. Καὶ ὄχι μόνον ἀπλῶς τὴν ἐξέλιξιν, ἀλλὰ καὶ τοὺς νόμους καθ' οὓς γίνεται αὕτη, διὰ τῆς γνώσεως τῶν ὁποίων θὰ δύνανται νὰ κατανοοῦν τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταβολὰς, αἱ ὁποῖαι ἐκάστοτε γίνονται, καὶ νὰ προβλέπουν καὶ τὰς εἰς τὸ μέλλον συμβησομένας.

Ὡστε τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ κάμῃ τοὺς μαθητὰς διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ παρελθόντος νὰ εἰσαχθοῦν εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ νὰ κατανοήσουν αὐτόν. Ἀλλὰ ἡ τελεία κατανόησις τοῦ παρελθόντος εἶναι πολὺ δύσκολος, διότι διὰ νὰ ἐπιτύχουν τοῦτο, πρέπει νὰ ἀποξενωθοῦν τελείως τοῦ παρόντος καὶ νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι πάρα πολὺ δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀνέφικτον ὄχι μόνον εἰς τοὺς μαθητὰς, ἀλλὰ καὶ γενικῶς εἰς τοὺς μελετητὰς τῶν τοιούτων, διότι ἕκαστος ἐρευνητῆς ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὰ σύγχρονα ῥεύματα καὶ τάσεις ὄλων τῶν ἐκφάνσεων τοῦ πολιτισμοῦ μεταφέρει τὴν σημερινὴν κατάστασιν εἰς τὴν τότε καὶ οὕτω συγχέει ταύτην πρὸς ἐκείνην.

Δι' αὐτὸ πολλάκις ἀναγινώσκομεν εἰς διαφόρους ἱστορίας κρίσεις περὶ διαφόρων γεγονότων, προσώπων, κλπ. καὶ χαρακτηρισμοὺς ἐποχῶν καὶ περιόδων, αἱ ὁποῖαι καμμίαν θέσιν δὲν ἔχουν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, οὐδὲ θὰ ἐγράφοντο, ἂν ὁ ἱστορικὸς δὲν ἦτο ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν παροῦσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Ἄν λοιπὸν οἱ μεγάλοι ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὸ παρὸν ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν τὸ παρελθόν, πόσον μᾶλλον οἱ μαθηταί, οἱ ὁποῖοι παντοῦ καὶ πάντοτε εἰς τὰς σκέψεις καὶ ἐν γένει εἰς τὰς πράξεις τῶν ἔχουν ὥς πρότυπον τὸ παρὸν.

Ὅμως παρὰ τὴν δυσκολίαν εἶναι δυνατόν οἱ μαθηταί νὰ προσεγγίσουν τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος, ἀρκεῖ νὰ φροντίσουν οἱ διδάσκοντες νὰ γεννήσουν εἰς αὐτοὺς τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα, τὸν ἱστορικὸν νοῦν, τὸ ἱστορικὸν αἶσθημα. Δηλαδή νὰ ἀποκτήσουν οἱ μαθηταί τὴν ἱκανότητα νὰ ἐξευρίσκουν τὴν ἀλληλουχίαν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, νὰ ἀλληλοεξαρτοῦν αὐτὰ, νὰ ἐξευρίσκουν τὰ αἷτια αὐτῶν, νὰ ἐρμηνεύουν αὐτὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν παραγόντων καὶ ἐν τέλει νὰ συνάγουν διαφόρους ἱστορικοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι νὰ ἔχουν κῆρος διὰ πᾶσαν ὁμοίαν περί-

πωσιν.

Όταν βέβαια οἱ μαθηταὶ ἀποκτήσουν τὸ ἱστορικοκριτικὸν πνεῦμα, τότε ἀσφαλῶς θὰ ἐξετάζουν τὰ πράγματα ἀφ' ὑψηλοῦ, χωρὶς τὴν ἐπ' ἡρέϊαν τῶν τάσεων καὶ τῶν ρευμάτων τοῦ παρόντος, καὶ θὰ φέρωνται πάντοτε πλησίον πρὸς τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος, ὅχι ὅμως πρὸς τὴν τελείαν.

Πάντως ὅμως ἡ ἱστορία ὥς ἓνα εἰδικὸν σκολὸν ἔχει καὶ θὰ ἔχη τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν, ἀσχέτως ἂν τοῦτο δὲν εἶναι τελείως ἐφικτόν.

2) Ἀνάπτυξις καὶ καλλιέργεια ἀρετῶν κοινωνικῆς φύσεως.

Όλοι οἱ παιδαγωγικοὶ καὶ μὴ σήμερον ἐξαίρουν τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν καὶ δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἐγκλείει τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ὅταν τοῦτο ἐμφανίζεται μὲ τὴν πραγματικὴν του μορφήν.

«Καμμία ἀνάγκη δὲν ὑπάρχει ἀπὸ ἰδιαίτερα μαθήματα ἠθικῆς εἰς τὰ παιδιά, λέγει ὁ Dewey, διὰ νὰ ἀναπτύξωμεν εἰς αὐτὰ τὴν σημασίαν τῶν διαφόρων ἀρετῶν, τῆς τιμιότητος, τῆς φιλαληθείας, τοῦ πατριωτισμοῦ κλπ., ἀλλ' εἶναι ἀρκετὸν τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ζωντανὴ τροφή διὰ τὸν νοῦν τῶν παιδίων, ἂν παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴν πλευρὰν καὶ ὅχι ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῆς διηγήσεως τῶν περασμένων».

Διότι, ὅταν οἱ τρόφιμοι γνωρίσουν τὸν ἀντίκτυπον, τὸν ὁποῖον ἔχουν τὰ διάφορα γεγονότα καὶ ἐν γένει αἱ διάφοροι πράξεις τῶν αὐτόμων ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως ἢ μὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τότε ὅχι μόνον θὰ ἐκτιμήσουν τὴν ἀληθείαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἀρετῶν ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι θεωροῦνται ὡς συντελεσταὶ πάσης προόδου καὶ τῆς ἐν γένει ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐγκολπωθοῦν αὐτάς.

Εἰδικώτερον δὲ διὰ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας ἐξαίρονται, καλλιεργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται αἱ κάτωθι ἀρεταὶ κοινωνικῆς φύσεως.

α) Ἡ ἐλευθερία.

Ἡ ἐλευθερία, ὅταν δὲν βλάβῃ τὸν πλησίον, εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν δώρων, τὸ ὁποῖον ὁ Δημιουργὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Εἶναι ἡ βάσις καὶ ἡ προϋπόθεσις τῶν ἄλλων ἀγαθῶν. Ἡ

νευ αὐτῆς ἡ ζωὴ εἶναι μαρτύριον καὶ μᾶλλον περιττὴ.

«Καλύτερα μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ,

παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακῆ».

Διότι εἰς τὶ χρησιμεύουν εἰς τὸν ἄνθρωπον αἱ διάφοροι αἰσθήσεις, εἰς τὶ χρησιμεύει ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ νοῦ, εἰς τὶ ὠφελοῦν οἱ παλμοὶ τῆς καρδίας, ὅταν δὲν εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλ' ὑπὸ τὸ βάρος ζυγοῦ τυράννου ἢ πολεμίου ;

Εἰς τίποτε διακηρύττει μὲ ὅλην τῆς τὴν δύναμιν ἡ ἱστορία. Τὸ διακηρύττει μὲ τὸ περιεχόμενόν της, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀγῶνες συνεχεῖς μέχρι θανάτου, τοὺς ὁποίους διεξήγαγε καὶ διεξάγει ὁ ἄνθρωπος πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, πρὸς τὴν περιβάλλουσαν φύσιν, πρὸς τοὺς ἐκ φύσεως ἰσχυροὺς, πρὸς τοὺς ῥέποντας εἰς κατακτήσεις, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν θείαν παρακαταθήκην ἀμείωτον, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἐνεπιστεύθη ὁ Θεός.

Τὸ διατρανώνει μὲ τὰς μαύρας συμφοράς, αἱ ὁποῖαι ἐπεκρεμάσθησαν εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀνθρώπων, τῶν κρατῶν, τῶν ἐθνῶν, τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον τὴν κακὴν τύχην νὰ κύψουν ἔστω πρὸς στιγμὴν τὸν αὐχένα εἰς ἰσχυροὺς τυράννους ἢ εἰς ἰσχυροὺς κατακτητὰς.

Τὸ διαπιστώνει μὲ τὰ κύκνεα ἄσματα τῶν περιόδων τῆς δουλείας ἐκάστου ἔθνους καὶ μὲ τὰ ἄχαρα λείψανα καὶ ὑπολείμματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπὸ λίθον καρδίαν συγκινοῦν.

Τὸ ἀποδεικνύει μὲ τοὺς ποταμοὺς τῶν αἱμάτων, τὰ ὁποῖα ἐχύθησαν καὶ χύνονται κατὰ περιόδους διὰ τὸν ἀπολυτρωτὸν τῶν δούλων καὶ ἐν γένει διὰ τὴν διατήρησιν καὶ ἀνάκτησιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ὅχι μόνον τὸ περιττὸν τῆς ζωῆς ἄνευ τῆς ἐλευθερίας διακηρύττει ἡ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ παροτρύνει τοὺς τροφίμους εἰς ἀγῶνας μέχρις ἐσχάτων πρὸς διατήρησιν τοῦ θείου τούτου δώρου μὲ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι καὶ ἂν μὲ χίλιες ἄλυσσίδες ἦσαν δεμένοι καὶ πάλιν θὰ ἐγίνοντο ἐλεύθεροι.

Μὲ ὀλίγα λόγια τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζει εἰς τοὺς μαθητὰς τὶ εἶναι ἐλευθερία, τὶ σημασίαν ἔχει διὰ τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν καὶ ἐν τέλει διδάσκει τὴν

λατρείαν πρὸς τὸ ἵνδαλμα τῆς θεᾶς τῶν θεῶν, ἡ ὁποία εἰς τὸ πρῶτον της νεῦμα κάμνει τὸ πᾶν νὰ ἀναστατωθῇ καὶ ἐξωθεῖ τόσον τὴν ἄλκιμον νεότητα, ὅσον καὶ τὸ βαρὺ γῆρας νὰ χύσουν εἰς τὸν βωμόν της καὶ τὴν τελευταίαν σταγόνα τοῦ αἵματός των.

β) Ἡ φιλοπατρία.

Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ μόνον μάθημα, τὸ ὁποῖον δίδει ὅσα καὶ σάρκας εἰς τὴν λέξιν πατρίς. Ἡ λέξις πατρίς εἶναι κενὴ περιεχομένου, ἀκαθόριστος καὶ ἀπροσδιόριστος. Μόνον διὰ τῆς ἱστορίας πληροῦται περιεχομένου καὶ προσδιορίζεται. Διότι δι' αὐτῆς γνωρίζεται πᾶν, τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν μὲ τὴν πατρίδα ἢ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς ἢ καὶ εἶναι ἀρρηκτως συνδεδεμένον μετ' αὐτῆς. Ναί, μὲ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ἀντιλαμβάνονται οἱ τρόφιμοι τῶν σχολείων τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν τῆς πατρίδος των καὶ χαράττουν ἀνεξιτήλως εἰς τὰς ψυχὰς των τὸ Σοφόκλειον ῥῆμα «καὶ μεῖζον' ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω». Ναί, μὲ τὸ μάθημα αὐτὸ θὰ ἀγαπήσουν οἱ παῖδες ὅχι μόνον τὴν ἰδιαιτέραν των πατρίδα, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὸ κράτος, ἀφοῦ γνωρίσουν τοὺς μεγάλους ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι ἐθυσιάσθησαν χάριν αὐτῆς, ἀφοῦ ἀντιληφθοῦν, ὅτι εἶναι ἡ τροφὸς καὶ ὁ τάφος κάθε ὑπάρξεως, ἡ ὁποία γεννᾶται εἰς αὐτήν, ἀφοῦ ἐν τέλει γνωρίσουν τὸν ἀρρηκτον καὶ ἀνιδιοτελεῆ σύνδεσμον, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν τυχῶν του.

Ναί, διὰ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας θὰ διδαχθοῦν οἱ παῖδες, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἔχουν τὰ αὐτὰ πρὸς τοὺς μεγάλους ἄνδρας καθήκοντα, ὅτι ὀφείλουν χάριν αὐτῆς νὰ θυσιάζωνται ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ὀλοζωντάνους σκηνὰς τῆς ἐθελοθυσίας τοῦ Λεωνίδου, τοῦ Ἀθανασίου Διάκου, τὴν εὐπείθειαν καὶ ὑπακοὴν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Σωκράτους καὶ τόσων ἄλλων ἡμιθέων ὡς παραδείγματα.

γ) Διεθνισμός.

Ἄλλ' ὅχι μόνον τὴν φιλοπατρίαν καλλιεργεῖ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας εἰς τοὺς μαθητὰς, ἀλλὰ καὶ τὸν διεθνισμόν, τοῦτέστιν τὴν ἀγάπην καὶ φιλίαν πρὸς ὅλα τὰ κράτη, τὰ ἔθνη καὶ ἐν γένει τὴν ἀνθρωπότητα.

Διότι δι' αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ θὰ γνωρίσουν, ὅτι τὰ κράτη δὲν

ζοῦν ἐν ἀπομονώσει, ἀλλ' ἐν ἐπικοινωνίᾳ καὶ ἐν στεναῖς σχέσεσι πρὸς ἄλληλα καὶ ὅτι συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως ὑφίστανται ἀλληλοεπίδρασιν.

Εἰδικώτερον δὲ θὰ γνωρίσουν ὅτι, ὅπως κανεῖς ἄνθρωπος, οὕτω καὶ κανὲν κράτος δὲν ἠδυνήθη οὔτε δύναται νὰ διατηρηθῇ καὶ ζήσῃ ἀπολύτως μεμονωμένον, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν ἀνάγκην τῶν ἄλλων, καθόσον διάφοροι λόγοι καὶ πρὸ παντὸς ὑλικοὶ ἐπιβάλλουν τὴν φιλικὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπικοινωνίαν πρὸς προμήθειαν διαφόρων ὑλῶν, τὰς ὁποίας δὲν παράγει τοῦτο, πρὸς πώλησιν ἄλλων, αἱ ὁποῖαι ἀφθονοῦν εἰς ἐκεῖνο κλπ. Λόγου χάριν ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ μόνη μέ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτει, ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκην φιλικῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς Ῥουμανίας, Ῥωσίας καὶ Ἀμερικῆς πρὸς προμήθειαν δημητριακῶν καρπῶν, τῆς Βουλγαρίας καὶ Σερβίας πρὸς προμήθειαν κτηνοτροφικῶν προϊόντων, μετὰ τῆς Γαλλίας, Ἀμερικῆς καὶ Αὐστρίας πρὸς ἐξαγωγὴν οἴνων, σταφυλῶν, σταφίδος, καπνοῦ καὶ μετὰ τῆς Γερμανίας καὶ ἐν γένει τῶν ἄλλων κρατῶν πρὸς προμήθειαν διαφόρων βιομηχανικῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων στερεῖται.

Ἐπίσης θὰ γνωρίσουν οἱ μαθηταὶ ὅτι, ὅ,τι παράγει καὶ δημιουργεῖ ἕκαστον κράτος εἰς τὰς προσπάθειάς του πρὸς ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν του, δὲν εἶναι ἀπολύτως ἰδικόν του ἔργον, δηλαδὴ αὐτοδημιουργημα, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὰ ἄλλα κράτη, τὰ ὁποῖα πολλαπλῶς ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ.

Λόγου χάριν ἡ καταπληκτικὴ πρόοδος, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει σήμερον ἡ ἀεροπλοΐα εἰς τὴν Γερμανίαν, δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν ἔργον αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων κρατῶν. Καθόσον ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἰκάρου καὶ Δαιδάλου μέχρι τοῦ Γερμανοῦ κόμητος Zeppelin ἡ ἱστορία τῆς ἀεροπλοΐας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀρκετὰς δεκάδας ἐπιστημόνων καὶ μὴ ἀσχοληθέντων μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των μὲ τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀέρος, ἐκ τῶν ὁποίων πλείστοι εἶναι Γάλλοι, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Montgolfier, Renard, πολλοὶ Ἀγγλοὶ, ὅπως ὁ Henson κλπ., Ἀμερικανοί, ὅπως ὁ Wright, Νορβηγοί, ὅπως ὁ Amusden κλπ.

Ὅμοιως θὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ πρόοδος ἐνὸς κράτους εἰς τινα ἔκφασιν τοῦ πολιτισμοῦ δὲν περιορίζεται εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ

κράτους τούτου, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέρχεται, ἐξαπλοῦται καὶ ἐν τέλει γίνεται πρόοδος ὅλων τῶν κρατῶν, ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος.

Π. χ. ἡ περὶ τὴν ἀστρονομίαν πρόοδος, ἡ ὁποία κατ' ἀρχὰς ἐπετελέσθη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Σινικοῦ κράτους, σὺν τῷ χρόνῳ ἐξηπλώθη εἰς τὸ τῶν Χαλδαίων, Αἰγυπτίων, Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ῥωμαίων, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ εἰς τὸ τῶν Ἀγγλων, ἔνθα ἐπηυξήθη εἰς μέγιστον βαθμὸν, καὶ ἐκεῖθεν πάλιν διὰ μέσου τῶν διαφόρων κρατῶν ἐξηπλώθη εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα καὶ θεωρεῖται σήμερον πρόοδος γενικὴ καὶ ὄχι εἰδικὴ τῆς Ἀγγλίας ἢ τῆς Γαλλίας, ἔνθα κυρίως ἀκμάζει.

Ὅταν λοιπὸν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ σχολεῖα διὰ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας χαράξουν βαθεῖα εἰς τὴν συνειδησίῃ των, ὅτι ἕκαστον κράτος μεμονωμένον δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ, ὅτι ἕκαστον κράτος ἐν τῇ προσπαθείᾳ του πρὸς ἐξέλιξιν δέχεται ἐπίδρασιν ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ ἀσκεῖ τοιαύτην πρὸς αὐτὰ, καὶ ὅτι κάθε συντελουμένη ὑπὸ τινος κράτους πρόοδος εἶναι καὶ πρόοδος ὁλοκληροῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τότε τὰ ὑφιστάμενα μεταξὺ τῶν διαφόρων κρατῶν μίση θὰ ὑποχωρήσουν καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης θὰ πλημυρίσῃ τὰς καρδίας ὅλων. Ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ φιλαυτία θὰ ἐκλείψουν καὶ ἡ μετριοφροσύνη καὶ ἡ φιλαυτία θὰ καταλάβουν τὰς θέσεις των διὰ νὰ ἀδελφοποιήσουν τοὺς πάντας εἰς τὰς προσπαθείας των πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὃ ὁποῖος μόνον διὰ τῆς στενῆς συνεργασίας, φιλίας καὶ ἀγάπης ὅλων τῶν κρατῶν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ. Ἡ ἀχαλίνωτος ἐλευθερία τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἡ τάσις αὐτῶν πρὸς ὑποδούλωσιν τῶν ἀδυνάτων θὰ ὑποχωρήσουν καὶ θὰ προέλθῃ ἡ μεταξὺ τῶν λαῶν παγία εἰρήνη καὶ ἐν γένει θὰ ἐπιτευχθῇ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κατὰ μὲν τὴν ἀρχαιότητα ἐπεδίωκον αἱ ἀμφικτυοναί, αἱ συμμαχίαι, τὰ κοινά, ἡ Pax Romana, κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ παγχριστιανικὴ πολιτεία, τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ Imperium christianum καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους τὸ σχέδιον πρὸς αἰωνίαν εἰρήνην τοῦ Καντίου, ἡ ἱερὰ συμμαχία καὶ ἐν τέλει ἡ σήμερον Κοινωνία τῶν ἐθνῶν.

δ) Δικαιοσύνη.

Ἐκτὸς τῶν ἄνω ἀρετῶν τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καλλιεργεῖ

καὶ τὴν δικαιοσύνην μίαν τῶν σπουδαιότερων ἀρετῶν διὰ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν. Διότι ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία γνωρίζει εἰς τοὺς τροφίμους τὶ πραγματικῶς προσέφερε ἓνας λαὸς, ἓνα κράτος καὶ ἐν τέλει ἓνας ἄνθρωπος εἰς τὰς προσπάθειάς πρὸς ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ, ἀσχέτως ἂν εἶναι Ἕλλην ἢ Βούλγαρος, Γάλλος ἢ Γερμανός, Ἀγγλος ἢ Σουηδός, Ἀμερικανός ἢ Ῥώσος. Λέγω δὲ ἡ ἀμερόληπτος, διότι ἡ σπουδαιότης ἀρετῇ τῆς ἱστορίας, ἡ ἀμεροληψία, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλλεῖπει ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐπὶ μέρους ἐθνικὰς ἱστορίας καὶ οὕτω βλέπομεν π. χ. εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἦτο Βούλγαρος, ἡ Μακεδονία ἦτο ἀνέκαθεν Βουλγαρικὴ....., εἰς τὴν Σερβικὴν ἄλλα, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὅλως ἀντίθετα καὶ ἐν γένει εἰς ἄλλας ξένα πρόσωπα καὶ πράγματα νὰ παραμορφώνωνται τελείως καὶ πολλάκις νὰ ἰδιοποιῶνται.

Διὰ τοῦ καταλλήλου ὅμως τρόπου τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου ἡ μεροληψία ἀποσκορακίζεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἡ δικαιοσύνη διαπνέει τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν των.

Καθόσον ἡ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ σύγκρισις τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν ἐγχειριδίων, τῶν μεγάλων ἱστοριῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται ἓνα γεγονός εἴτε πολιτικὸν εἴτε τοῦ πολιτισμοῦ παραμορφωμένον καὶ ὅλως ἢ ἐν μέρει ἀσύμφωνον πρὸς ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀνιδιοτελής προσωπικὴ των κρίσις ἐθίζει αὐτοὺς νὰ ἀποδίδουν δικαιοσύνην καὶ νὰ ἀφίνουν κατὰ μέρος τὸν ἐθνικὸν ἐγωϊσμόν καὶ ἐν γένει τὴν μικροψυχίαν.

Οὕτως οἱ παῖδες διὰ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας θὰ ἐθισθοῦν νὰ κρίνουν τὰ πράγματα ἀφ' ὑψηλοῦ χωρὶς ἰδιοτελείαν, χωρὶς προσωπικὰ, καὶ ἐν γένει χωρὶς ὑστεροβουλίαν. Θὰ ἀποκτήσουν σὺν τῷ χρόνῳ τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ λέγουν ἄνευ δισταγμοῦ καὶ ἀμφιταλαντεύσεων, ὅτι αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ γεγονός ὀφείλεται εἰς αὐτὸ τὸ πρόσωπον, ἐκεῖνο εἰς ἐκεῖνο, ἀσχέτως ἂν διάκηται φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς πρὸς τὸ ἔθνος του ἢ τὸ ἄτομόν του. Τὸ κράτος τοῦτο προσέφερεν μεγίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἀνακαλύψεως λ.χ. τοῦ ἡλεκτισμοῦ ἢ τοῦ αἵμου, ἀσχέτως ἂν εἶναι ὀλιγότερον ἰσχυρὸν ἢ πολιτισμένον, ἢ ἐχθρικῶς ἢ φιλικῶς διακείμενον πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ κράτος.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ θὰ ἐθισθοῦν νὰ ἀποδίδουν αὐριον εἰς τὴν κοινωνίαν τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ ἔχοντες ἀπὸ τὸ σχολεῖον βαθέως ῥιζώσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν τὴν δικαιοσύνην καὶ ἀπὸ τὰς ἄλλας σχολικὰς ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας.

ε) Φιλαλήθεια.

Καὶ τὴν φιλαλήθειαν καλλιεργεῖ καὶ ἀναπτύσσει τὸ μάθημα τοῦτο. Καθόσον ὄχι μόνον τὸ περιεχόμενον τοῦ μαθήματος τούτου δίδει πλεῖστα ὅσα παραδείγματα διὰ νὰ θαυμάσουν τὴν ἀρετὴν ταύτην εἰς τὰ διάφορα ἱστορικὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς προσκλήσεως τοῦ περιεχομένου δίδει πλείστας ὅσας ἀφορμὰς νὰ ἀναζητήσουν οἱ ἴδιοι τὴν ἀλήθειαν εἰς τὰς διαφόρους ἱστορικὰς πηγὰς καὶ νὰ διακηρύξουν ταύτας χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν ἂν ἡ διακήρυξις προσκρούῃ εἰς τὴν γνώμην ἄλλων περισσότερον ἡλικιωμένων καὶ σοφῶν ἢ ἀντίκειται εἰς τὰ ἐθνικὰ καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα.

Δηλαδή ἡ ἱστορία εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν μάθημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ καλλιεργήσῃ τὴν κοινωνικὴν αὐτὴν ἀρετὴν, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἀπὸ πολλοὺς λαοὺς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας ἐλλείπει, ἀρκεῖ ἡ διαπίστωσις τῆς ἀληθείας εἰς ἕκαστον ἱστορικὸν γεγονός καὶ ἡ μετὰ παρησίας διακήρυξις αὐτῆς νὰ εἶναι ὁ σκοπός, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ τείνουν διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι.

Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ συνήθεια αὕτη θὰ ὀπλίσῃ τοὺς τροφίμους μὲ τὸ ἀπαιτούμενον θάρρος, ἵνα εἰς πᾶσαν ἐμφανιζομένην περίστασιν εἰς τὴν μικρὰν τῶν σχολικὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν μεγάλην τῶν ἀνθρώπων τοιαύτην λέγουν μετὰ παρησίας πᾶσαν ἀλήθειαν, ἀσχέτως ἂν προσκρούῃ αὕτη εἰς τὰ ἀτομικὰ ἢ τῶν ἄλλων συμφέροντα.

στ) Θάρρος λελογισμένον.

Ἡ ἀρετὴ αὕτη ὄχι μόνον διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς ἐκάστου ἀτόμου ἔχει μεγίστην σημασίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐν κοινωνίᾳ συμβίωσιν καὶ πρόοδον. Καθόσον ὅλοι μας ἐκ πείρας ἔχομεν γνωρίσει τὰς συμφορὰς τὰς ἐπισωρευομένας εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ συμβιούντων ἐξ αἰτίας μερικῶν, οἱ ὁποῖοι ἢ διαπνέ-

ονται ἀπὸ παράλογον θάρρος ἢ μαστίζονται ἀπὸ παράλογον δειλίαν. Ὅμως πολὺ περισσότερον διαπιστώνει τοῦτο ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία εἶναι γεμᾶτη ἀπὸ τοιαῦτα παραδείγματα καὶ διδάσκει τοὺς μαθητάς, ὅτι οὔτε τὸ θράσος, οὔτε ἡ δειλία εἶναι οἱ δημιουργοὶ ἐκείνης προόδου, ἀλλ' ἡ τόλμη ἢ λελογισμένη ἄγει εἰς πράξεις μεγάλας καὶ θαυμαστάς.

Ναί, ἡ μετὰ λόγου τόλμη εἶναι δημιουργὸς τῶν μεγάλων ἔργων καὶ ὄχι ἡ παράλογος, ἡ ὁποία συνέτριψεν καὶ συντρίβει ὄχι μόνον τοὺς διαπνεομένους ὑπ' αὐτῆς ἀλλὰ καὶ τὰς πατρίδας τῶν.

Ἡ παράλογος τόλμη εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία κατέστρεψεν τὸν Πάριν καὶ τὸ Τρωϊκὸν βασίλειον, τὸ παράλογον θάρρος ἐπεσώρευσεν τόσα κακὰ εἰς τὸν Ἰάσονα καὶ τὴν πατρίδα του, ἡ ἄλογος τόλμη ἔστειλεν ἐνωρὶς τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὸν Ἄδην, ὥθησεν τὸν Ἀλκιβιάδην εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῆς ἐκστρατείας τῶν Ἀθηναίων εἰς Σικελίαν, ἔστειλεν εἰς τὸν τάφον τὸν Κῦρον καὶ ἐματαιώσεν τὰ σχέδιά του, ὥθησεν τὸν Ἰουλιανὸν εἰς ἀντικατάστασιν τῆς θρησκείας τοῦ Ναζωραίου διὰ τῆς τῶν Ἑθνικῶν, τὸν Ναπολέοντα εἰς τὸν ὀλεθρον αὐτοῦ καὶ τῆς πατρίδος του, καὶ ἐπισωρεύει καθ' ἡμέραν ἀνεπανόρθωτα κακὰ εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὰς κοινωνίας.

Καὶ ὄχι μόνον ἡ παράλογος τόλμη, ἀλλὰ καὶ ἡ παράλογος δειλία συνέτριψεν καὶ συντρίβει τὰ ἄτομα καὶ τὰς ομάδας καὶ παρεσκέυασε καὶ παρασκευάζει τὴν καταστροφὴν τῶν λαῶν.

Ἡ Παγκόσμιος ἱστορία εἶναι γεμᾶτη ἀπὸ τοιαῦτα παραδείγματα, τὰ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἀναφέρωμεν, διότι ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἔχει ἔναυλα ἅπειρα παραδείγματα ἐκ τῆς συγχρόνου ἱστορίας, τῆς ὁποίας πολλοὶ ἐξ ἡμῶν οἱ ἴδιοι εἴμεθα δημιουργοί.

Πάντως ὅμως τοῦτο πρέπει ἐνταῦθα νὰ τονίσωμεν, ὅτι ἡ ἱστορία μὲ τὰ ἀφθονα γεγονότα της διδάσκει τοὺς τροφίμους, ὅτι τὸ ἄλογον θάρρος καὶ ἡ ἄλογος δειλία εἶναι πρόξενοι μεγίστων συμφορῶν εἰς τὰ ἄτομα, εἰς τὰς ομάδας καὶ ἐν γένει εἰς τοὺς λαοὺς. Ὅτι εἶναι δύο συναισθηματικαὶ καταστάσεις ἐπιβλαβεῖς καὶ κακαὶ καὶ χρήζουν ἀντικαταστάσεως διὰ τοῦ λογικοῦ θάρρους καὶ λελογισμένης τόλμης, δηλαδὴ διὰ τῆς τόλμης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν

ἐπιβάλλει ὁ ὀρθὸς λόγος, ἢ σκέψις καὶ ὄχι ὁ ἐγωϊσμός καὶ ἡ κενοδοξία.

ζ) Πολιτειακὴ ἀγωγή.

Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καλλιεργεῖ τὰς ἄνω ἀρετάς, συμβάλλει καὶ εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς τῶν τροφίμων, ἢ ὅποια θεωρεῖται σήμερον μία τῶν σπουδαιότερων κατευθύνσεων τοῦ ὅλου σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς. Τὴν ἀναγκαιότητα τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς εἶχον ἀναγνωρίσει ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ Σπαρτιάται, οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ Ῥωμαῖοι κ.λ.π., ἀλλὰ πολὺ περισσότερον τὰ σημερινὰ κράτη μὲ τὴν κατίσχυσιν τῶν συνταγματικῶν καὶ δὴ τῶν δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, τὰ ὅποια καθιστοῦν τὰ ἄτομα ὑπεύθυνα διὰ τὰ πράγματα τῆς πολιτείας καὶ ἀπαιτοῦν τὴν συνεργασίαν αὐτῶν, μὲ τὴν καθιέρωσιν τῶν ὀρκωτῶν δικαστηρίων, τὰ ὅποια προϋποθέτουν συναίσθησιν πραγματικὴν τοῦ καθήκοντος τῆς ἐξυπηρετήσεως τῆς δικαιοσύνης, καὶ μὲ τὴν μέλλουσαν καθιέρωσιν τοῦ ἀποκεντρωτικοῦ διοικητικοῦ συστήματος, τὸ ὅποιον ἀπαιτεῖ πλήρη πολιτικὸν διαφωτισμόν.

Τόσον δὲ ἐπιτακτικὴν θεωροῦν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτειακῆς μορφώσεως τῶν παίδων σήμερον, ὥστε μερικοὶ παιδαγωγικοὶ καὶ μὴ ζητοῦν νὰ καλυφθῇ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς μὲ μόνον τὴν πολιτειακὴν καὶ οὕτω οἱ τρόφιμοι τῶν σχολείων ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας εἶναι ἄριστοι πολῖται ἑτοιμοὶ πρὸς δρᾶσιν εἰς τὴν μεγάλην κοινωνίαν.

Ἄν καὶ αἱ τοιαῦται ἀκρότητες δὲν ἐπιδοκιμάζονται ὑπὸ τῶν περισσότερων ὡς μονομερεῖς, ἐν τούτοις ὑφ' ὅλων ἀναγνωρίζεται ἡ ἀναγκαιότης τῆς πολιτειακῆς τῶν τροφίμων ἀγωγῆς.

Λέγοντες δὲ πολιτειακὴν ἀγωγήν ἐννοοῦμεν τὴν ἀγωγήν τῶν τροφίμων εἰς πολῖτας χρηστούς. Δηλ. α) τὴν γνῶσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἀφορώντων ἕκαστον πολίτην, τοῦτέστιν τὴν γνῶσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων ἑκάστου πολίτου,

καὶ β) τὴν γένεσιν εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς διαθέσεως πρὸς πολιτικὰς πράξεις, τοῦτέστιν τὴν διέγερσιν συναισθημάτων σχετικῶν πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς βουλήσεως εἰς

ἐνεργὸν δρᾶσιν πρὸς συντήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς πολιτείας.

Αἱ δύο αὗται ἐπὶ μέρους κατευθύνσεις τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς ὡς πάντῃ διαφόροι ἐπιτυγχάνονται διὰ δύο διαφόρων ὁδῶν.

Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ὡς εἶναι φυσικόν, ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ἐφοδιασμοῦ τῶν μαθητῶν διὰ διαφόρων γνώσεων σχετικῶν πρὸς τὴν πολιτείαν, τὰς ὁποίας παρέχουν τὰ διάφορα ἠθικοπλαστικὰ μαθήματα καὶ πρὸ παντὸς τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας.

Ναί, τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας μὲ τὸ περιεχόμενόν του δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι παρ' ἡμῖν μὲν παρέχει τὴν ὅλην πολιτειακὴν μόρφωσιν τῶν τροφίμων, παρὰ τοῖς ἄλλοις δὲ λαοῖς τὴν βάσιν. Καθόσον παρ' ἐκείνοις μὲν ὑπάρχει καὶ ἰδιαίτερον μάθημα τὸ τῆς ἀγωγῆς τοῦ πολίτου, τὸ ὁποῖον διδάσκεται ἐπισήμως εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα καὶ συμπληρῶνει τὴν ὑπὸ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας παρεχομένην εἰς τοὺς μαθητὰς πολιτειακὴν μόρφωσιν, παρ' ἡμῖν δὲ δὲν ὑπάρχει.

Καὶ ὅμως ἡ ἱστορία καὶ ἄνευ ἰδιαίτερου μαθήματος δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τὸ πρῶτον μέρος τῆς πολιτειακῆς κατευθύνσεως τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς, ἀρκεῖ νὰ διδαχθῇ καλῶς εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτειακὴν πλευράν. Καθόσον δι' αὐτῆς οἱ μαθηταὶ θὰ γνωρίσουν γενικῶς μὲν α) τὴν ἀνάγκην τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ. Δηλαδή θὰ γνωρίσουν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ἂν ἦτο ἔρημος, θὰ κατείχετο ὑπὸ τρόμου, θὰ ἦτο ἀνίσχυρος εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, θὰ ἦτο ἀνεπαρκὴς εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῶν ἀναγκῶν του καὶ ἐν γένει ἀνίκανος πρὸς τὴν ζωὴν. Τοῦναντίον δὲ ζῶν ἐν κοινωνίᾳ ἔχει ὅλα τὰ ἀγαθὰ τὰ ἀντίθετα τῶν ἀναγραφομένων καὶ μὴ κακῶν.

β) Τὴν ἐξέλιξιν τῶν διαφόρων μορφῶν τοῦ πολιτεύματος, τῶν φροντίδων καὶ τῶν σκοπῶν τοῦ κράτους, εἰς τὸ ὁποῖον ζῇ.

Δηλαδή θὰ γνωρίσουν, πῶς προῆλθεν τὸ δημοκρατικὸν τῆς χώρας μας πολίτευμα, πῶς λειτουργεῖ, ποῖος ὁ σκοπὸς του, ποῖαι αἱ ἀναλαμβανόμεναι ὑπ' αὐτοῦ φροντίδες διὰ τὰ μέλη του κλπ.

Εἰδικῶς δὲ α) τὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἔχει ἕκαστος ἔναντι τοῦ κράτους.

Τούτέστιν: 1) Τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, ἐνθα εἶδε τὸ φῶς τῆς ζωῆς, ἐνθα ἠϋξήθη, ἐνθα ἔχει τὰ λείψανα τῶν ἰδικῶν του κλπ. 2) Τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν μεγάλην πατρίδα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ κοινὸς σύνδεσμος ὅλων τῶν τέκνων της, ἡ ὁποία περιέχει τὸ κοινὸν παρελθόν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς δόξης καὶ τῶν συμφορῶν μας. 3) Τὴν ὑπακοὴν εἰς τὸ πολίτευμα. 4) Τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς ἄρχοντας. 5) Τὴν εὐπείθειαν εἰς τοὺς νόμους, κλπ.

β) Τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποία ἔχει ἕκαστος. Τούτέστιν, 1) τῆς ἐλευθερίας, τῆς προσωπικῆς, θρησκευτικῆς καὶ πνευματικῆς, τὴν ὁποίαν ὁ δημιουργὸς ἔδωκεν ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἀπαρβίαστον τῶν δικαιωμάτων. 2) Τῆς ἰσότητος, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν διατήρησιν καὶ πρόοδον τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἔθνους. 3) Τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ θεμελιώδης βάσις καὶ προϋπόθεσις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ ἐν γένει τῆς ὑπάρξεως τοῦ κράτους κ.λ.π.

Οὕτω ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ ἱστορία καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρου μαθήματος ἐπιτυγχάνει ἄριστα τὸ πρῶτον μέρος τῆς κατευθύνσεως τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς, δηλαδὴ τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν γνῶσιν τῶν ἀφορώντων ἕκαστον πολίτην, τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. Ἀλλὰ τὸ δεύτερον μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σπουδαιότερον, δηλαδὴ πῶς θὰ πράττουν οἱ μαθηταὶ καθὼς οἱ χρηστοὶ πολῖται, πῶς θὰ ἐφαρμόζουν μὲ λόγια καὶ ἔργα, ὅσα ἔμαθον, δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἱστορίας.

Ὁ ἔθισμός τῶν παίδων εἰς τὴν ἐνάσκησιν τῶν πολιτικῶν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων μόνον διὰ τῆς καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν μαθητικῶν κοινοτήτων εἰς τὰ σχολεῖα, τούτέστιν τῆς αὐτοδιοικήσεως, ἐπιτυγχάνεται.

Κοθόσον διὰ τῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν ἰδρύσεως κοινοτήτων, προσκοπικῶν συνδέσμων, ἐρυθροσταυρικῶν, ἀθλητικῶν κλπ. παρέχονται εὐκαιρίαι ὅχι μόνον δεόντως νὰ ἐκτιμῇσιν τὴν ἀνάγκην τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ νὰ μεταφέρουν τὴν μορφὴν τοῦ πολιτεύματος εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὰς διαφόρους πολιτειακὰς ἀρετὰς, τὴν συνειδησιν τοῦ καθηκοντος, τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης, τὴν πρωτοβουλίαν, τὴν ἀλληλοβοή-

θειαν, τὴν ἀνιδιοτέλειαν, τὴν αὐτοθυσίαν καὶ ἐν γένει ὅλας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται καὶ εἰς τὴν μεγάλην κρατικὴν κοινωνίαν.

Οὕτω λοιπὸν τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καταλλήλως διδασκόμενον μετὰ τῆς καθιερώσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὰ σχολεῖα ἐπιτυγχάνει ἄριστα τὴν πολιτειακὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σήμερον θεωρεῖται μία ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας κοινωνικὰς ἀρετὰς.

Αὐτὰς καὶ ἄλλας ἀρετὰς γεννᾷ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας καταλλήλως διδασκόμενον, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν μετέπειτα κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν ἀτόμων πρὸς ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ὅλης κοινωνίας.

Ναὶ, ἡ ἐλευθερία, ἡ φιλοπατρία, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια, τὸ λελογισμένον θάρρος, ἡ ἀγωγή εἰς χρηστοὺς πολίτας καὶ ὁ διεθνισμὸς εἶναι ἀπαραίτητα ἐφόδια τοῦ μέλλοντος ἐν τῇ κοινωνίᾳ πολίτου, ὁ ὁποῖος μέλλει νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν συνανθρώπων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἰδεώδους σκοποῦ τῆς κοινωνίας τόσον τῆς ἐν εὐρυτέρᾳ καὶ στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ πατρίδος των, ὅσον καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὕτω Συγκεφαλαιώνοντες, ὅσα περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἵπομεν, λέγομεν ὅτι:

Ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ πρόσκτησις γνώσεων καὶ ἡ εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ κατανόησις τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ καλλιέργεια διαφόρων κοινωνικῶν ἀρετῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΟΡΟΙ ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΕΥΕΙΝ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

Ὁ σκοπὸς, διὰ τὸν ὁποῖον διδάσκεται τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, καθὼς εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον κατελήξαμεν, εἶναι ἄφ' ἑνὸς μὲν ἢ πρόσκτησις γνώσεων καὶ ἡ εἰδολογικὴ τῶν μαθητῶν μόρφωσις, ἄφ' ἑτέρου δὲ ἡ κατανόησις τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρὸν καὶ ἡ ἀνάπτυξις διαφόρων ἀρετῶν κοινωνικῆς φύσεως. Διὰ τὰ ἐπιτευχθῆ ὅμως ὁ σκοπὸς οὗτος, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχουν προηγουμένως πληρωθῇ οἱ κάτωθι ὅροι.

1) Εἰδικὴ μόρφωσις τῶν διδασκόντων τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας.

2) Χρησὶς ὑπὸ τῶν μαθητῶν καταλλήλων ἱστορικῶν ἐγχειριδίων.

3) Χρησιμοποίησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ διδασκάλων ἱστορικῶν μονογραφιῶν καὶ ἐν γένει βοηθητικῶν διὰ τὴν διδασκαλίαν βιβλίων καὶ μέσων.

4) Λειτουργία μαθητικῆς βιβλιοθήκης.

5) Συνεπικουρία τῶν διδασκόντων τὰ ἄλλα μαθήματα.

Ἐὰν αἱ ἄνω ἀπαιτήσεις δὲν πληρωθοῦν προηγουμένως, ὁ ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι κατ' οὐσίαν μένει ἀνέφικτος καὶ ὅτι πᾶσα καταβαλλομένη προσπάθεια ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος καὶ διδασκομένων διὰ τὸ μάθημα τοῦτο ἀποβαίνει ματαία.

Λόγω λοιπὸν τῆς μεγάλης σημασίας καὶ συμβολῆς τῶν ἐν λόγῳ ὅρων εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τοῦ μαθήματος τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν ἕνα ἕκαστον χωριστὰ κάμνοντες ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ πρώτου κατὰ σειρὰν.

α'.) Εἰδικὴ μόρφωσις τῶν διδασκόντων τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ὅρου τούτου εἶναι εἰς ὅλους γνωστὴ. Διότι ὅλοι μας ἔχομεν ἀκούσει ἀπὸ τὰ στόματα τῶν διδασκάλων μας, ἔχομεν διαβάσει εἰς τὰ διάφορα συγγράμματα

τόσον τῶν Ἑλλήνων, ὅσον καὶ τῶν ξένων, καὶ ἔχομεν διδαχθῆ ἔκ τῆς πείρας μας, ὅτι προκειμένου νὰ διδάξῃ τις κάτι τι ἀποτελεσματικὰ ὀφείλει πρωτίστως νὰ κατέχῃ αὐτὸ εἰς ὅλον του τὸ πλάτος καὶ βάθος καὶ εἴτα νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἰδιαίτεραν τοῦ μαθήματος φύσιν καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις μέθοδον. Μὲ ἄλλα λόγια εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ ἔχῃ εἰδικὴν μόρφωσιν περὶ τὸ μάθημα, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ διδάξῃ, καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως καὶ ἀπὸ διδακτικῆς, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τοὺς καρπούς, διὰ τοὺς ὁποίους διδάσκεται. Ἐπομένως καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, δηλαδὴ διὰ τὴν ἀποτελεσματικὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ ἔχῃ εἰδικὴν περὶ τὸ μάθημα τοῦτο μόρφωσιν. Δηλαδή:

1) Νὰ κατέχῃ ὁ διδάσκων ὅλην τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν του.

Τοῦτέστιν ἕκαστος, ὁ ὁποῖος θὰ ἀναλάβῃ νὰ διδάξῃ ἱστορίαν καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις τοῦ γυμνασίου, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ὅχι μόνον τὴν Ἀρχαίαν καὶ Μεσαιωνικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν Νέαν καὶ Σύγχρονον τοιαύτην. Ὅχι μόνον τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅχι μόνον τοῦ ἔθνους του, ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος.

Διότι οὕτω ὁ διδάσκων θὰ εἶναι πάντοτε ἔτοιμος νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὸ ἓνα πεδίον τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ἄλλο, χωρὶς νὰ φοβῆται, ὅτι θὰ περιπέσῃ εἰς ἀνακριβεῖας καὶ σφάλματα. Διότι οὕτω θὰ δύναται εἰς πᾶσαν προβαλλομένην ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀπορίαν νὰ δίδῃ χωρὶς δισταγμοὺς καὶ ἀμφιβολίαν τὴν πρέπουσαν ἀπάντησιν. Διότι οὕτω μακρὰν ἀπὸ κάθε προσήλωσιν εἰς τὰ διὰ τοὺς μαθητὰς προωρισμένα ἐγχειρίδια θὰ εἶναι ἐλεύθερος εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν νὰ κατευθύνῃ τοὺς τροφίμους εἰς τοὺς πραγματικοὺς σταθμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως καὶ νὰ σταματᾷ αὐτοὺς εἰς κάθε μέγαν καὶ ὑψηλὸν διὰ νὰ ἀποθαυμάσουν αὐτό. Διότι οὕτω μετὰ παρησίας καὶ πεποιθήσεως θὰ δύναται νὰ ἀποδίδῃ εἰς ἕκαστον ἔθνος, ὅτι πράγματι προσέφερεν εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν, χωρὶς νὰ περιορίζεται εἰς τοῦτο ἀπὸ τὸν κακῶς ὑπὸ τινων νοούμενον ἐθνισμόν.

2) Νὰ ἐπισκοπῇ ὁ διδάσκων διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ νοῦ

ὅλην τὴν ἱστορίαν.

Δηλαδή ἕκαστος, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει νὰ διδάξῃ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, πρέπει νὰ ἔχῃ δημιουργήσῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν ἱστορικὸν νοῦν, τὸ ἱστορικὸν αἴσθημα, τὸ ἱστορικοκριτικὸν πνεῦμα, μὲ ἄλλα λόγια νὰ σκέπτεται ἱστορικά. Καὶ θὰ σκέπτεται ἱστορικά, ὅταν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἀλληλοεξαρτᾷ τὰ διάφορα γεγονότα τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅταν ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀνάγῃ αὐτὰ εἰς τὰ προκαλέσαντα αὐτὰ αἷτια, ὅταν ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ γενικεύῃ αὐτὰ καὶ ἐν τέλει νὰ καθορίζῃ τοὺς νόμους σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους λαμβάνουν ταῦτα χώραν.

Διότι ἄλλως πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου, δηλαδή ἡ εἰς τοὺς μαθητὰς δημιουργία ἱστορικοκριτικοῦ πνεύματος, ὅταν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι οἱ διδάσκοντες δὲν ἔχομεν τοιοῦτον;

Καὶ εἰς τί θὰ ὀφείλει τότε ἡ ἱστορία τὸν διδάσκοντα, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν ἐγνώριζε, καὶ τὸν διδασκόμενον, ὁ ὁποῖος θὰ τὴν ἐμάνθανε, ἂν περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν καὶ ἀποθησαύρισιν ἐπιπολαίων γνώσεων, κυρίων ὀνομάτων, τοποθεσιῶν, χρονολογιῶν καὶ ἐν γένει ἀφηρημένων πραγμάτων;

Τῇ ἀληθείᾳ εἰς τίποτε. Διότι τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα εἶναι τὸ μᾶλλον οὐσιῶδες καὶ σπουδαῖον στοιχεῖον τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν μορφώσεως διδάσκοντος καὶ διδασκομένων, εἶναι τὸ ἄλλας. Ἄνευ αὐτοῦ ἡ ἱστορία θὰ ἐνεφανίζετο ὡς ἓνα πλῆθος ἀνομοίων, ἀσυναρτήτων καὶ ἀνωφελῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα οὐδεμίαν σχέσιν θὰ εἶχον πρὸς τὸ παρὸν οὐδὲ θὰ προσέφερον τίποτε εἰς τὸ μέλλον, ὅπως καὶ ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος λέγει «Ἱστορίας, ἔάν τις ἀφέλῃ τὸ διατὶ καὶ πῶς καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη τὸ πραχθὲν καὶ πότερον εὐλογον ἔσχε τὸ τέλος, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μὲν, μάθημα δ' οὐ γίνεται καὶ παραυτίκα μὲν τέρεται, πρὸς δὲ τὸ μέλλον οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παράπαν»....

Καὶ 3) νὰ κατέχῃ τὴν δι δακτικὴν τοῦ μαθήματος τούτου καὶ εἰδικώτερον τὴν μέθοδον.

Δηλαδή προκειμένου κανεῖς νὰ ἀναλάβῃ νὰ διδάξῃ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ἐκτὸς τῆς γενικῆς παιδαγωγικῆς μορφώσεως, τὴν ὁποίαν προϋποτίθεται ὅτι ἔχει, ὀφείλει νὰ ἔχῃ καὶ εἰδικὴν περὶ τὸ

μάθημα τούτο.

Διότι, ὅπως τὸ κάθε μάθημα, οὕτω καὶ ἡ ἱστορία ἔχει ἴδια διδασκτικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπασχόλησαν καὶ ἀπασχολοῦν τοὺς διδασκικοὺς τῶν διαφορῶν ἐθνῶν καὶ πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπὸ τῶν διδασκόντων ὑπ' ὅσιν αἱ ἐκάστοτε κρατοῦσαι λύσεις αὐτῶν λόγῳ τῆς σημασίας των διὰ τὴν ἐπιτυχῇ διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, ὅπως παραδείγματος χάριν ἡ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου λύσεις, ἡ περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς ἐπιτεύξεως τούτου, ἡ περὶ τῆς ἄρσεως τῶν δυσμενῶν πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ ὄρων, ἡ περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς τοῦ μαθήματος τούτου μεθόδου, ἡ περὶ τῆς καταλληλοτέρας διδασκτικῆς τοιαύτης καὶ αἱ περὶ πλείστων ἄλλων σπουδαίων προβλημάτων τῆς διδασκτικῆς τοῦ μαθήματος τούτου.

Λέγω δὲ σπουδαίων, διότι δὲν δύναται νὰ νοηθῇ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου, ὅταν ἀγνοῖται ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδιωκόμενος σήμερον σκοπὸς ἢ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ ὁ διδάσκων διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτον, ἢ τὰ ἐκάστοτε πρὸς τὸ μάθημα τούτο διαφέροντα τῶν μαθητῶν κλπ. Ἡ ἄγνοια τῶν τοιούτων καθιστᾷ τὸν διδάσκοντα ὅμοιον μὲ τυφλὸν ὁδηγόν, ὁ ὁποῖος ἐτάχθη νὰ ὁδηγήσῃ τυφλοὺς διὰ μέσου χωρῶν ἀκατοικήτων εἰς σταθμὸν, τὸν ὁποῖον αὐτὸς τελείως ἀγνοεῖ.

Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατόν ὁ τυφλὸς ὁδηγός, ὅταν δὲν ξεύρῃ τὸν σταθμὸν, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ὁδηγήσῃ τοὺς συναδέλφους του, ὅταν δὲν ξεύρῃ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους καὶ ἐν γένει τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας θὰ συναντήσῃ, ὅταν δὲν ξεύρῃ τὴν διεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ, πῶς λέγω εἶναι δυνατόν νὰ εἰκάσῃ τὸ τέρμα, νὰ ὑπερκάμψῃ τὰς ἀνωμαλίας καὶ νὰ ἐξεύρῃ τὴν ὁδὸν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ;

Δὲν εἶναι ἔργον τῆς παρούσης μελέτης νὰ ὑπομνήσωμεν πράγματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γνωστὰ καὶ ἔναυλα, ὅτι σοφοὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἱστορικοὶ, ἐπειδὴ δὲν εἶχον μοῖραν τῆς εἰδικῆς διδασκτικῆς τοῦ μαθήματος τούτου καὶ ἐν γένει διδασκτικῆς ἱκανότητος, οὐδένα καὶ ἄλλο ἐπέφεραν διὰ τῆς διδασκαλίας των. Ὁ φόρτος τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας προσεπάθουν ἐν μιᾷ μόνον ὥρᾳ

νά παράσχουν εἰς τοὺς μαθητάς των, αἱ σχοινοτενεῖς σειραὶ ὀνομάτων ἀγνώστων ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ μεγάλοι καὶ ποικίλοι ἀριθμοὶ τῶν χρονολογιῶν, τὸ παντελῶς μὴ λαμβανόμενον ὑπ' ὄψιν διαφέρουν τῶν μαθητῶν καὶ ἐν γένει τὸ καθ' ὅλα παθητικὸν τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας ἔκαμον τοὺς διδασκομένους ὄχι μόνον τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας νὰ φοβοῦνται, νὰ ἀποστρέφονται καὶ νὰ μισοῦν, ἀλλὰ καὶ τοὺς διδάσκοντας τοῦτο.

Ὡστε ὄχι μόνον ἱστορικὰς γνώσεις καὶ ἱστοριοκριτικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ καὶ διδακτικὴν ἱκανότητα πρέπει νὰ ἔχη ὁ διδάσκων, ὁ ἀληθῶς εἰδικῶς περὶ τὸ μάθημα τοῦτο μορφωμένος. Ὅποιοδῆποτε ἐκ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων καὶ ἂν στερεῇται, εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρήσῃ ἑαυτὸν ἀκατάλληλον διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς ἄλλον, ὁ ὁποῖος θὰ κέκτηται καὶ τὰ τρία στοιχεῖα τῆς εἰδικῆς μερὶ τὸ μάθημα τοῦτο μορφώσεως. Ἄλλως τε ἀντὶ καρπῶν καὶ ὠφελημάτων προξενος μεγίστων καὶ ἀνεπανορθώτων ζημιῶν θὰ γίνῃ εἰς τοὺς μαθητάς καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν. Μάτην ἐπὶ τόσα ὁλόκληρα ἔτη θὰ καταδαπανᾷ τὰς πνευματικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις, διότι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ὅλων θυσιῶν θὰ εἶναι οἱ τίτλοι, ἀνιστόρητοι, ἐπιτόλαιοι, ἀνακριβεῖς, ψεῦται, ἐγωῖσται καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τοὺς ὁποίους θὰ λάβουν οἱ τρόφιμοί του ἔξερχόμενοι εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ διατὶ ὄχι, ἀφοῦ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον θὰ τὸν φέρουν ὥς γενόμενον μετὰ Χριστὸν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον ὥς ἐξαπλώσαντα τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν πρὸ Χριστοῦ εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, τὸν Μάρκον Μπότσαρην ὥς ἀγωνισθέντα εἰς τὸν Μαῦραθῶνα πρὸ Χριστοῦ ἐναντίον τῶν Τούρκων, τὸν ἠλεκτρισμὸν ὥς ἀνακαλυφθέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τὴν πυξίδα ὑπὸ τῶν Ῥώσων, καὶ ἀφοῦ πλείστα ὅσα ἄλλα σπουδαῖα καὶ στοιχειώδη γεγονότα θὰ παραμορφώσουν αὐτὰ τελείως;

Ναί, εἰς τοιαῦτα καὶ παρόμοια τερατουργήματα θὰ κάμῃ τοὺς μαθητάς νὰ περιπίπτουν, ὅταν λείπῃ ἀπ' αὐτὸν ἡ εἰδικὴ μόρφωσις, δηλαδὴ ὅταν λείπουν ἀπ' αὐτὸν αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις ἢ τὸ ἱστοριοκριτικὸν πνεῦμα ἢ ἡ διδακτικὴ περὶ τὸ μάθημα τοῦτο ἱκνότης ἢ καὶ πολλὰς φορὰς καὶ τὰ τρία μαζί. Διὰ νὰ μὴ γίνῃ λοιπὸν

ὁ διδάσκων πρόξενος τοιούτων κακῶν, ἀνάγκη πάση θυσίᾳ νὰ μορφωθῇ εἰδικῶς εἰς τὸ μάθημα τοῦτο.

Ἄλλὰ γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, εἶναι δυνατόν ὁ διδάσκων νὰ ἔχη τόσας εἰδικότητας ὅσα καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα μαθήματα; Εἶναι εὐκόλον ὁ ἐν γένει φιλόλογος νὰ εἶναι εἰδικὸς Ἱστορικὸς, Λατινιστὴς, Φιλόσοφος καὶ τόσα ἄλλα, τὰ ὅποια ἀπαιτεῖ σήμερον ἡ καθόλου φιλολογία;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἀπαντήσωμεν δι' ὀλίγων.

Εἶναι ἀλήθεια μὲ τὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβον σήμερον οἱ διάφοροι κλάδοι ἐκάστης ἐπιστήμης, εἶναι φύσει ἀδύνατον νὰ ἔχη κανεὶς τόσῃν πολυμέρειαν καὶ εἰδικοποίησιν διὰ πολλοὺς λόγους ψυχολογικοὺς καὶ μή. Τὸ κακὸν ὅμως θὰ ἡδύνατο νὰ ἀρθῇ εὐκόλως, ἐὰν τὸ Πανεπιστήμιον ἐφρόντιζε νὰ δίδῃ εἰς τοὺς σπουδαστὰς διπλώματα εἰδικότητων ἐκάστης ἐπιστήμης, καὶ δὴ τῆς πολυσχιδοῦς φιλολογίας, καὶ τὸ Κράτος διώριζεν αὐτοὺς εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα, καὶ δὴ εἰς τὰ γυμνάσια, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ διδάσκουν μόνον τὸ μάθημα τῆς εἰδικότητός των, ὅπως ὁ Γάλλος τὰ γαλλικὰ, ὁ Γυμναστὴς τὴν γυμναστικὴν, ὁ Θεολόγος τὴν θεολογίαν κλπ. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ τοιοῦτον ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν γίνεται, ἀνάγκη τὸ κακὸν νὰ ἀρθῇ δι' ἄλλων μέσων ἥτιον δυσκολωτέρων.

Οἱ ἴδιοι οἱ διδάσκοντες κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ ὥρολογίου προγράμματος ἰδίᾳ τῶν γυμνασίων, διότι προκειμένου περὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων καὶ ἡμιγυμνασίων τὰ πράγματα δὲν ἀπαιτοῦν τόσῃν εἰδικοποίησιν, πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὰς ἰδιαιτέρας κλίσεις καὶ ἀσχολίας ἐκάστου τῶν συναδέλφων, ἵνα οὕτω ἡ διανομὴ τῶν μαθημάτων γίνῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ὁ ἔχων κάπως μεγαλυτέραν ἐπίδοσιν εἰς τὴν ἱστορίαν νὰ ἀναλάβῃ νὰ διδάξῃ τὸ μάθημα τοῦτο εἰς ὅλας τὰς τάξεις, ὁ εἰς τὰ λατινικὰ νὰ διδάξῃ τὰ λατινικὰ κλπ.

Ἄν πάλιν τὸ τοιοῦτον δὲν καθίσταται εὐκόλον λόγῳ πολλᾷκις τοῦ κρατοῦντος ἐγωϊσμοῦ μεταξὺ τῶν καθηγητῶν ἐνὸς συλλόγου, τότε μόνον εἰς τὴν φιλοτιμίαν ἐκάστου διδασκάλου ἐναπόκειται, ὅπως καταβάλλῃ πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν πρὸς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον καταρτισμὸν καὶ μεγαλυτέραν εἰδικοποίησιν εἰς

τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς ἐπιστήμης του.

Ἡ ἐπὶ τина ἔτη ἀπὸ τῆς λήψεως τοῦ Πανεπιστημιακοῦ διπλώματος συστηματικὴ μελέτη εἰς τὰ διάφορα μαθήματα καὶ ἡ συνεχῶς μετέπειτα παρακολούθησις τῶν ἐκάστοτε νέων προόδων εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους θὰ εἶναι τὸ ἀντίδοτον φάρμακον κατὰ τῆς σήμερον παρατηρουμένης ἀδυναμίας πρὸς ἀποτελεσματικὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων.

Πάντως εἰς τὸν διδάσκοντα ἐπαφίεται ἡ πλήρωσις τοῦ ὅρου τούτου τῆς εἰδικῆς περὶ τὴν ἱστορίαν μορφώσεως, καθόσον ἐκ τῆς βουλήσεώς του ἐξαρτᾶται καὶ αὐτὸν τοῦτον κυρίως ἀφορᾷ. Ἡ μὴ πλήρωσις του ὅχι μόνον ἐπιζημία ἀποβαίνει εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ εἰς τὴν ἐν γένει κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον, ἐφ' ὅσον διὰ τῆς πλημμελοῦς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου ὅχι μόνον αἱ τόσαι προσερχόμεναι ὠφέλειαι ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς διδασκαλίας αἴρονται, ἀλλὰ καὶ τὸ κῦρος, ἡ ἀξία καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ διδάσκοντος ἐκ μέρους τῶν μαθητῶν καὶ κοινωνίας καταπίπτει.

Αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας, ὁ **καταρτισμὸς καὶ ἡ εἰδικοποίησις τοῦ διδάσκοντος τὸ μάθημα τοῦτο.**

β) Χρησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν καταλλήλων ἱστορικῶν ἐγχειριδίων.

Δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶναι ὁ διδάσκων εἰδικῶς μορφωμένος διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς, ἀλλὰ πρέπει νὰ συμβάλουν καὶ ἄλλοι ὅροι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ χρῆσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν καταλλήλων ἱστορικῶν ἐγχειριδίων.

Δυστυχῶς ὅμως αἱ χρησιμοποιούμεναι ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἱστορίαι ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ὑποβοηθοῦν τὸ ἔργον τοῦ διδάσκοντος, οὐδὲ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ, τοῦναντίον προσκόμματα γεννοῦν καὶ πολλάκις εἰς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἄγουν.

Χωρὶς βέβαια νὰ ἐπιχειρῶμεν νὰ κάμωμεν κριτικὴν τῶν ἐν χρήσει ἱστοριῶν, ἀπλῶς θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα χάριν τῆς διασαφήσεως τῶν λεγομένων μερικὰ τῶν ἐν αὐταῖς παρατηρουμένων τρω-

τῶν, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν μελετητῶν. Οὕτω εἰς μερικὰς ἱστορίας τῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς τετάρτης τάξεως τοῦ γυμνασίου διατίθενται ἐκ τῶν διακοσίων εἰκοσιπέντε περίπου σελίδων ἑκατὸν ἐνενήκοντα ἕως διακόσαιο περίπου διὰ τὰ πολιτικά, αἱ δὲ ὑπόλοιποι διὰ τὰ κοινωνικά καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Τὸ τοιοῦτον ὅμως οὔτε πρὸς τὴν κρατοῦσαν σήμερον περὶ τῆς ἱστορίας ἀντίληψιν σύμφωνον εἶναι, οὔτε ἐξυληρετεῖ γενικῶς τὸν σκοπὸν τοῦ μαθήματος τούτου καὶ εἰδικώτερον τὴν κατανόησιν τοῦ παρελθόντος πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρόν.

Διότι πῶς θὰ κατανοηθῇ τὸ παρελθὸν καὶ θὰ εἰσαχθῇ κανεῖς εἰς τὸ παρὸν μὲ μόνον τὰ πολιτικά γεγονότα ἢ καὶ μὲ τὰ ἐλάχιστα καὶ ἐπουσιώδη τοῦ πολιτισμοῦ τοιαῦτα, τὰ ὅποια περιέχουν αἱ ἐν λόγῳ ἱστορίαι, ἀφοῦ ὁ ὅλος ἀνθρώπινος βίος δὲν καλύπτεται μὲ πολέμους, ἐπαναστάσεις, ἐμφυλίους σπαραγμοὺς κλπ., ἀλλὰ καὶ μὲ ἀγῶνας καὶ προσπάθειάς πρὸς ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν ἐκείνων, τὰ ὅποια παρὰ γαίῃ ἡ κοινωνικὴ συμβίωσις, δηλαδὴ τῶν ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ;

Ἄλλὰ μήπως καὶ τὰ εἰς αὐτὰς περιεχόμενα πολιτικά γεγονότα εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἐξυληρετοῦν τὰς ἄλλας τοῦλάχιστον κατευθύνσεις τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ; Μία ἀπλὴ ἐπισκόπησις ἀρκεῖ διὰ νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τοῦ ἐναντίου.

Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀναφέρονται εἰς ἐπουσιώδη γεγονότα καὶ τελείως ἀσήμαντα διὰ τὴν τύχην τῆς πορείας τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἔθνους καὶ γενικώτερον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπομένως οὔτε ὁ ἐθνικὸς ἐγωϊσμὸς δύναται νὰ καλλιεργηθῇ δι' αὐτῶν, οὔτε καὶ τὸ διεθνὲς πνεῦμα, δηλαδὴ δύο τῶν σπουδαιότερων κοινωνικῶν ἀρετῶν, οὔτε καὶ καμμία τις ἄλλη ἀπὸ ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐπιδιώκει τὸ μάθημα τοῦτο.

Ἵνα δὲ μὴ μακρολογῶμεν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἐν λόγῳ ἱστορίας λέγομεν γενικῶς, ὅτι εἰς μερικὰς ἀπὸ τὰς ἐν χρήσει παρατηρεῖται τοῦτο τὸ τραπὶόν, ὅτι δὲν περιέχεται ὑλικὸν κατάλληλον πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου σκοπόν.

Εἰς ἄλλας πάλιν τῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς

τρίτης τάξεως τοῦ γυμνασίου ἢ διατάσσονται τὰ κεφάλαια πολιτικά καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ φυσικῶς πρῶτα νὰ κεῖνται ὕστερα καὶ τὰ φυσικῶς ὕστερα νὰ κεῖνται πρῶτα, ἢ διακόπτονται μερικὰ ἐξ αὐτῶν διὰ τῆς παρεμβολῆς ἄλλων ἐπουσιωδῶν διὰ νὰ συνεχισθοῦν βραδύτερον.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διάταξις ἀφ' ἐνὸς μὲν δὲν εἶναι φυσικῇ, ἐφόσον τὰ χρονικῶς πρῶτα ἀναγράφονται ὡς ὕστερα καὶ τὰ ὕστερα ὡς πρῶτα, ἀφ' ἑτέρου δὲ οὔτε συμβάλλει εἰς τὴν γένεσιν ἱστορικοκριτικοῦ πνεύματος εἰς τοὺς μαθητὰς, ἐφόσον μεταξὺ τῶν γεγονότων δὲν παρατηρεῖται τοιαύτη ἀλληλοεξάρτησις, ὥστε τὰ δευτέρα νὰ φαίνωνται ὡς φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν πρώτων, τὰ τρίτα ὡς ἐπακολούθημα τῶν δευτέρων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν διὰ τὰς ἐν λόγῳ ἱστορίας λέγομεν, ὅτι δὲν συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ λόγῳ τοῦ παρατηρουμένου ἐν αὐταῖς τρωτοῦ, τῆς μὴ **καταλλήλου διατάξεως τῆς ὕλης.**

Εἰς ἄλλας δὲ πάλιν χάριν τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕφους ἢ θυσιάζεται ἡ οὐσία τοῦ περιεχομένου, ἐφ' ὅσον περιέχονται κεφάλαια ἢ τμήματα κεφαλαίων ἐπιφανῶν ἱστοριογράφων, τὰ ὁποῖα εἶναι πλούσια εἰς λέξεις, πομπώδεις φράσεις καὶ ὥραιας συντάξεις, ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κενὰ περιεχομένου, ἢ τελείως ἀποψύχεται καὶ ἀπονεκροῦται τὸ πλήρες πατριωτισμοῦ καὶ ἐν γένει συναισθηματικότητος περιεχόμενον, ἐφ' ὅσον παρατίθενται τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὸ κεφάλαια συντεταγμένα μὲ τὴν αὐστηράν καὶ ψυχρὰν τῆς λογικῆς γλῶσσαν καὶ ἐν γένει μὲ τὸ ὀλόψυχρον ὕφος.

Πλεῖστα εἶναι τὰ κεφάλαια τῶν ἱστοριῶν τῶν ἀποφόρων τάξεων τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων σχολείων, τὰ ὁποῖα λόγῳ τοῦ λογοτεχνικοῦ των ὕφους οὐδεμίαν ὑπηρεσίαν καὶ συμβολὴν παρέχουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου σκοποῦ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἔργον τῆς παρουσίας νὰ παραθῶμεν.

Καὶ δι' αὐτὰς ὁμῶς τὰς ἱστορίας λέγομεν ἀπροκαλύπτως, ὅτι μὲ τὸ τρωτὸν, τὸ ὁποῖον ἔχουν, δηλαδὴ μὲ τὸ οὐχὶ ἀνάλογον πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν τῶν κεφαλαίων λογοτεχνικὸν ὕφος, ἐλάχιστα ὑποβοηθοῦν τὴν προσπάθειαν διδά-

σκοντος καὶ διδασκομένων πρὸς πλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ.

Θὰ ἐπεξετεινόμεθα πάρα πολὺ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ καὶ ἴσως ἀπεμακρυνόμεθα τοῦ σκοποῦ μας, ἂν παρεθέτομεν καὶ τὰ ἄλλα τρωτά, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τὰς ἐν χρήσει ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἱστορίας. Διότι εἰς πολλὰς ἐξ αὐτῶν ἀκόμη οὔτε αἱ στοιχειώδεις ψυχολογικαὶ ἀρχαὶ δὲν ἔχουν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὥς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης καὶ ὥς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ὕφος, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοῦν, οὔτε καὶ αἱ διδακτικαὶ τοιαῦται, πράγματα τὰ ὁποῖα μεγάλως κωλύουν τὸ ἔργον τοῦ διδάσκοντος, διότι ὄχι μόνον δὲν κινοῦν τῶν μαθητῶν τὸ διαφέρειν, ἀλλὰ καὶ τελείως τὸ ἀπονεκροῦν.

Ὡς ἐκ τούτου μεγίστην ἔχει ὁ διδάσκων ὑποχρέωσιν διὰ νὰ ὑποβοηθηθῇ εἰς τὸ βαρὺ του ἔργον νὰ ἐκλέγῃ ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἱστοριῶν τὰς μᾶλλον καταλλήλους διὰ τὸ ἔργον του καὶ διὰ τὸν ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Θὰ εἶναι δὲ κατάλληλοι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι πληροῦν τοὺς κάτωθι κυριωτέρους ὁρους.

α) Ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου.

1) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἀναφέρωνται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰ σπουδαιότερα ἐθνικὰ καὶ διεθνῇ πολιτικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἔσχον ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα ἐμφάνισιν νέων τοιούτων καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἐξέλιξιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰ σπουδαιότερα ἐθνικὰ καὶ μὴ τῶν ἐκφάνσεων ἐκείνων τοῦ πολιτισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ κράτος καὶ ἐν γένει πρὸς τὰ πολιτικὰ γεγονότα.

2) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ περιέχουν πολλὰ παρόμοια γεγονότα προκληθέντα ὑπὸ τῶν αὐτῶν αἰτίων διὰ νὰ ὑποβοηθοῦν τοὺς μαθητὰς εἰς τὴν ἐξαγωγὴν ἱστορικῶν νόμων.

β) Ἀπὸ ἀπόψεως διατάξεως τῆς ὕλης.

1) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἡ διάταξις τῶν γεγονότων νὰ εἶναι φυσικὴ καὶ νὰ διέτῃ αὐτὴν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀλληλοεξαρτήσεως. Τοῦτέστιν τὰ φυσικῶς πρῶτα γινόμενα νὰ διατάσσωνται καὶ πρῶτα εἰς τὸ βιβλίον, τὰ αἰτιωδῶς ἀπορρέοντα ἐκ τῶν πρῶτων νὰ διατάσσωνται ὥς δευτέρα καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

2) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἡ διάταξις τῶν κεφαλαίων νὰ μὴ διακόπτῃ τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἐν γένει αἰτιώδη σύνδεσιν τῶν γεγονότων. Δηλαδή νὰ μὴ παρεμβάλλωνται κεφάλαια μεταξὺ δύο συνεχῶν γεγονότων, τὰ ὅποια διακόπτουν ἢ χαλαροῦν τὸν εἰρμὸν αὐτῶν.

3) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ μὴ διασπᾶται ὁ ἐνιαῖος ἱστορικὸς βίος ἢ τὸ ἐνιαῖον περιεχόμενον ἐνὸς γεγονότος διὰ τῆς ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αὐθαιρέτου καὶ ὑποκειμενικῆς ὑποδιαίρεσεως εἰς περιόδους, εἰς σωρεῖαν κεφαλαίων καὶ εἰς μικράς, πολὺ μικράς ἐνότητας. Τοῦτέστιν ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας νὰ μὴ κατατεμαχίζεται τόσον, ὥστε νὰ παρατηρητῇ διάστασις αὐτῆς εἰς ἄπειρα μικρὰ κεφάλαια ἢ μᾶλλον ἐνότητας, αἱ ὁποῖαι ὁμοιάζουν μὲ παραγράφους ἀρχαίου κειμένου, ἀλλὰ νὰ διατηρητῇ ἡ ἐνότης καὶ τὸ ἐνιαῖον αὐτῆς. Λόγου χάριν εἰς τινὰ ἱστορίαν τῶν ἐν χρήσει ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῆς Γ' τάξεως τοῦ γυμνασίου τὸ ἐκ δύο σελίδων περὶ Φοινίκων κεφάλαιον ὑποδιαίρεται εἰς τρία ἐπὶ μέρους τμήματα, τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν εἶναι ἀλληλένδετα ἢ μᾶλλον ἀναπόσπαστα, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν τμημάτων, ἡ Χώρα—Θαλασσοκρατία—Ἐμπόριον...

γ) Ἀπὸ ἀπόψεως ψυχολογικῆς.

1) Νὰ εἶναι τοιαῦται ὥς πρὸς τὸ ποῖον καὶ ποσὸν τῆς ὕλης, ὥστε νὰ εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὰς πνευματικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις. Δηλαδή δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὥς πρὸς τὸ περιεχόμενον οὔτε ἂνωτεροι τῶν πνευματικῶν τῶν μαθητῶν δυνάμεων οὔτε κατώτεροι, διότι ἄλλως παραλύουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μαθητῶν.

2) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἀνταποκρίνονται καὶ ὥς πρὸς τὸ ποῖον καὶ ὥς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ὕλης πρὸς τὰ ἐκάστοτε κρατοῦντα ἱστορικὰ διαφέροντα τῶν μαθητῶν λόγῳ τῆς ἡλικίας των καὶ τῆς παραλλήλου διδασκαλίας τῶν ἄλλων μαθημάτων καὶ δὴ τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν. Δηλαδή εἰς τὰς μικράς τάξεις, ἔνθα οἱ μαθηταὶ τέρπονται εἰς τὰ μυθικὰ καὶ ἥρωικά γεγονότα, ἡ ὕλη ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοιαύτη πρέπει νὰ εἶναι, εἰς τὰς ἂνωτέρας τὸ μυθικὸν στοιχεῖον νὰ ὑποχωρῇ μέχρι τελείας ἐξαφανίσεως κλπ.

3) Νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ μὴ παραλύεται τὸ διαφέρον τῶν

ἀναγνωστῶν διὰ τῆς διασπάσεως τῶν συνανηκόντων, ἀλλὰ νὰ διατηρῇται ἀκατάπτωτον. Δηλαδή νὰ μὴ χωρίζονται τὰ φύσει ἠνωμένα καὶ ἐνιαῖα, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίζονται ὡς ἓν σύνολον ἀλληλένδετον καὶ ἀδιάσπαστον.

δ) Ἀπὸ ἀπόψεως διδακτικῆς.

1) Νὰ εἶναι τοιαῦτα ὡς πρὸς τὸ ποιὸν καὶ ποσὸν τοῦ περιεχομένου, ὥστε νὰ καλλιεργοῦνται αἱ ὑπὸ τοῦ μαθήματος τούτου ἐπιδιωκόμεναι κοινωνικαὶ ἀρεταί, δηλαδή ἡ ἐλευθερία, τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα, τὸ διεθνὲς πνεῦμα, ἡ δικαιοσύνη, ἡ φιλαλήθεια κλπ., καὶ ὄχι αἱ ἐναντίαι τούτων.

2) Νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ παραλείπονται τελείως αἱ κρίσεις, οἱ χαρακτηρισμοὶ προσώπων, γεγονότων, κεφαλαίων περιόδων, τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματα καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἀλήθειαι, ἵνα ταῦτα πάντα ἐξάγωνται ἀσυνειδήτως εἴτε συνειδητῶς τῇ αὐτενεργείᾳ καὶ πρωτοβουλίᾳ τῶν μαθητῶν.

ε) Ἀπὸ ἀπόψεως λογοτεχνικῆς.

1) Νὰ εἶναι τοιαῦτα, ὥστε διὰ τὸ ἐξωτερικὸν κάλλος καὶ τὸ ἐν γένει καλαισθητικὸν συναίσθημα νὰ μὴ θυσιάζεται ἡ οὐσία, οὔτε πάλιν νὰ ὑποβιβάζεται ἡ οὐσία λόγῳ τῆς αὐστηρότητος καὶ ψυχρότητος τοῦ ὕφους, ἀλλὰ πρέπει νὰ τηρῇται ὕψος ἀνάλογον τοῦ περιεχομένου. Δηλαδή ὅπου εἶναι ἀνάγκη διὰ τοῦ περιεχομένου νὰ γεννηθῇ ὁ ἐνθουσιασμός καὶ νὰ καλλιεργηθοῦν διάφορα συναισθήματα, πρέπει τὸ ὕψος νὰ εἶναι ζωηρὸν καὶ ἐνθουσιῶδες, ὅπου πάλιν εἶναι ἀνάγκη νὰ παρέχουν τὰ διάφορα γεγονότα ψυχρὰ καὶ αὐστηρά, ἀνάγκη καὶ τὸ ὕψος νὰ εἶναι τοιοῦτον.

στ.) Ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς.

Νὰ εἶναι τοιαῦτα ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα, ὥστε νὰ εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα τῶν μαθητῶν. Οὔτε τὸ ἀρχαιοπρεπὲς ὕψος, οὔτε καὶ τὸ ἐξεζητημένον τῆς δημοτικῆς εἶναι τὰ διὰ τοὺς μαθητὰς κατάλληλα, ἀλλὰ τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται διὰ τὴν φυσικότητα καὶ τὴν ἀπλότητα.

Καθόσον αἱ ἀρχαιοπρεπεῖς λέξεις, φράσεις καὶ συντάξεις κάμνουν τοὺς μαθητὰς νὰ μὴ ἐννοοῦν πολλάκις καὶ τὰ πλεόν γνωστὰ καὶ ἐν τέλει νὰ μὴ ἀνοίγουν ποτὲ τὰς ἱστορίας των. Ἐπίσης σὶ ἐξεζητημέναι λέξεις, φράσεις καὶ συντάξεις τῆς δημοτικῆς κάμνουν

τοὺς μαθητὰς νὰ μὴ προσέχουν εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς αὐτὸ τὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον πολλάκις φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἄστεϊον. Τὸ ἰδίωμα, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζονται οἱ μέσῳ κείμενοι τῶν δύο διίσταμένων ἄκρων ἀπόψεων, εἶναι τὸ μᾶλλον ἐπιβεβλημένον διὰ τὰ ἱστορικά ἐγχειρίδια, ἀρκεῖ ὁ χρησιμοποιοῦμενος λεξιλογικὸς θησαυρὸς νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς ἐν γένει μορφώσεως τῶν μαθητῶν γλωσσικὸν αἶσθημα.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ θεμελιωδέστεροι καὶ κυριώτεροι ὅροι, τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν οἱ διδάσκοντες κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδακτικῶν βιβλίων τῆς ἱστορίας πρὸς χρῆσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν, ἐὰν θέλουν νὰ ὑποβοηθηθοῦν εἰς τὸ ἔργον των καὶ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τοῦ μαθήματος. Οὔτε αἱ προσωπικαὶ γνωριμίαι καὶ φιλίας, οὔτε αἱ διάφοροι πρὸς τοὺς συγγραφεῖς ὑποχρεώσεις καὶ μὴ, οὔτε αἱ ὑπὸ τῶν ἄλλων συναδέλφων γινόμεναι συστάσεις καὶ ἔπαινοι, οὔτε καὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐκδοτικῶν οἰκῶν γενόμεναι διαφημίσεις πρέπει νὰ μᾶς ἐπηρεάζουν τὴν ἐκλογὴν μας, ἀλλὰ ἡ κατόπιν μελέτης, ἀντιπαράβολῃς καὶ ἐν γένει ἐλέγχου τῆς ἐκπληρώσεως ἢ μὴ τῶν ἀπαιτουμένων ὅρων ἄμεσος ἀντίληψις καὶ προσωπικὴ μας γνώμη.

Ναί, ἡ προσωπικὴ κατόπιν βαθείας μελέτης γνώμη μας πρέπει νὰ εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ καθορίζῃ τὰς πρὸς χρῆσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἱστορίας, διὰ νὰ μὴ ἀκούωμεν αὐριον τοὺς μαθητὰς μας νὰ φωνάζουν ἐκάστοτε, δὲν τὸ λέγει ἡ ἱστορία, δὲν τὸ εὐρίσκωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν, δὲν τὸ καταλαβαίνομεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, καὶ τόσας ἄλλας φράσεις, τὰς ὁποίας ἐκστομίζουν.

γ'.) Ἱστορικαὶ μονογραφίαι καὶ ἐν γένει βοηθητικὰ διὰ τὴν διδασκαλίαν βιβλία καὶ μέσα.

Ἡ πλήρωσις τοῦ ὅρου τούτου ἄλλοτε δὲν ἐθεωρεῖτο ἀναγκαία διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἱστορίας λόγῳ τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διεῖπε τὴν διδακτικὴν τοῦ μαθήματος τούτου καὶ ἐν γένει τὸ παλαιὸν σχολεῖον.

Ἀλλὰ σήμερον ὅμως μὲ τὸ κρατοῦν πνεῦμα τῆς ἐλευθέρως

πνευματικῆς ἐργασίας καὶ γενικώτερον μὲ τὰς κρατούσας ἀρχὰς τοῦ νέου σχολείου οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ τὴν διὰ τοὺς διδασκομένους καὶ διδάσκοντας ἀναγκαιότητα καὶ σπουδαιότητα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὅρου τούτου διὰ τοὺς κάτωθι κυρίως λόγους.

1) Συμπληρώνει τὰς ἱστορικὰς γνώσεις τῶν μαθητῶν, τὰς ὁποίας ἀποκοτῶν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν τῶν ἐγχειριδίων.

Ὅλοι μαζὶ ἐκ πείρας ἔχομεν ἀντιληφθῆ, ὅτι, ὅσονδὴποτε καὶ ἂν φαίνεται ἐπιτυχὴς καὶ πλήρης ἡ διδασκαλία ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν ἀφίνει πολλὰ τὰ κενά. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν εἰς διάστημα 30 ἢ 35 λεπτῶν τῆς ὥρας, ὅπου διαρκεῖ ἡ διδασκαλία, νὰ ἐξαντληθῇ ἓνα γεγονός εἰς ὅλον του τὸ πλάτος καὶ βάθος, ἀλλὰ διὰ νὰ ὁμιλῶμεν ἀπὸ τῶν πραγμάτων πολλάκις εἶναι ἀναγκαῖα ἡ θυσία δύο καὶ τριῶν ὥρῶν, τοιούτεστιν δύο καὶ τριῶν συνεχῶν μαθημάτων. Θὰ ἔλεγεν ὅμως κανεὶς, καὶ πολὺ δικαίως, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν καὶ λογικὸν νὰ θυσιάζωνται διὰ τὴν διδασκαλίαν ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος τόσαι ὥραι, καθόσον τὸ τοιοῦτον ἢ θὰ παρεκώλυε τὴν κανονικὴν τῶν ἄλλων μαθημάτων διδασκαλίαν ἢ θὰ περιώριζεν τὴν διδασκομένην ὕλην τοῦ μαθήματος τούτου εἰς τὸ ἥμισυ καὶ τρίτον. Ἄλλ' ἴσως καὶ κάποιος ἄλλος θὰ ἔλεγεν, ὅτι ἐξ ἴσου ὅμως δὲν εἶναι ὀρθὸν ἀπὸ ψυχολογικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως νὰ ἀφίνωνται εἰς τοὺς μαθητὰς κενὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν γεγονότος ἢ φαινομένου τινός. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ζήτημα, πῶς θὰ συμβιβασθοῦν αἱ δύο αὗται διασταυρούμεναι ἀπόψεις, δηλαδὴ πῶς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος οὔτε τὰ ἄλλα μαθήματα δὲν θὰ παραγκωνίζωνται καὶ ἡ διδασκομένη τοῦ μαθήματος τούτου ὕλη δὲν θὰ περιορίζεται εἰς τὸ ἥμισυ καὶ τρίτον, καὶ πῶς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ διδασκαλία ἐκάστου γεγονότος πολιτικοῦ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γενικῶς τῆς ἱστορίας δὲν θὰ ἀφίνη κενὰ εἰς τοὺς μαθητὰς; Ἰσως θὰ ἔλεγε κανεὶς προχείρως, ὅτι εἶναι δυνατόν χωρὶς νὰ παραγκωνισθοῦν τὰ ἄλλα μαθήματα καὶ χωρὶς ἡ διδασκομένη ὕλη νὰ περιορισθῇ νὰ μὴ ἀφίνη ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου κενά, ὅταν προσφεύγουν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰς ἱστο-

ρίας των, μελετοῦν κατ' οἶκον τὸ οἰκεῖον διδαχθὲν κεφάλαιον καὶ οὕτω συμπληροῦν ὅ,τι κενὸν ἀφῆκε ἡ ὠριαία διδασκαλία.

Μιά ματιὰ ὅμως εἰς τὰς ἐν χρήσει ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἱστορίας μᾶς πείθει ὅτι ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι καὶ ἡ ὀρθή. Διότι ὅσον-δήποτε τέλειαι καὶ ἂν θεωροῦνται αἱ ὑπὸ τῶν μαθητῶν χρησιμοποιοῦμεναι ἱστορίαι, δὲν ἱκανοποιοῦν πλήρως τὰς πρὸς μάθησιν ἱστορικὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν, οὔτε συμπληροῦν τὰ κενὰ τῆς διδασκαλίας. Τὰ περισσότερα τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μόλις ἀκροθιγῶς ἐν αὐταῖς θίγονται, ἐν ᾧ ἄλλα τελείως παραλείπονται. Ὅπως λ. χ. τὰ εἰς τὰς ἐν χρήσει ἀρχαίας ἱστορίας λεγόμενα περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ κύκλου, Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας, τοῦ πολέμου τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, τῶν διαφόρων ἡρώων, τῆς θρησκείας, τῶν τελετῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τῶν διαφόρων ἀγώνων, τῶν μαντείων καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων ὅχι μόνον δὲν ἱκανοποιοῦν τὰς πρὸς μάθησιν ἱστορικὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ οὐδὲ καὶ σαφῆ τινα ἐρμηνείαν περὶ τούτων δίδουν. Ἐπομένως ἡ προσφυγὴ τῶν μαθητῶν εἰς τὰ ἱστορικά των ἐγχειρίδια δὲν συμπληρῶναι τὰ κενὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ πολ-λάκις τὰ ἐπαυξάνει.

Αἶ, τότε θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι τὸ ζήτημα λύεται εὐχερέστερα, ὅταν ὁ διδάσκων φροντίζῃ νὰ μὴ ἀφίνη τίποτε κενὸν εἰς τὴν διδασκαλίαν του προλέγων καὶ τὰς λύσεις τῶν τυχόν γενησομένων εἰς τοὺς μαθητὰς ἀποριῶν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἀναδεδειγμένη, καθ' ὅσον ἀντίκειται πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτενεργοῦ προσκλήσεως τῶν γνώσεων, ἡ ὁποία τὸν διδάσκοντα τὸν θέλει ὡς ἔσχατον καταφύγιον τῶν μαθητῶν. Ὅταν λοιπὸν οἱ διδάσκοντες προλέγουν καὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἴσως ἐξηγοῦντο ὡς ἀπορίαι εἰς τοὺς μαθητὰς, τότε τί θὰ ἀπέμενε διὰ τοὺς διδασκομένους νὰ ἐξεύρουν καὶ ἀποκτήσουν αὐτενεργῶς; Ἀσφαλῶς τίποτε. Καὶ τὸ λεγόμενον «ἀπορία ἀρχὴ μαθήσεώς ἐστιν» πῶς θὰ ἡγνοεῖτο ἐν τῇ περιπτώσει αὐτῇ;

Ὡστε ἡ προσφυγὴ τῶν μαθητῶν εἰς τὰ ἱστορικά ἐγχειρίδια καὶ εἰς τὸν διδάσκοντα δὲν εἶναι αἱ ἐνδεδειγμέναι ὑπὸ τῶν περιστάσεων λύσεις, ἀλλὰ ἡ προσφυγὴ εἰς εἰδικὰς μονογραφίας τῶν

διαφόρων ιστορικῶν γεγονότων καὶ εἰς διάφορα ἄλλα βοηθητικά μέσα, ιστορικοὺς χάρτας, νομίσματα, μουσεῖα, εἰκόνας κλπ., τὰ ὁποῖα εἴτε κατ' οἶκον μελετώμενα ὑπὸ τῶν μαθητῶν εἴτε ἐν τῷ σχολείῳ συμπληρώνουν τὰ κενὰ καὶ ἱκανοποιοῦν πλήρως τὰς ἀνάγκας τῶν μαθητῶν.

2) Συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν αὐτενεργὸν ὑπὸ τῶν μαθητῶν πρόσκτησιν τῶν ιστορικῶν γνώσεων.

Καθὼς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον περὶ τῶν τρόπων τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας σύμφωνα μὲ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νέου σχολείου εἶναι ἀνάγκη οἱ μαθηταὶ εἴτε κατ' αὐτομον εἴτε κατ' ὁμάδας νὰ προσφεύγουν εἰς διάφορα ιστορικά βιβλία καὶ μέσα διὰ νὰ ἀρυσθοῦν τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ διδαχθῆσόμενον κεφάλαιον ιστορικὰς γνώσεις, εἴτε ὅλας εἴτε μέρος αὐτῶν. Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ὑποχρεωμένοι οἱ μαθηταὶ νὰ ἀντλήσουν τὰς γνώσεις ἀπὸ τὰς διαφόρους ιστορικὰς πηγὰς αὐτενεργοῦντες. Ἀλλὰ εἰς ποίας πηγὰς θὰ καταφύγουν οἱ μαθηταὶ, ἐὰν δὲν ὑπάρχουν τοιαῦται ιστορικαὶ μονογραφαί, εἰκόνες διάφοροι, χάρται ἐιδικοὶ, ἐκμαγεῖα διαφόρων ἀντικειμένων κλπ.;

3) Ὑποβοηθεῖ τὸν διδάσκοντα εἰς τὴν ἀφόρμησιν τῆς διδασκαλίας ιστορικοῦ τινος γεγονότος.

Τὸ νέον σχολεῖον προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ ὅσον τὸ δυνατόν εὐρύτερον τὴν ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ ἐπ' ἀφορμῇ διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας. Δηλαδή ἐπιζητεῖ διαφόρους ἀφορμὰς σχετικὰς πρὸς τὴν διδασκομένην ιστορικὴν ὕλην διὰ νὰ διδάξῃ τὰ ἀντίστοιχα πρὸς αὐτὰς ιστορικὰ γεγονότα πολιτικὰ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ὥς τοιαῦται ἀφορμαὶ θεωροῦνται ἡ ἐπέτειος ἐνὸς γεγονότος, ἡ ἐπίσκεψις ἐνὸς ἱστορικοῦ τόπου, ἡ θέα ἐνὸς ἱστορικοῦ ἀντικειμένου ἢ μιᾶς ἱστορικῆς εἰκόνης, ἡ ἀνάγνωσις μιᾶς ἐπιστολῆς ἱστορικῆς ἢ ἐνὸς ἱστορικοῦ ἐγγράφου, ἡ ψδὴ ἐνὸς ἱστορικοῦ ποιήματος κλπ.

Ἀλλὰ ἂν δὲν πληρωθῇ ὁ ἐν λόγῳ ὅρος, πῶς καὶ ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξευρεθοῦν τὰ τοιαῦτα ὀρηκτῆρια τῆς διδασκαλίας τῶν διαφόρων ιστορικῶν γεγονότων; Ἄν δὲν ἔχουν συγγραφῇ εἰδικὰ βιβλία πηγῶν, τοῦτέστιν βιβλία περιέχοντα διαφόρους ιστορικὰς ἐπιστολάς, ἱστορικὰ ἐγγράφα, ποιήματα, ἀποσπάσματα δοκίμων ἱστοριογράφων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων κλπ., ἂν δὲν ἔχουν ἐκδοθῇ

εἰδικοί· ἱστορικοί χάρται, τοῦτέστιν χάρται γενικοί τῶν διαφόρων ἱστορικῶν περιόδων καὶ εἰδικοί διαφορῶν μαχῶν καὶ ἐν γένει διαφορῶν γεγονότων, ἃν δὲν ἔχουν λιθογραφηθῇ διάφοροι εἰκόνες, τοῦτέστιν εἰκόνες διαφορῶν μαχῶν, διαφορῶν ἱστορικῶν προσώπων, ἱστορικῶν τοπείων, ἱστορικῶν ἀντικειμένων, νομισμάτων, μηχανῶν κλπ., ἃν δὲν ἔχουν κατασκευασθῇ διάφορα ἐκμαγεῖα, τοῦτέστιν ἐκμαγεῖα ναῶν, ἀγαλμάτων, ῥυθμῶν κλπ., πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται ἐκάστοτε ἀφόρησις τῆς διδασκαλίας τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν γεγονότων ;

4) Ὡθεῖ τοὺς μαθητὰς καὶ προπαρασκευάζει δι' ἐπιστημονικὰς ἱστορικὰς ἐργασίας.

Καθόσον, ὅταν περὶ τῶν ἰδίων ἱστορικῶν γεγονότων πολιτικῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὑπάρχουν πολλαὶ μονογραφίαι ἐκδεδομέναι ὑπὸ διαφορῶν ἱστορικῶν, ὅπως λόγου χάριν περὶ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', τοῦ Γ. Ἀγγελοπούλου, Τ. Κανδηλώρου κλπ., περὶ τοῦ Θ. Κολοκοτρῶνη, τοῦ Τ. Κανδηλώρου, τοῦ Φωτάκου βίοι Πελοποννησίων ἀνδρῶν, τοῦ Ἰωάννου Βλαχογιάννη ἀνέκδοτα Καραϊσκάκη καὶ Κολοκοτρῶνη, τοῦ Μελά ὁ Γέρος τοῦ Μωρηᾶ κλπ., καὶ τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μαθητῶν, ἵνα ληφθῶν ὑπ' ὅψιν κατὰ τὴν κατ' ἰδίαν μελέτην πρὸς καταρτισμὸν ἀτομικῆς ἐργασίας ἢ ὁμαδικῆς ἐπὶ τινος ἱστορικοῦ γεγονότος, τότε γίνεται εἰς αὐτοὺς αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη τῆς ἐπιλογῆς τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα γνώσεων, τῆς διατάξεως αὐτῶν εἰς κεφάλαια, τῆς κριτικῆς περὶ τῆς ἀκριβείας καὶ ἀξιοπιστίας τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν, τῆς διατυπώσεως τῆς ἀτομικῆς τῶν γνώμης καὶ ἐν γένει τῆς προσδόσεως εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν χοριᾶς ἐπιστημονικῆς ἀναλόγου τῆς προσωπικότητος ἐκάστου. Μὲ ἄλλα λόγια γίνεται αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη τοῦ ἐπιστημονικῶς ἐργάζεσθαι ἐπὶ τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν ζητημάτων καὶ ἐν γένει τῆς προπαιδείας αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τῆς ἱστορίας μέθοδον.

Ἐπίσης ὅταν κατὰ τὴν μελέτην τῶν διαφορῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος μονογραφιῶν βλέπουν οἱ μαθηταί, ὅτι ἕκαστον ζήτημα δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεως, ὅπως λόγου χάριν τὸ ἱστορικὸν θέμα ὁ Κολοκοτρῶνης δύναται νὰ ἀπασχολήσῃ πολλοὺς ἐρευνητὰς λόγῳ τῶν πολλῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἐνέχει, ἰ-

διωτικὸς βίος, πολιτικὸς, στρατιωτικὸς, τότε εἰδικεύουν καὶ οὗτοι τὴν ἀνατεθεῖσαν εἰς αὐτοὺς ἐργασίαν καὶ οὕτω προπαρασκευάζουν ἑαυτοὺς διὰ μελλοντικὰς ἱστορικὰς μελέτας τοῦ τόπου των, τῶν ἡρώων τῆς πατρίδος των κλπ., ἀσχέτως ἂν περὶ τούτων ἔχουν γράφει καὶ ἄλλοι, καθόσον θὰ ἔχουν ἀπὸ τὸ σχολεῖον σχηματίσει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ εἰδικὴ ἄποψις διακρίνει τὸν ἕνα συγγραφέα ἀπὸ τὸν ἄλλον τοῦ αὐτοῦ θέματος, καὶ ὄχι τὸ ὅλον γενικὸν θέμα.

Αὗτοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἶναι οἱ λόγοι οἱ ἐπιβάλλοντες σήμερον τὴν πλήρωσιν τοῦ τρίτου ὅρου, οἱ ὅποιοι δεόντως ἐκτιμῶνται σήμερον ὑπὸ τε τῆς πολιτείας καὶ τῶν εἰδικῶς περὶ τὸ μάθημα τοῦτο ἀσχολουμένων. Εἰς τὸν διδάσκοντα τώρα ἀπομένει νὰ ἐκτιμήσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς λόγους τῆς ἀναγκαιότητος τῆς πληρώσεως τοῦ ὅρου τούτου καὶ νὰ ἐφοδιάξῃ ἐκάστοτε τὴν βιβλιοθήκην, ἰδίαν, σχολικὴν, μαθητικὴν καὶ ἰδιαιτέραν τῶν μαθητῶν τοιαύτην, μὲ τὰ ἐκδιδόμενα βοηθητικὰ μέσα, τὰ ὅποια ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρέπει νὰ εἶναι:

1) **Μονογραφίαι** διαφόρων ἱστορικῶν γεγονότων πολιτικῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως τῆς σειρᾶς τῶν ὠφελίμων βιβλίων, ἡ Αἴγυπτος, οἱ Ἀργοναῦται, ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ὁ Ἰουστινιανός, τὸ Βυζαντινὸν Θέατρον, ἡ Ἀμερικὴ καὶ οἱ Ἀμερικανοί, αἱ ἀνακαλύψεις, τῶν σειρῶν διαφόρων εἰδικῶν ἱστοριογράφων, τοῦ μακαρίτου Λάμπρου, τοῦ κ. Βλαχογιάννη, τοῦ κ. Κανδηλώρου καὶ ἄλλων.

2) **Βιβλία πηγῶν** περιέχοντα ἀποσπάσματα ἱστοριῶν δοκίμων συγγραφέων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, ἱστορικὰ ἔγγραφα, ποιήματα, ἐπιστολὰς κλπ., ὅπως εἶναι τῶν κ. κ. Θεοδοωρίδου καὶ Λαζάρου, ἡ ἀρχαία ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγάς, τοῦ κ. Ζήση, ἀνέκδοτα τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ Καραϊσκάκη, τοῦ μακαρίτου Πολίτου, ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κλπ.

3) **Μεταφράσεις** τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἱστοριογράφων ὡς καὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων ξένων τοιούτων, ὅπως τοῦ Ἡροδότου, Θουκυδίδου, Ξενοφῶντος, Πόλυβιου, Πλουτάρχου, Ἀρριανοῦ, Λομῶντος, Καίσαρος, Λιβίου, Τακίτου, Προκοπίου, Ἀννης Κομνηνῆς, Dille, Muler κ.λ.π.

4) **Ίστορικοὶ χάρται** γενικοὶ τῶν διαφορῶν ἱστορικῶν περιόδων, ὅπως εἶναι οἱ τοῦ μακαρίτου Καρολίδου καὶ εἰδικοὶ τῶν διαφορῶν γεγονότων, ὅπως εἶναι οἱ τῶν διαφορῶν ξένων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι παρεμβάλλονται εἰς τὰ οἰκεία κεφάλαια τῶν ξένων καὶ ἰδικῶν μας ἱστοριῶν.

5) **Εἰκόνες ἱστορικαὶ ἀναφερόμεναι** εἰς σπουδαῖα ἱστορικὰ πρόσωπα, εἰς σπουδαίας μάχας, ἱστορικὰ μνημεῖα, εἰς ἱστορικοὺς τόπους, εἰς ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνδριάντας ἡρώων, εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον τῶν ἀρχαίων καὶ συγχρόνων λαῶν, εἰς τὰς μηχανάς, ὅπλα καὶ ὄργανα, εἰς τὰ ἐνδύματα καὶ σκεύη, εἰς τὰ νομίσματα καὶ ἐν γένει εἰς τὰς διαφορὰς σκηνὰς τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τῶν ἱστορικῶν λαῶν.

6) **Ἐκμαγεῖα διαφορῶν ἔργων τέχνης**, ἀγαλμάτων θεῶν, ἀνδριάντων ἡρώων, κιονοκράνων διαφορῶν ῥυθμῶν, ναῶν, ἀγγείων ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἐν γένει παντὸς ἀντικειμένου σχετιζομένου ἀμέσως ἢ ἐμέσως πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

7) **Κινηματογραφικαὶ ταινίαι ἱστορικοῦ περιεχομένου**, ὅπως εἶναι ὁ Τρωϊκὸς πόλεμος, ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ὀδυσσέως, ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἡ Ἑλληνικὴ, ἡ Ῥωσικὴ καὶ τόσων ἄλλων κοσμοῖστορικῶν γεγονότων, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ προβάλλωνται ἐνώπιον τῶν μαθητῶν διὰ κινηματογραφικοῦ προβολέως, τὸν ὁποῖον σήμερον ἐπιβάλλεται νὰ ἔχη προμηθευθῇ κάθε σχολεῖον λόγῳ τῆς μεγάλης συμβολῆς του εἰς τὴν ἐπιτυχεῖ διδασκαλίαν ὅλων τῶν μαθημάτων.

8) **Διάφορα ἱστορικὰ ἀντικείμενα**, ἀγγεῖα, ὅπλα, νομίσματα, ἐνδύματα, κοσμήματα, σκεύη καὶ λοιπὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορίαν, ἐφ' ὅσον ἡ προμήθειά των εἶναι εὐκόλος καὶ δυνατὴ.

9) **Ἐπίσκεψις ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν τόπων**, Μυκηνῶν, Τίρυνθος, Κρήτης, Σπάρτης, Ἀθηνῶν, Ὀλυμπίας, Δελφῶν, Τεγέας, Θερμοπυλῶν, Μαραθῶνος, Σαλαμίνος, Μιστρᾶ, κλπ., ἐνθα διεδραματίσθησαν σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ὑπελείφθησαν λείψανα πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐπὶ τόπου ἐξέτασις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἐπιβεβλημένη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ νέου σχολείου καὶ θὰ ᾔτο εὐχῆς ἔργον, ἂν ὅλα τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς πατρίου τοῦλάχιστον ἱστορίας ἐ-

διδάσκοντο επιτοπίως. Αὐτὰ εἶναι τὰ βοηθητικά μέσα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν διδάσκοντες καὶ διδασκόμενοι διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου.

δ'.) Λειτουργία Μαθητικῆς βιβλιοθήκης.

Ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ἄνω ὅρου εἶναι ἀπαιτήσεις νέα καὶ ὄχι παλαιά, ἀφ' ὅτου τὸ πνεῦμα τοῦ νέου σχολείου ἤρchiσε νὰ διέπῃ τὴν διδακτικὴν ἐκάστου μαθήματος. Ἡ εἰδικὴ τῶν διδασκόντων μόρφωσις συνδυαζομένη μὲ τὰ κατάλληλα πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν ἱστορικὰ ἐγχειρίδια εἶναι τὸ δέλεαρ, τὰ κίνητρα, πρὸς περαιτέρω ὑπὸ τῶν μαθητῶν μελέτην βιβλίων ἱστορικοῦ περιεχομένου πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἐσωτερικῶν τῶν ἀναγκῶν. Ἡ εἰς τοὺς μαθητὰς διδασκαλία ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος πολιτικοῦ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ μελέτη αὐτοῦ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια γεννᾷ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀναζητήσεως νέων γνώσεων σχετικῶν πρὸς τὸ διδασχθὲν καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν δημιουργηθειῶν ἐσωτερικῶν τῶν ἀναγκῶν. Λόγου χάριν ἡ περὶ τῆς Αἰγύπτου διδασκαλία καὶ μελέτη ἀπὸ τὰς ἐν χρήσει ἱστορίας γεννᾷ πλείστας ὅσας ἀπορίας εἰς τοὺς μαθητὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν, τὴν γραφὴν, τὰς πυραμίδας, τοὺς βασιλεῖς, τὸν Νεῖλον ποταμὸν κ.λ.π., αἱ ὁποῖαι χρήζουσιν ἀμέσους λύσεως πρὸς ἱκανοποίησιν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ δι' ὅλα σχεδὸν τὰ διδασκόμενα ἱστορικὰ γεγονότα. Ἀλλὰ ποῦ καταφεύγοντες οἱ μαθηταὶ θὰ κορέσουν τὴν πρὸς μάθησιν δίψαν των καὶ θὰ ἱκανοποιήσουν τὰς ὑπὸ τῆς διδασκαλίας καὶ μελέτης τῶν ἱστορικῶν ἐγχειριδίων δημιουργουμένας ἐσωτερικὰς ἀνάγκας;

Εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐκάστου μαθητοῦ βιβλιοθήκην ;

Εἶναι ὅλως ἀδύνατον διὰ μαθητὰς μικρῶν τάξεων καὶ πολὺ δύσκολον διὰ τοὺς τῶν ἀνωτέρων διὰ πολλοὺς καὶ σοβαροὺς λόγους νὰ ἔχῃ ἕκαστος μαθητὴς ἰδίαν βιβλιοθήκην ἱκανοποιούσαν τὰ ἐκάστοτε ἱστορικὰ διαφέροντα καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Δὲν εἶναι παιδικὸν ἔργον, οὔτε τῶν γονέων, ἢ ἐκλογὴ ἀπὸ πάσης ἀπόψεως καταλλήλων ἱστορικῶν βιβλίων. Ἐπίσης δὲν εἶναι τῶν σημερινῶν ἀντιξέων οἰκονομικῶν περιστάσεων ἕκαστος μαθητὴς εἰς τὰς τό-

σας του δαπάνας νὰ προσθέσῃ καὶ ἄλλας διὰ τὴν ἀγορὰν βιβλίων, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦν οἱ κύκλοι τῶν διαφόρων μαθημάτων.

Εἰς τὴν διὰ τοὺς διδάσκοντας ἐπιστημονικὴν σχολικὴν τοιαύτην;

Καὶ μόνῃ ἡ σκέψις, ἵνα οἱ μαθηταὶ χρησιμοποιοῦν βιβλία προωρισμένα κυρίως διὰ τοὺς διδάσκοντας, εἶναι κολάσιμος. Μία τοιαύτη ἀπόπειρα θὰ ἐγένετο πρόξενος μεγίστων καὶ ἀνεπανορθώτων κακῶν εἰς τοὺς μαθητάς. Καθόσον ὅχι μόνον ἡ δίψα πρὸς ζήτησιν νέων γνώσεων θὰ ἔσβυνε μιὰ γιὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπαγοήτευσις ἀμέσως θὰ ἀπετυποῦτο εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μικρῶν ἐρευνητῶν, ἀφοῦ θὰ εὗρισκοντο πρὸ πραγμάτων, τὰ ὅποια ὅχι μόνον θὰ ἦσαν ἀνώτερα τῶν ἰδικῶν τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ πολλάκις καὶ δυσνόητα ὑπὸ τῶν διδασκόντων. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ λόγους ἀφορῶντας τὸν κανονισμόν τῆς λειτουργίας ἐκάστης ἐπιστημονικῆς βιβλιοθήκης ἡ χρησιμοποίησις διαφόρων βιβλίων ὑπὸ μελετητῶν ἀγνοούντων τὴν ἀξίαν ἐκάστου βιβλίου καὶ ἀδεξίων περὶ τὴν προφύλαξιν οὐδόλως ἐπιτρέπεται.

Εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐκάστου διδάσκοντος;

Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν δὲν ἐπιτρέπεται ἡ προσφυγὴ τῶν μαθητῶν διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ἐξετέθησαν καὶ διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σχολικὴν τοιαύτην. Αἷ τότε ποῦ;

Εἰς τὴν διὰ τοὺς μαθητάς σχολικὴν βιβλιοθήκην.

Ναί, εἰς τὴν μαθητικὴν τοῦ σχολείου βιβλιοθήκην, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλεται νὰ ἔχῃ σήμερον ἕκαστον σχολεῖον, καὶ ἂν εἶναι δυνατόν, ἐκάστη τάξις χωριστά. Διότι ἡ μαθητικὴ βιβλιοθήκη ὅχι μόνον τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν μαθητῶν ικανοποιεῖ, ἀλλὰ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἐμποδίζει αὐτοὺς νὰ ἀναζητοῦν τὴν ἀπόλαυσιν εἰς ἀναγνώσματα ἄλλων περιοχομένων, τὰ ὅποια δὲν ἐπιτρέπονται λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ ἔργου τῶν.

Εἰς ἕκαστον λοιπὸν διδάσκαλον ἐναπόκειται ἡ ὁρθὴ ἐκτίμησις τῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἐπιβάλλουν τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐν λόγῳ ὄρου, καὶ ὁ καταρτισμὸς εἰς τὴν τάξιν τοῦ βιβλιοθήκης, ἡ ὁποία νὰ περιέχῃ βιβλία καὶ ἄλλα βοηθητικὰ μέσα ἀποκλειστικῶς διὰ τὰ διαφέροντα καὶ τὴν ἡλικίαν τῶν μαθητῶν καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται, ἔφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, εἰς τὰς ἀνάγκας ὅλων τῶν κύκλων τῶν μαθημάτων.

ε.) Συνεπικουρία τῶν διδασκόντων τὰ ἄλλα μαθήματα.

Ἡ πλήρωσις τοῦ ὅρου τούτου θεωρεῖται ἀναγκασιότατη διὰ τὴν πλήρη διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας, ἃν κανεὶς λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν φύσιν τοῦ μαθήματος τούτου. Γιατὶ ἡ ἱστορία ὥς ἀσχολουμένη μὲ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ζοῦν ἐν κοινωνίᾳ, περικλείει μέσα εἰς τοὺς κόλπους της ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρωπίνης συμβιώσεως, δηλαδή ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ δίκαιον, τὴν ἠθικὴν, τὴν θρησκείαν, τὴν μηχανικὴν, τὰς τέχνας, τὰς διαφόρους ἐπιστήμας κλπ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὅμως μὲ ἐκάστην ἐκφανσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀσχολεῖται ἓνας εἰδικὸς κλάδος, ἔπεται ὅτι ἡ ἱστορία περιέχει ἐν ἐκτῇ ὅλους τοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους, δηλαδή εἶναι ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων, τῶν Μαθηματικῶν, τῆς Φυσικῆς, Θρησκευτικῶν, Γυμναστικῆς, Ἑλληνικῶν, Μουσικῆς, Ἰχνογραφίας κλπ. Ὡς ἐκ τούτου διὰ νὰ ἀνταποκριθῇ ἡ ἱστορία πρὸς τὰς προσδοκίας τῶν μαθητῶν καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν της εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ὕλικόν ἐκάστου εἰδικοῦ κλάδου, ὃχι βεβαίως ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον περιληπτικῶς καὶ εἰς τὰ μᾶλλον του σπουδαία σημεῖα, ἵνα οὕτω δώσῃ μίαν πλήρη εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Ἀλλὰ πᾶς τις ἀντιλαμβάνεται, πόσον δύσκολον εἶναι εἰς τὸν διδάσκοντα τὸ μάθημα τοῦτο νὰ ἔχῃ γνῶσιν ὅλων τῶν ἐπὶ μέρους εἰδικῶν κλάδων τῶν μαθημάτων, τῶν μαθηματικῶν, φυσικῆς, θρησκευτικῶν κλπ. Δι' αὐτὸ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τοὺς ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑποβοηθοῦν εἰς τὸ ἔργον τῶν τοὺς διδάσκοντας τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας κάμνοντες λόγον εἰς τὰ ἐκάστοτε μαθήματα περὶ τῆς πορείας τῆς ἐξελέξεως τοῦ μαθήματος τούτου ἀπὸ τῆς ἐμφανισέως του μέχρι σήμερον. Δηλαδή ὁ μαθηματικὸς ἐπιβάλλεται νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς μαθητὰς εἰς κάθε ἐμφανιζομένην περίστασιν, ποῖοι ἦσαν οἱ τὸ πρῶτον χρησιμοποιήσαντες τοὺς ἀριθμοὺς, τίνας μαθηματικὰς πράξεις εἶχον, ποῦ μετεχειρίζοντο αὐτάς, πῶς ἡ χορὴς ἐξηπλώθη εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς, ποίαις ἀλλοιώσεσι καὶ προόδους ἐπέφεραν οἱ διάφοροι λαοὶ κατὰ

τὰς διαφόρους ἐποχὰς μέχρι σήμερον κλπ., ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν ἱστορίαν τοῦ μαθήματος τῶν μαθηματικῶν. Ὁμοίως ὁ φυσικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διδάξῃ τὴν ἱστορίαν τῶν φυσιογνωστικῶν μαθημάτων, δηλαδή νὰ γνωρίσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὰς φυσιογνωστικὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι, τοὺς φυσικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζον, ποῦ ἐχρησιμοποιοῦν αὐτοὺς, τὰς προόδους τὰς μετέπειτα, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ πλῆθον εἰς τὸν κλάδον αὐτὸν κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν μέχρι σήμερον κλπ. Ἐπίσης ὁ θεολόγος πρέπει νὰ διδάξῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος, ὁ γυμναστὴς τῆς γυμναστικῆς, ὁ μουσικὸς τῆς μουσικῆς, ὁ ἱχνογράφος τῶν τεχνικῶν μαθημάτων καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Οὕτω τῇ συνεπικουρίᾳ τῶν ἄλλων διδασκάλων εἵμεθα πεπεισμένοι, ὅτι οἱ μαθηταὶ θὰ ἀποκτήσουν πλήρη καὶ σαφῇ ἰδέαν τῆς πορείας τῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς πλέον οὐσιώδεις σκοποὺς τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας.

Εἰς τὸν διδάσκοντα ὅμως τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας ἐναπόκειται νὰ κανονίξῃ τὴν μετὰ τῶν ἄλλων διδασκόντων συνεργασίαν καὶ νὰ ζητῇ ἐκάστοτε ἀπ' αὐτοὺς τὴν πρὸς τοὺς μαθητὰς διευκρίνισιν διαφόρων ζητημάτων τῆς ἱστορίας τοῦ κλάδου τῶν, ἵνα οὕτω ἡ ἐνέργεια τῶν ἄλλων βαίνει κατὰ σχέδιον καὶ δὲν παρακωλύει τὸ ὅλον ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ.

Αὐτοὶ εἶναι κυρίως οἱ ὄροι, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνται σήμερον ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας, δηλαδή

1) εἰδικὴ τοῦ διδάσκοντος μόρφωσις. 2) Χρῆσις καταλλήλων ἱστορικῶν ἐγχειριδίων. 3) Χρησιμοποίησις ἱστορ. μονογραφιῶν καὶ βοηθητικῶν μέσων. 4) Λειτουργία μαθ. Βιβλ. Καὶ 5) συνεπικουρία τῶν διδ. τὰ ἄλλα μαθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΤΡΟΠΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διὰ νὰ καθορίσῃ κανεῖς τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστο-

ρίας ὥς καὶ παντὸς ἄλλου μαθήματος πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν κυρίως τοὺς κάτωθι παράγοντας. 1) Τὸν ὑπὸ τοῦ μαθήματος ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν 2) Τὰς κρατούσας ἐκάστοτε διδακτικὰς ἀρχάς. 3) Τὰ διατιθέμενα διδακτικὰ μέσα. 4) Τὴν φύσιν τοῦ διδασκτέου. Καὶ 5) τὴν ἡλικίαν τῶν διδασκομένων. Διότι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ διδάσκη ὁ σημερινὸς διδάσκαλος ὅπως καὶ ὁ πρὸ πενήτηκοντα ἢ ἑκατὸν ἐτῶν, ἀφοῦ ἄλλος ἦτο ὁ τότε ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιδιωκόμενος σκοπός, ἄλλος σήμερον, ἄλλαι ἦσαν αἱ τότε κρατούσαι διδακτικαὶ ἀρχαί, ἄλλαι αἱ σήμερον, ἄλλα τὰ τότε διατιθέμενα διδακτικὰ μέσα, ἄλλα τὰ σήμερον. Ἐπίσης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μεταχειρίζεται τὸν ἴδιον τρόπον δι' ὅλα τὰ κεφάλαια τῆς ἱστορίας καὶ δι' ὅλας τὰς ἡλικίας τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ ἀνάλογον τῆς φύσεως τοῦ διδασκτέου καὶ τῆς πνευματικῆς ἱκανότητος τῶν διδασκομένων. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τῶν ἄνω παραγόντων δύναται κανεὶς νὰ διαστείλῃ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου εἰς πολλὰς μορφάς, τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ κάτωθι.

Α' ΜΟΡΦΗ

Ἡ διὰ διηγήσεως ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος προσκησις τοῦ νέου.

Ἡ μορφή αὕτη, ἡ ὁποία ἄλλοτε κατεῖχεν τὰ σκῆπτρα ἐν τῇ διδακτικῇ τῆς ἱστορίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἱστορικῶν μαθημάτων, σήμερον ἔχει πολλοὺς καὶ φανατικοὺς πολεμίους, οἱ ὁποῖοι διὰ παντὸς τρόπου προσπαθοῦν νὰ τὴν ἀποσκορακίσουν ὥς καταδικάζουσαν τοὺς παῖδας εἰς παθητικότητα καὶ ἐν γένει ὥς μὴ διαπνεομένην ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς αὐτενεργείας, τῆς θεμελιωδὲς ἀρχῆς τοῦ νέου σχολείου. Παρ' ὅλα ὅμως τὰ ἐλαττώματα καὶ τὸν θόρυβον, ὁ ὁποῖος γίνεται εἰς βίαιος αὐτῆς, δὲν ὑπάρχει κανεὶς διδάσκαλος, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ τὴν μεταχειρίζεται καὶ μάλιστα πολὺ συχνάκις, διότι ἄλλοτε ἐπιβάλλει τοῦτο ἡ ἡλικία τῶν μαθητῶν, ἄλλοτε ἡ φύσις τοῦ διδασκτέου, ἄλλοτε τὸ βραχὺ τοῦ πρὸς διδασκαλίαν διατιθεμένου χρόνου καὶ ἄλλοτε ἄλλα αἷτια. Δὲν εἶναι δυνατόν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀριθμῶν τὰ αἷτια αὐτὰ καὶ οὕτω

ἡ μορφή αὕτη νὰ ἀποβληθῇ τελείως, ἀλλὰ δύναται νὰ χρησιμοποιοῖται εἰς τὰ κατώτερα μὲν σχολεῖα καὶ δὴ εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις αὐτῶν, ἔνθα φοιτοῦν παῖδες μικρᾶς ἡλικίας, ἡ ὁποία ἀρέσκεται εἰς τὸ νὰ μανθάνῃ τὰ διάφορα ἱστορικά γεγονότα διὰ τῆς διηγήσεως ὑπὸ τῶν ἄλλων, εἰς τὰ ἀνώτερα δὲ προκειμένου νὰ διδάξῃ κανεῖς γεγονότα, τὰ ὁποῖα 1) εἶναι προωρισμένα νὰ ἐπιδράσουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς ἀπαλὰς καρδίας τῶν μαθητῶν, 2) λόγῳ τῆς φύσεώς των δὲν δύνανται νὰ διδαχθῶν δι' ἄλλης μορφῆς καὶ 3) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διδαχθῶν ἄλλως ἑλλείψει χρόνου. Ἐκτὸς βεβαίως τοῦ περιορισμοῦ τῆς χρήσεως εἰς τὰς ἄνω μόνον περιπτώσεις, εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἡ μορφή αὕτη ἀκολουθῇ καὶ τοὺς κάτωθι ὅρους, οἱ ὁποῖοι προσεγγίζουν αὐτὴν πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ νέου σχολείου καὶ τὴν προσαρμόζουν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν.

1) Νὰ διακόπτεται ἐκεῖ, ὅπου αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις τῶν μαθητῶν εἶναι ἱκαναὶ νὰ συνεχίσουν καὶ συμπληρώσουν τὸ ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος διηγούμενον γεγονός. Τοῦτέστιν, ὅταν ὁ διδάσκων διηγῇ τὸ διδακτέον, πρέπει νὰ παρακολουθῇ τοὺς μαθητάς, μήπως εἶναι κανεῖς, ὁ ὁποῖος σηκώνει τὸ χέρι του ἢ δεικνύει ἄλλο σημεῖον, ὅτι θέλει νὰ συνεχίσῃ αὐτὸς τὴν διήγησιν. Ἐν τούτῳ περιπτώσει ἀναθέτει ὁ διδάσκων εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ἐξακολούθησιν, μέχρις ὅτου τὴν τελειώσῃ ἢ περιέλθῃ εἰς ἀμηχανίαν, ὅποτε ἐξακολουθεῖ καὶ πάλιν ὁ διδάσκων.

2) Νὰ μὴ προλέγῃ, ὅσα δύνανται τὰ γεννηθῶν ὥς ἀπορίαι εἰς τοὺς μαθητάς καὶ δύνανται νὰ προσκτηθῶν τῇ αὐτενεργείᾳ αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἀφίρῃ νὰ ἐξευρίσκουν καὶ εἰκάζουν οἱ μαθηταὶ τὰς λεπτομερείας καὶ τὰ αἷτια τῶν γεγονότων, νὰ χαρακτηρίζουν πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ νὰ ἐξάγουν ἱστορικοὺς νόμους, εἴτε ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῆς διηγήσεως εἴτε καὶ κατ' οἶκον.

3) Νὰ χρησιμοποιῇ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ διδασκόμενον, ἱστορικοὺς χάρτας, σχέδια μαχῶν, εἰκόνας μαχῶν, εἰκόνας προσώπων, ἱστορικὰ ἀντικείμενα, εἰκόνας ἱστορικῶν ἀντικειμένων, προπλάσματα ἀντικειμένων κλπ. Ἐπίσης νὰ ἀναγινώσῃ ἀποσπάσματα περιγραφῶν ἱστορικῶν γεγονότων ὑπὸ δοκίμων συγγραφέων ἢ αὐτοπτῶν μαρτύρων, τμήματα ἐγγράφων, ἐπιστο-

λῶν, συνθηκῶν κλπ., τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὴν διήγησιν πλήρη ἐνδιαφέροντος καὶ κινοῦν τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν.

4) Νὰ εἶναι σύντομος, ζωηρὰ καὶ ἀληθής, τοῦτέστιν νὰ μὴ εἶναι σχοινοτενής καὶ ἀπεραντολόγος, ἀλλὰ βραχεῖα καὶ ὀλιγόλογος διὰ νὰ μὴ γεννᾷ τὴν ἀνίαν τῶν μαθητῶν, νὰ μὴ εἶναι ψυχρὰ, ἀλλὰ πλήρης θέρμης καὶ ζωῆς, διὰ νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ διαφέρῃ τῶν μαθητῶν μὲ τὰ γεγονότα, μὲ τὸ γλωσσικὸν ὕφος καὶ μὲ τὴν στάσιν καὶ ὕφος τοῦ διδάσκοντος, ὃ ὁποῖος πρέπει νὰ συμμετέχῃ ψυχικῶς τοῦ διδασκομένου, νὰ λέγῃ μόνον τὰ ἐξηκριβωμένως ἀληθῆ καὶ ὅχι τὰ πιθανὰ καὶ διεστρεβλωμένα διὰ λόγους ἀτομικοὺς ἢ ἔθνικοὺς, προσόντα τὰ ὁποῖα ἀνέκαθεν ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ μορφή αὕτη, διὰ νὰ μὴ ἐκπέσῃ τελείως εἰς τὴν συνείδησιν διδασκόντων καὶ διδασκομένων.

Αὐτοὶ εἶναι κυρίως οἱ ὅροι, τοὺς ὁποῖους πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἡ διήγησις. Ὅταν βεβαίως πληροῖ τοὺς ὅρους τούτους καὶ περιορίζεται εἰς μόνον τὰς ἀναγγραφομένας ἄνω περιπτώσεις, τότε δύναμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀκόμη καὶ σήμερον, ὅπου τὸ πνεῦμα τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας κατευθύνει τὰς σκέψεις καὶ τὰς καρδίας τῶν διδασκομένων, εἶναι ἀνεκτὴ καὶ χρησιμοποιοῦσιμος καὶ δι' αὐτὸ τὸ προβαίνομεν καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς πορείας τῆς.

α'.) Σύνδεσις τοῦ διδασκόμενου πρὸς τὰ προηγούμενα.

Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ διήγησις τοῦ μέλλοντος νὰ διδασθῇ γεγονότος, εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ σύνδεσις αὐτοῦ πρὸς τὸ προηγούμενον ἢ τὰ προηγούμενα. Τὸ τοιοῦτον ἐπιβάλλεται ἀπὸ λόγους κυρίως ψυχολογικοὺς καὶ διδακτικοὺς, ἵνα μὴ τὸ διδασκόμενον μένῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν αἰωρούμενον, ἀλλὰ ἀποτελῇ φυσικὴν συνέχεια τῶν προηγούμενων καὶ ἀναπόσπαστον μέρος αὐτῶν.

Δύναται δὲ νὰ γίνῃ αὕτη κατὰ πολλοὺς τρόπους. 1) Διὰ τῆς διηγέσεως ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐν συνεχείᾳ τοῦ προηγούμενου μαθήματος εἰς πάσας τοὺς λεπτομερείας. 2) Διὰ τῆς διηγέσεως τοῦ προηγούμενου μαθήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν περιλήπτικῶς. 3) Διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως ὑπὸ τῆς φαντασίας τῶν μαθητῶν σκηνῆς ἢ σκηνῶν τοῦ προηγούμενου ἢ προηγούμενων μαθημάτων. 4) Διὰ τῆς προβολῆς ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος πρὸς τοὺς μαθητὰς μερικῶν ἐρω-

τήσεων αναφερομένων εἰς τὸ προηγούμενον ἢ προηγούμενα καὶ τῆς ἀπαντήσεως τῶν μαθητῶν πρὸς ταύτας. 5) Διὰ τῆς ἐπαναφορᾶς εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν τοῦ κυριωτέρου σημείου τοῦ προηγούμενου ἢ προηγούμενων, πρὸς τὸ ὁποῖον συνδέεται τὸ διδασθησόμενον κλπ. Οἱ τρόποι οὗτοι καὶ ἄλλοι ἐπινοούμενοι ἐκαστοτε ὑπὸ τῶν διδασκόντων πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται ἀναλόγως τοῦ χρόνου, ὃ ὁποῖος διατίθεται πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συνδέσεως, ὅστις πάλιν κανονίζεται ἀπὸ τὸν χρόνον, ὃ ὁποῖος ἀπαιτεῖται πρὸς διδασκαλίαν τοῦ νέου, καὶ ἀπὸ τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ νέον πρὸς τὰ προηγούμενα. Δηλαδή ἂν τὸ διδασθησόμενον ἔχῃ ἀνάγκην πολλοῦ χρόνου, ἢ σύνδεσις γίνεται διὰ τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου τρόπου, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦν ὀλίγον χρόνον. Ἐν ἔχῃ ἀνάγκην ὀλίγου, τότε ἡ σύνδεσις γίνεται διὰ τοῦ πρώτου, τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου, οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦν πολλὸν χρόνον. Ἐν πάλιν τὸ διδασθησόμενον ἐγκαινιάξῃ νέαν περίοδον τῆς ἱστορίας ἢ καὶ δὲν ἔχῃ τόσῃν στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ προηγούμενον καὶ προηγούμενα, τότε περιτετεῖ ἐκείνην τὴν στιγμήν πᾶσα σύνδεσις, ἀλλὰ ἀναβάλλεται δι' εὐθετώτερον χρόνον, ὅταν τὰ γεγονότα ἐπιτρέψουν τοῦτο.

β'.) Διήγησις ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος τοῦ διδασθησομένου.

Ὅταν κάμῃ τὴν σύνδεσιν τοῦ νέου πρὸς τὰ προηγούμενα, ἀρχίζει ὁ διδάσκων νὰ διηγῇ τὸ πρὸς διδασκαλίαν χωρὶς προηγουμένως νὰ θέσῃ κανέναν σκοπὸν, καθόσον τὸ τοιοῦτον πρὸ πολλοῦ κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ἐπίσης χωρὶς νὰ χωρίσῃ προηγουμένως τὴν διδασκτικὴν ἐνότητα εἰς ἐπὶ μέρους τμήματα καὶ νὰ προσφέρῃ αὐτὴν, ὅπως ἄλλοτε, τμηματικῶς, ἀλλὰ ἐν συνεχείᾳ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, διὰ νὰ μὴ ἐπέλθῃ διάσπασις τῶν συνανηκόντων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατὰ τὰ νεώτερα πορίσματα τῆς ψυχολογίας κωλύει τὴν μάθησιν. Ἀνάγκη δὲ καὶ ἐνταῦθα νὰ υπομνήσωμεν ὅτι κατὰ τὴν διήγησιν ὀφείλει ὁ διδάσκων νὰ πληροῖ τοὺς ὅρους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι προσαρμόζουν τὴν μορφήν αὐτὴν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς αὐτενεργείας, τῆς θεμελιωδествόρας ἀρχῆς τοῦ νέου σχολείου, τοὺς ὁποῖους ἐξεθέσαμεν ἐν ἀρχῇ τῆς μορφῆς ταύτης. Δηλαδή νὰ διακόπτῃ αὐτὴν, ὅπου οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ τὴν συνεχίσουν, νὰ μὴ προλέγῃ ὅσα οἱ μαθηταὶ δύνανται νὰ ἐξ-

εύρουν αὐτενεργοῦντες, νὰ μεταχειρίζεται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα ἐποπτικά μέσα κλπ.

γ.) Ἐπαναδιήγησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ διδασθέντος.

Ὅταν ὁ διδάσκων τελειώσῃ τὴν διήγησίν του, ἀφίνει τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τινὰ δευτερόλεπτα ἡσυχούς διὰ νὰ τελεσθοῦν οὕτω αἱ ἐσωτερικαὶ πνευματικαὶ λειτουργίαι τῆς ἐντυπώσεως καὶ ἀναλάσεως τοῦ διδασθέντος. Κατόπιν προκαλεῖ τοὺς μαθητὰς, ἵνα διηγηθῇ ἕνας ἢ καὶ περισσότεροι ἐν συνεχείᾳ τὸ διδασθέν. Τὴν διήγησιν τοῦ μαθητοῦ δὲν πρέπει κανεὶς νὰ τὴν διακόπῃ οὔτε ὁ διδάσκων, οὔτε οἱ διδασκόμενοι, μόνον θὰ παρακολουθοῦν αὐτήν, ἵνα εἰς τὸ τέλος προβοῦν εἰς τὰς δεούσας διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ κανονίσουν, ἂν πρέπῃ νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ πάλιν ἢ ὄχι. Ἡ διόρθωσις τῆς διηγήσεως τοῦ μαθητοῦ ὑπὸ τῶν συμμαθητῶν του θὰ γίνεται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ των συζητήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ διδάσκων θὰ λαμβάνῃ μέρος διὰ νὰ κατευθύνῃ αὐτὴν καὶ ὑποβοηθῇ αὐτοὺς, ὅπου ἐπιβάλλεται. Πρέπει δὲ νὰ περιστρέφεται ἡ διόρθωσις εἰς τὰ ἐξῆς περίπου. 1) Εἰς τὴν διόρθωσιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τῶν ὅσων παρενόησεν ὁ συμμαθητὴς των. 2) Εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν ὅσων παρέλιπεν. 3) Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν ὅσων κακῶς διετύπωσεν.

Χρειάζεται ὅμως μεγάλη ἄσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὸ διορθῶναι, διὰ νὰ μὴ ἐκτρέπονται εἰς ἀπεραντολογίας καὶ καταδαπανοῦν τὸν χρόνον εἰς διόρθωσιν τῶν ἐπουσιωδῶν καὶ τῶν καλῶς ἀποδοθέντων ὑπὸ τοῦ συμμαθητοῦ των, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ὁ διδάσκων νὰ ἐπιδιώξῃ κατὰ τὰ πρῶτα μαθήματα διὰ νὰ μὴ ξαναγκάζεται βραδύτερον νὰ ἀφίνη τὸ κύριον ἔργον του καὶ προβαίνει εἰς συστάσεις καὶ παρατηρήσεις.

δ.) Προβολὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος ἀποριῶν καὶ λύσις αὐτῶν διὰ διαλογικῆς μεταξὺ των συζητήσεως.

Ὅταν τελειώσῃ ἡ διόρθωσις, προκαλεῖ ὁ διδάσκων τοὺς μαθητὰς νὰ σκεφθοῦν ἐπὶ τινὰ δευτερόλεπτα καὶ νὰ εἶπουν, ὅ,τι τοὺς ἔκαμεν ἐντύπωσιν, ὅ,τι θέλουν νὰ μάθουν σχετικὸν πρὸς τὸ διδασθέν καὶ ἐν γένει ὅ,τι κενὸν ἐγεννήθη εἰς τὴν ψυχὴν τους ὥς

ἀπορία. Ἐκαστος μὲν τῆς, ὁ ὅποιος θέλει νὰ προβάλλῃ μίαν ἀπορίαν σηκώνει τὸ χέρι του καὶ προκαλούμενος ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος τὴν λέγει. Οἱ ἄλλοι μαθηταὶ προσέχουν καὶ κατόπιν ἐλέγχουν κατὰ πόσον ἢ προβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ συμμαθητοῦ των ἀπορία εἶναι συζητήσιμος ἢ ὄχι. Καὶ θὰ εἶναι συζητήσιμος, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ διδαχθέντος, ἐφ' ὅσον πράγματι ἐνέχει δυσκολίαν τινά καὶ ἐν γένει ἐφ' ὅσον ἱκανοποιεῖ τὴν τάξιν δόκλῃ. Ἄν βεβαίως κριθῇ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἐγκριθῇ ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος ὡς μὴ συζητήσιμος, ἀπορρίπτεται, ἐὰν δὲ συζητήσιμος, τότε λύεται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζήτησεως. Κατὰ τὴν συζήτησιν πρὸς λύσιν τῶν ἀποριῶν καταφεύγουν οἱ μαθηταὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χάρτας, εἰς ἱχνογράφους σχεδίων ἐπὶ τοῦ πίνακος, εἰς τὴν ἱστορίαν των καὶ ἐν γένει εἰς πᾶν μέσον, τὸ ὅποιον θὰ διηυκόλυνεν τὴν λύσιν, ἐν τέλει δὲ καὶ εἰς τὸν διδάσκοντα, ὁ ὅποιος ἔχει καὶ τὸ *velo*. Ἐπίσης εἶναι ἀνάγκη νὰ καταφεύγουν καὶ εἰς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν καὶ νὰ ὑποβοηθῶνται ἀπ' αὐτὸν εἰς τὴν λύσιν. Νὰ συγκρίνουν τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρὸν, τὴν σήμερον κατὰστασιν πρὸς τὴν τότε, τὸ τότε γεγονὸς πρὸς τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν συμβάν, καὶ οὕτω νὰ ἐξάγουν συμπεράσματα ἔστω καὶ πιθανὰ λόγῳ τῆς χρονικῆς ἀποστάσεως καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συγχρόνου πρὸς τὸν τῶν παρελθουσῶν γενεῶν πολιτισμὸν. Οὕτω λύονται ὅλαι αἱ ὑπὸ τῶν μαθητῶν προβαλλόμεναι ἀπορίαι, αἱ ὁποῖαι δυνατόν νὰ μὴ ἐξαντλοῦν τὸ ὅλον πρὸς διδασκαλίαν θέμα, καθ' ὅσον αἱ δυνάμεις αἱ πνευματικαὶ τῶν παιδῶν δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διακρίνουν τὸ οὐσιώδες τοῦ ἐπουσιώδους καὶ νὰ εἰσέρχωνται πολλάκις εἰς τὰ βαθύτερα αἷτια τῶν γεγονότων. Τότε προβάλλει καὶ ὁ διδάσκων τὰς ἰδικὰς του πρὸς λύσιν, αἱ ὁποῖαι λύονται καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ τῶν μαθητῶν.

ε) Ἐξεύσεις τῆς κεντρικῆς ιδέας τοῦ διδαχθέντος.

Μετὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν ὁ διδάσκων προκαλεῖ τὴν τάξιν νὰ σκεφθῇ ἐπὶ τίνα χρόνον καὶ νὰ εἴπῃ εἰς τί περιστράφη τὸ σημερινὸν μάθημα, τί νέον πρᾶγμα ἢ γεγονὸς ἔμαθαν. Καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἕκαστος, πὺν ἐτοιμάζεται, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ προκαλούμενος ἕνας λέγει τὴν κεντρικὴν ιδέαν τοῦ διδαχθέντος. Οἱ ἄλλοι μαθηταὶ προσέχουν καὶ ἂν μὲν τὴν θεωροῦν ἱκανο-

ποιητικὴν, ἀρκοῦνται εἰς ταύτην, ἄλλως τε ἐπακολουθεῖ διόρθωσις διὰ διαλογικῆς μεταξύ των συζητήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν συμπληροῦνται κενὰ, ἀφαιροῦνται πλεονάζοντα, διατυποῦνται καλύτερον κλπ., καὶ οὕτω ἐξευρίσκεται ἡ ἱκανοποιούσα ὅλους κεντρικὴ ἰδέα τοῦ διδασκλήντος.

Αὐτοὶ εἶναι κυρίως οἱ σταθμοὶ τῆς πορείας τῆς μορφῆς αὐτῆς. Δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ πληροῦνται ὅλοι, ἀλλὰ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἡ φύσις τοῦ διδασκτέου καὶ ὁ διατιθέμενος πρὸς διδασκαλίαν χρόνος ἐπιβάλλουν. Ὅταν λόγου χάριν ἡ φύσις τοῦ διδασκτέου εἶναι τοιαύτη, ὥστε οἱ μαθηταὶ ἀμέσως νὰ τὸ νοήσουν, τότε περιτεύει ἡ ἐπαναδιήγησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ὁμοίως καὶ ἡ ἐξευρέσις τῆς κεντρικῆς ἰδέας, ἡ ὁποία καὶ ἀσυνειδήτως τελεῖται.

Πάντως ὅμως οἱ τρεῖς σταθμοί, ὁ τῆς συνδέσεως, ὅπου αὐτὴ εἶναι δυνατὴ, ὁ τῆς διηγέσεως καὶ ὁ τῆς προβολῆς καὶ λύσεως ἀποριῶν, εἶναι ἀπαραίτητοι, πρὸ παντὸς δὲ οἱ δύο, ὁ τῆς διηγέσεως καὶ ὁ τῆς προβολῆς ἀποριῶν, γιατί χωρὶς αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἡ μορφή αὐτή. Καθ' ὅσον ἡ μὲν διήγησις τοῦ διδάσκοντος χρησιμεύει ὡς ὁρμητήριον τῆς διδασκαλίας, ὡς πηγὴ οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς ὁποίας ὁρμώμενοι οἱ μαθηταὶ θὰ προσκλήσουν τὸ νέον, ἡ δὲ προβολὴ ἀποριῶν καὶ λύσις αὐτῶν ὡς ἡ κυρίως αὐτενεργὸς πρόσκλησις καὶ βαθεῖα κατανόησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ νέου. Οἱ ἄλλοι σταθμοὶ μόνον ἐπικουροῦν τοὺς δύο αὐτοὺς καὶ ἐν γένει διευκολύνουν τὸ ὅλον ἔργον τῆς μορφῆς αὐτῆς.

Αἱ κατ' οἶκον ἐργασίαι τῆς μορφῆς αὐτῆς πρέπει νὰ ἀποβλέπουν μόνον εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τῶν κτηθεῖσων ὑπὸ τῶν μαθητῶν γνώσεων καὶ εἰς τίποτε ἄλλο. Ἀνάγκη δὲ κατ' αὐτὰς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν καὶ ἐφαρμόζονται καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἀρχαὶ τῶν νέου σχολείου, ἡ ἐργασία τῆς χειρὸς καὶ ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι καὶ τὴν ἐμπέδωσιν ἐξασφαλίζουν καὶ τὴν οικονομίαν χρόνου εἰς τοὺς μαθητὰς παρασκευάζουν. Διὰ νὰ καθορίσωμεν ὅμως ἐκ τῶν προτέρων τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας εἶναι πολὺ δύσκολον καὶ μᾶλλον ἀφύσικον, διότι ἡ φύσις τοῦ ἐκάστοτε διδασκόμενου καὶ ἡ διανοητικὴ τῶν μαθητῶν ἱκανότης εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ καθοδηγήσουν τὸν διδάσκοντα εἰς τὴν ἐξεύρεσιν αὐ-

τῶν. Μόνον ἀπλῶς μνεῖαν ἐνταῦθα θὰ κάμωμεν τῶν κυριωτέρων καὶ μᾶλλον συνηθεστέρων, αἱ ὁποῖαι ἢ δίδονται εἰς ὁλόκληρον τὴν τάξιν ἢ διανέμονται εἰς ομάδας μαθητῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἢ μία κάμνει αὐτὴν τὴν ἐργασίαν, ἢ ἄλλη ἐκείνην καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Καὶ τοιαῦται εἶναι αἱ ἑξῆς.

1) Κατάρτισις σχεδίου μάχης. 2) Κατάρτισις ἱστοικοῦ χάρτου. 3) Ἰχνογράφησις ἢ διὰ ξύλου ἢ πηλοῦ κατασκευὴ ἱστορικῶν ἀντικειμένων. 4) Χαρακτηρισμὸς ἱστορικῶν προσώπων. 5) Περιγραφὴ καὶ ἐξιστόρησις τοῦ διδαχθέντος γραπτῶς κ.λ.π.

Β'. ΜΟΡΦΗ

Ἡ τῆς προσκλήσεως ἐν τῷ σχολείῳ τοῦ νέου ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐκ τῆς ἱστορίας των.

Ἡ μορφή αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τῶν διδασκάλων τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι ἀνέθετον εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ μελετήσουν κατ' οἶκον δύο ἢ τρία φύλλα ἐκ τῆς ἱστορίας των καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον μάθημα ἐξετάζοντες αὐτὰ ἐζητοῦν τὴν λεγομένην ἀποστήθισιν. Χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ σήμερον ὑπὸ τινων διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἐφαρμόζοντες δῆθεν τὰς ἀρχὰς τοῦ νέου σχολείου ἀναθέτουν χωρὶς διάκρισιν εἰς τοὺς μαθητὰς τὸ πρὸς διδασκαλίαν κεφάλαιον πρὸς κατ' οἶκον μελέτην καὶ τὸ ἐπόμενον μάθημα ἐξετάζουν αὐτό. Ἄλλ' ἢ κατὰ τοιοῦτον τρόπον χρησιμοποίησις τῆς μορφῆς αὐτῆς θεωρεῖται πλημμελής. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ὅλοι οἱ μαθηταὶ ἀδιακρίτως τάξεως καὶ πνευματικῆς ἱκανότητος νὰ κατανοοῦν τὸ πρὸς κατ' οἶκον μάθησιν ἀνατιθέμενον κεφάλαιον. Μόνον οἱ διανοητικῶς ἐξειλιγμένοι καὶ πολὺ ἡσχημένοι ἠδύναντο νὰ χρησιμοποίησουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὴν μορφήν αὐτὴν μὲ ὅχι ὅμως ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Διότι ἂν ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ μανθάνουν κατ' οἶκον ὅσα ἐν τῷ σχολείῳ, τότε εἰς τίθὰ ἐχρησίμευεν τὸ σχολεῖον, ὁ διδάσκαλος, οἱ μέθοδοι καὶ ὁ τόπος θόρυβος περὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀγωγῆς; Ἀσφαλῶς εἰς τίποτε. Τότε μόνον δύναται νὰ φέρῃ πολλὰ καὶ θετικὰ ἀποτελέσματα ἢ

μορφὴ αὕτη, ὅταν 1) ἡ χρῆσις τῆς ἀποτελῇ φυσικὴν συνέχειαν τῆς πρώτης μορφῆς, 2) χρησιμοποιῆται εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὄχι κατ' οἶκον καὶ 3) ἀκολουθῇ τὴν κάτωθι πορείαν.

α') **Σύνδεσις τοῦ διδασχθησομένου πρὸς τὸ προηγούμενον ἢ προηγούμενα.** Αὕτη γίνεται δι' ἐνὸς τῶν εἰς τὴν πρώτην μορφὴν ἀναφερομένων τρόπων ἢ δι' ἐνὸς τῶν ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος ἐπινοουμένων. Πολλάκις καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν κατ' οἶκον ἀνατεθεισῶν πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ προηγούμενου μαθήματος ἐργασιῶν τῶν μαθητῶν εἶναι ἀρκετὴ σύνδεσις.

β') **Σιωπηλὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀνάγνωσις τοῦ διδασχθησομένου ἐκ τῆς ἱστορίας των.** Μετὰ τὴν σύνδεσιν ἀνοίγουν οἱ μαθηταὶ τὰς ἱστορίας των, μελετοῦν σιωπηλῶς τὸ διδασχθησόμενον καὶ προσπαθοῦν νὰ τὸ κατανοήσουν. Κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἐπιτρέπεται νὰ συνεργάζωνται οἱ παρακαθήμενοι μαθηταί, νὰ ἐγείρωνται ἀθροῦβως ἐκ τῆς θέσεώς των πρὸς χρησιμοποίησιν διαφόρων μέσων, χαρτῶν, εἰκόνων, τῆς χειρὸς των καὶ ἐν γένει παντός, τὸ ὁποῖον θὰ διηκολύνε τὴν κατανόησιν. Ὅταν μετὰ τινα λεπτὰ πεισθῇ ὁ διδάσκων ὅτι ὅλη ἡ τάξις ἢ τὸ πλεῖστον αὐτῆς εἶναι ἔτοιμον, ζητεῖ ἀπὸ ἑναν νὰ διηγηθῇ, ὅ,τι δέποτε ἀντελήφθη ἐκ τῆς μελέτης του.

γ') **Διήγησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ σιωπηλῶς μελετηθέντος.** Ὁ ὁρισθεὶς μαθητὴς διηγεῖται, χωρὶς νὰ διακόπτεται, καὶ ἂν ἀκόμη περιπίπτῃ εἰς σφάλματα πολλά. Μετὰ τὸ πέρας ἐπακολουθεῖ διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζητήσεως διόρθωσις αὐτοῦ πρὸς συμπλήρωσιν τῶν κενῶν, διόρθωσιν τῶν παρανοηθέντων καὶ κακῶς διατυπωθέντων. Ἄν παρίσταται ἀνάγκη, ἐπαναλαμβάνεται ἡ διήγησις ὑπ' ἄλλου μαθητοῦ, ἄλλως τε ὄχι πρὸς οἰκονομίαν χρόνου.

δ') **Προβολὴ ἀποριῶν καὶ λύσις αὐτῶν διαλογικῶς.**

Μετὰ τὴν διήγησιν προβάλλουν οἱ μαθηταί, ὅ,τι κενὸν ἐγεννήθη εἰς τὰς ψυχὰς των, δηλ. ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι, ἂν κριθοῦν ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ διδάσκοντος συζητήσιμοι, λύονται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζητήσεως, ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην μορφὴν. Ἡ προσφυγὴ τῶν μαθητῶν εἰς χάρτας, εἰς τὸ βιβλίον των, εἰς τὴν χεῖρα των, εἰς τὰ σύγχρονα γεγονότα καὶ ἐν τέλει εἰς

τὸν διδάσκοντα εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ὁρθῆς λύσεως τῶν ἀποριῶν.

ε') Ἐπαναδιήγησις ὑπὸ μαθητῶν τοῦ τελείως πλέον κατανοηθέντος μαθήματος. Μετὰ τὴν λύσιν τῶν προβληθεισῶν ἀποριῶν ἡ κατανόησις πλέον τοῦ διδαχθέντος ἔχει συντελεσθῆ καὶ ἐπιβάλλεται ἡ ἐπαναδιήγησις αὐτοῦ ὑπὸ μαθητῶν, ἵνα τὰ διασπασθέντα καὶ τὰ διὰ τῆς λύσεως τῶν ἀποριῶν διευκρινισθέντα λάβουν τὴν πρέπουσαν εἰς τὸ ὅλον θέσιν τους καὶ οὕτω δὲν αἰωροῦνται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν.

στ') Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας τοῦ διδαχθέντος. Μετὰ τὴν ἐπαναδιήγησιν ἐργάζονται οἱ μαθηταὶ πρὸς ἐξεύρεσιν τῆς κεντρικῆς ιδέας, ἡ ὁποία ἐξευρίσκεται, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρώ-την μορφήν.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ σταθμοὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς, 1) σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὰ προηγούμενα, 2) σιωπηλὴ ἀνάγνωσις τοῦ δι-δακτέου, 3) διήγησις τοῦ σιωπηλῶς ἀναγνωσθέντος, 4) προβολὴ καὶ λύσις ἀποριῶν σχετικῶν πρὸς τὸ διδασκόμενον, 5) ἐπαναδι-ήγησις αὐτοῦ καὶ 6) ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς αὐτοῦ ιδέας. Ἐκ τούτων οἱ μᾶλλον οὐσιώδεις εἶναι ὁ δεύτερος, ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος, οἱ δὲ ἄλλοι ἐπικουροῦν καὶ διευκολύνουν τὸ ὅλον ἔργον τῆς μορφῆς αὐτῆς. Ἐπομένως ὁ πρὸς διδασκαλίαν χρόνος, ἡ φύ-σις τοῦ διδακτέου καὶ ἡ διανοητικὴ τῶν μαθητῶν δύναμις θὰ ὑ-ποδείξουν εἰς τὸν διδάσκοντα, τίνες τῶν ἐπουσιωδῶν σταθμῶν εἶ-ναι δυνατόν νὰ παραλειφθοῦν.

Κατ' οἶκον ἐργασίαι. Αἱ μᾶλλον συνήθεις κατ' οἶκον ἐργα-σίαι καὶ κατὰ τὴν μορφήν αὐτὴν συνίστανται εἰς τὰς εἰς τὴν πρώ-την μορφήν ἀναγραφόμενας καὶ τινὰς ἄλλας, ὅπως 1) εἰς τὴν ἐξ-εύρεσιν τῆς σχέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τοῦ διδαχθέντος καὶ προηγούμενου, 2) εἰς τὴν ἀναζήτησιν ὁμοίων πρὸς τὸ διδαχθέν ἱστορικῶν γεγονότων παλαιῶν καὶ συγχρόνων καὶ ἐξεύρεσιν τοῦ μεταξὺ των ὑπάρχοντος κοινοῦ κ.λ.π.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐργασίας τῆς χειρὸς καὶ ἡ τῆς κατανομῆς ἔργου καὶ ἐργασίας καὶ εἰς τὴν μορφήν αὐτὴν καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας διευκολύνουν τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας πρὸς ἐπίτευξιν διὰ δαπάνης

μικρῶν πνευματικῶν δυνάμεων μεγάλων καὶ τελείων ἀποτελεσμάτων.

Γ. ΜΟΡΦΗ

Ἡ τῆς προσκλήσεως τοῦ νέου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν.

Κατὰ τὴν μορφήν αὐτὴν ἀπὸ κάτι, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἢ δίδεται ἐκείνην τὴν στιγμήν ὡς πρόβλημα, προβάλλουν οἱ μαθηταὶ ἀπορίας, τὰς ὁποίας διαλεγόμενοι μεταξὺ τῶν προσπαθοῦν νὰ λύσουν ἐξευρίσκοντες τὰ μεταξὺ τῶν ἀποριῶν ἐλλείποντα καὶ τοῦ μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων δυνατοτήτων ὀρθοῦ.

Ἐκ πρώτης ὁψεως φαίνεται, ὅτι εἶναι ὁ ἐξελίσσων διάλογος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο καίχρησιμοποιεῖται καὶ σήμερον ἰδίως κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἱστορικῶν μαθημάτων. Κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν εἶναι, διότι κατ' ἐκείνον τὸ νέον παράγεται διὰ συνεχῶν ἐρωτήσεων τοῦ διδάσκοντος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ ἀπαντήσεων τῶν διδασκομένων πρὸς ἐκεῖνον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σήμερον καταπολεμεῖται ὡς ἀφιστάμενον τῶν ἀντιλήψεων τοῦ νέου σχολείου. Διότι αἱ ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος πρὸς τοὺς μαθητὰς προβαλλόμεναι ἐρωτήσεις 1) θέτουν τὸν διδάσκοντα ὡς ἀφειτηρίαν τῆς διδασκαλίας καὶ ὄχι τὸν μαθητὴν, 2) παρακωλύουν τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν ὡς περιέχουσαι τὰς ἀπαντήσεις ἢ ὡς καθοδηγοῦσαι εἰς τὴν ἐξεύρεσιν αὐτῶν καὶ 3) ἀναστέλλουν πᾶσαν πνευματικὴν τῶν μαθητῶν ἐλευθερίαν ὡς καθορίζουσαι τὴν πορείαν τῆς σκέψεώς των.

Κατ' αὐτὴν δὲ τὸ νέον παράγεται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζητήσεως κατὰ τρόπον ὅλως ἀντίθετον, καθόσον: 1) Ἐρωτᾷ ὄχι ὁ διδάσκων, ὁ ὁποῖος γνωρίζει, ἀλλ' ὁ μαθητὴς, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ, καὶ ἀπαντᾷ ὁ συμμαθητὴς ὁ γνωρίζων, τὸ βιβλίον, τὰ βοηθητικὰ τῆς διδασκαλίας μέσα καὶ ἐν τέλει ὁ διδάσκων. 2) Ἐρωτᾷ ὁ διδάσκων μόνον ἐκεῖ, ὅπου οἱ μαθηταὶ δὲν εἰσδύουν βαθύτερον εἰς τὰ πράγματα καὶ δὲν ἐξαντλεῖται ὅλον τὸ πρὸς διδασκαλίαν θίμα. Καὶ 3) ἀκολουθεῖ τὴν κάτωθι πορείαν.

α') Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὰ προηγούμενα ἢ προβολὴ ἱστορικοῦ προβλήματος. Ἐφ' ὅσον τὸ διδασθησόμενον ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα, γίνεται ἡ σύνδεσις μὲ

ένα ἐκ τῶν εἰς τὰς προηγουμένας μορφὰς ἀναφερομένων τρόπων, ἄλλως τε προβάλλεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ καὶ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος ὡς πρόβλημα ἱστορικὸν καὶ προκαλοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ τὸ λύσουν. Α. χ. ἂν τὸ διδακτέον εἶναι, αἱ συνέπειαι ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐπειδὴ ἔχει σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα, γίνεται ἡ σύνδεσις μὲ ἓνα τρόπον. Ἐν ὅμως εἶναι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, ἐπειδὴ δὲν ἔχει στενὴν σχέσιν πρὸς τὰ προηγούμενα, ἐνεργεῖ καταλλήλως ὁ διδάσκων καὶ προβάλλεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἐν ἀνάγκῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὡς πρόβλημα πρὸς λύσιν χωρὶς νὰ γίνῃ καμμία σύνδεσις.

β) Προβολὴ ἀποριῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προηγουμένων ἢ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τεθέντος πρὸς λύσιν προβλήματος.

Ἀφοῦ γίνῃ ἡ σύνδεσις ἢ τεθῇ τὸ ἱστορικὸν πρόβλημα, προβάλλουν οἱ μαθηταὶ ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἀπὸ τὰ προηγούμενα μαθήματα ἢ ἀπὸ τὸ τεθὲν πρόβλημα. Α. χ. ἂν τὸ διδακτέον ἦσαν αἱ συνέπειαι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, προβάλλουν οἱ μαθηταὶ ὡς ἀπορίας, τί μεταβολὰς ἐπέφεραν οἱ Σπαρτιάται εἰς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν συμμάχων, ἀφοῦ τοὺς ἐνίκησαν, πῶς ἐφέρθησαν πρὸς αὐτούς, ἔπαυσαν αἱ κατακτητικαὶ διαθέσεις τῆς Σπάρτης μετὰ ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ ἢ ἐτράπη εἰς νέας κατακτήσεις κλπ. Ἐν ἄλλῃ τὸ διδακτέον ἦσαν οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, προβάλλουν οἱ μαθηταὶ ὡς ἀπορίας τοῦ τεθέντος προβλήματος, διατὶ ὠνομάσθησαν οὕτω, ποῖοι ἦσαν οἱ ἀγῶνες οὗτοι. πότε ἐτελοῦντο, ποῖα τὰ βραβεῖα, ποῖοι μετεῖχον κλπ. Ὁ διδάσκων προβάλλει καὶ αὐτὸς ἀπορίας, ἐφ' ὅσον αἱ ὑπὸ τῶν μαθητῶν προβληθεῖσαι δὲν ἐξαντλοῦν τὸ θέμα.

γ) Διάταξις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν λογικὴν ἢ ψυχολογικὴν σειράν. Ἐκάστη προβαλλομένη ἀπορία καταγράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ τῶν τετραδίων τῶν μαθητῶν, ἐφ' ὅσον κρίνεται ὑπὸ τῆς τάξεως καὶ διδάσκοντος ὡς συζητήσιμος καὶ σχετικὴ πρὸς τὸ θέμα, ἄλλως ἀπορρίπτεται. Μετὰ τὴν καταγραφὴν ὅλων προκαλοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ διατάξουν τὰς ἀπορίας εἰς μίαν σειράν ψυχολογικὴν ἢ λογικὴν καὶ καθορίσουν οὕτω ἐκ τῶν προτέρων τὴν πορείαν τῆς συζητήσεως. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπιβάλλεται διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους. 1) Ἀσκεῖ τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ ἐπιστημονικῶς ἐργά-

ξεσθαι. 2) Ἀσχεῖ τὰς ἐπιλεκτικὰς τῶν μαθητῶν δυνάμεις. Καὶ 3) διευκολύνει τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν μὲ τὸ νὰ συζητῇται καὶ λύεται ἡ λογικῶς πρώτη ἀπορία, ἡ λύσις τῆς ὁποίας διευκολύνει τὴν λύσιν τῆς δευτέρας, τῆς ὁποίας ἡ λύσις διευκολύνει τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἢ μὲ τὸ νὰ συζητῇται ἡ ψυχολογικῶς πρώτη, ἡ λύσις τῆς ὁποίας ἱκανοποιεῖ τὰ μέγιστα τὰς ἐσωτερικὰς τῶν μαθητῶν ἀνάγκας, εἴτα ἡ δευτέρα κατὰ σειράν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

δ') Λύσις τῶν ἀποριῶν. Αὕτη γίνεται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθητῶν συζητήσεως. Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ὀρθῆς λύσεως ἀνατρέχουν οἱ μαθηταὶ εἰς ὅμοια πρὸς τὸ διδασκτέον γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐδιδάχθησαν προηγουμένως ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη, εἰς τὰ ἱστορικά των ἐγχειρίδια ἢ εἰς ἄλλα ἐπικουρικὰ μέσα, εἰς τὰ σύγχρονα γεγονότα κλπ. καὶ κατ' ἀναλογίαν εἰκάζουν πιθανὰς λύσεις καὶ ἐξευρίσκουν τὴν μᾶλλον πιθανήν. Ἐν ἀδυναμία τῆς ἐξευρέσεως ὑπὸ μόνων τῶν μαθητῶν ὁ διδάσκων κατευθύνει αὐτοὺς εἰς τὴν ὀρθὴν κατ' ἀρχὰς μὲ πλάγια μέσα καὶ ἐν τέλει πρὸς τελείας ἀδυναμίας προσφέρει αὐτὴν δογματικῶς.

ε') Ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου τῶν λυθεισῶν ἀποριῶν. Μετὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν προκαλεῖ ὁ διδάσκων τοὺς μαθητὰς, ἵνα ἕνας ἐνώσῃ, ὅσα ἐλέχθησαν κατὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν, καὶ ἀποτελέσῃ τὸ διδασκτέον θέμα. Καθ' ὃν χρόνον γίνεται τοῦτο, οἱ ἄλλοι προσέχουν καὶ μόνον εἰς τὸ τέλος διορθώνουν τὰ παρανοηθέντα καὶ συμπληροῦν τὰ παραλειφθέντα. Ἄν παραστῇ ἀνάγκη ἡ ἐνοποίησις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ὑπ' ἄλλων μαθητῶν.

στ') Ἐξεύσεις τῆς κεντρικῆς ιδέας. Αὕτη ἐξευρίσκεται μὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τρόπους. Γίνεται δὲ ἡ ἐργασία αὕτη, ἔφ' ὅσον τὸ διδασκτέον προῆλθεν ἐκ τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προηγουμένου προβληθεισῶν ἀποριῶν, ἄλλως τε ὅχι, καθόσον τὸ τεθὲν ἱστορικὸν πρόβλημα εἶναι καὶ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ διδασκτέου.

Αὗτοί εἶναι οἱ σταθμοὶ τῆς πορείας τῆς μορφῆς αὐτῆς, 1) σύνδεσις τοῦ διδασκτέου πρὸς τὰ προηγούμενα ἢ προβολὴ ἱστορικοῦ προβλήματος πρὸς λύσιν, 2) προβολὴ ἀποριῶν, 3) διτάξεις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν λογικὴν ἢ ψυχολογικὴν σειράν, 4) λύσις ἀποριῶν, 5) ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου καὶ 6) ἐξεύσεις τῆς κεντρικῆς ιδέας.

Ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαι δύνανται νὰ ἀνατεθοῦν ἐκτὸς τῶν εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς ἀναγραφομένων καὶ 1) ἔκθεσις τοῦ διδασκθέντος γεγονότος γραπτῶς, 2) χαρακτηρισμὸς προσώπων καὶ πραγμάτων ἀναφερομένων εἰς αὐτὸ, 3) σύλληψις κινηματογραφικῆς ταινίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διδασκθέντος κλπ. Αἱ ἐργασίαι κατανέμονται μεταξὺ τῶν μαθητῶν, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς εἵπομεν.

Δ'. ΜΟΡΦΗ

Ἡ τῆς προσκλήσεως τοῦ νέου ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῆς πηγῆς.

Ἡ μορφή αὕτη, διὰ νὰ προκαλέσῃ τὴν αὐτενέργειαν τῶν μαθητῶν εἰς μεγάλον βαθμὸν καὶ διατηρήσῃ τὸ διαφέρον τῶν μαθητῶν ἀμείωτον καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς διδασκαλίας, ἀνάγκη νὰ τηρῇ ὁ διδάσκων τοὺς ἑξῆς ὅρους. 1) Νὰ χρησιμοποιῇ πηγὰς ἀναλόγους τῶν πνευματικῶν τῶν μαθητῶν δυνάμεων. Εἰς τὰς ἀνωτέρας τάξεις, ἔνθα αἱ πνευματικαὶ τῶν μαθητῶν δυνάμεις εἶναι ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένα, ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιῇ πηγὰς ἐκ τῶν πρωτοτύπων εἰλημμένας, εἰς τὰς κατωτέρας ἐκ μεταφράσεων, παραφράσεων, δημοτικῶν ἢ ἄλλα τραγούδια, λόγους εἰς εὐληπτον γλῶσσαν, ποιήματα, ἐκκλησιαστικὰ ἅσματα κλπ. 2) Νὰ διεξάγῃ ὅλην τὴν ἐργασίαν ἐν τῷ σχολείῳ ἐνώπιον τοῦ. 3) Νὰ χρησιμοποιῇ πηγὰς μὴ ἐξαντλούσας τὸ ὅλον θέμα, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ. 4) Νὰ χρησιμοποιῇ πηγὰς, αἱ ὁποῖαι γεννοῦν πολλὰς καὶ οὐσιώδεις ἀπορίας. Καὶ 5) νὰ ἀκολουθῇ τὴν κάτωθι πορείαν.

α') Σύνδεσις τοῦ διδασκθησομένου πρὸς τὸ προηγούμενον. Αὕτη γίνεται, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἀνάγκη, μὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς γνωστούς τρόπους.

β') Ἀνάγνωσις ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος πηγῆς σχετικῆς πρὸς τὸ διδασκτέον. Μετὰ τὴν σύνδεσιν ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλλει ὁ διδάσκων εἰς τοὺς μαθητὰς καθ' ὅλους τοὺς κανόνας τῆς καλῆς ἀναγνώσεως ἢ ἀπαγγελίας τὴν ἱστορικὴν πηγὴν, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ χρησιμοποιήσῃ κατὰ τὴν διδασκαλίαν του, καὶ ἀφίνει αὐτοὺς ἐπὶ τινα δευτερόλεπτα πρὸς τέλεσιν τῶν ἐσωτερικῶν ἀσυνειδήτων λειτουργιῶν τῆς ἐντυπώσεως καὶ ἀ-

ναπλάσεως τοῦ περιεχομένου τῆς πηγῆς. Ἄν παρίσταται ἀνάγκη, δύνανται νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ ἀνάγνωσις ἢ ἡ ἀπαγγελία τῆς πηγῆς.

γ') **Ἀπόδοσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ περιεχομένου τῆς πηγῆς.** Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ὁ διδάσκων ζητεῖ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς, ἵνα εἰς ἐξ αὐτῶν διηγηθῇ εἰς τὴν τάξιν ὅ,τι ἀντελήφθη. Ὁ μαθητὴς διηγεῖται καὶ οἱ ἄλλοι προσέχουν. Εἰς τὸ τέλος ἐπακολουθεῖ διόρθωσις.

δ') **Προβολὴ ἀποριῶν.** Μετὰ τὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς πηγῆς προβάλλουν οἱ μαθηταὶ ἀπορίας προσερχομένας ἐξ αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι ἐλέγχονται ὑπὸ τῆς τάξεως κατὰ πόσον εἶναι συζητήσιμοι ἢ ὄχι.

ε') **Καταγραφὴ καὶ διάταξις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν σειρὰν.**

Ἐκάστη συζητήσιμος ἀπορία καταγράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ τετραδίων τῶν μαθητῶν καὶ εἰτα διατάσσονται εἰς μίαν σειρὰν ψυχολογικὴν ἢ λογικὴν. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπιβάλλεται διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι ὅτι διευκολύνεται ἡ ὅλη ἐργασία τῆς λύσεως τῶν ἀποριῶν ἀλλὰ καὶ ἐξαντλεῖται ἡ ὅλη οὐσία τοῦ διδακτέου θέματος.

στ') **Λύσις τῶν ἀποριῶν.** Αὕτη γίνεται, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς ἀνεφέραμεν. Ἐνταῦθα τοῦτο μόνον λέγομεν, ὅτι ὁ διδάσκων συμπληρῶναι τὰ τυχὸν ἀφελθέντα ὑπὸ τῶν μαθητῶν κενὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ διηγεῖται, ὅπου ἀπαιτοῦν σὶ περιστάσεις.

ζ') **Ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου.** Εἰς μαθητὴς ἐνοποιεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς πηγῆς μετὰ τοῦ περιεχομένου τῶν λυθεισῶν ἀποριῶν καὶ ἀπαρτίζει τὸ κεφάλαιον. Δίδεται πλήρης ἐλευθερία εἰς τὸν μαθητὴν νὰ ἀρχίσῃ καὶ τελειώσῃ, ὅπως αὐτὸς νομίζει καλύτερον, διὰ νὰ φέρῃ ἡ ἐργασία τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητος τοῦ μαθητοῦ. Ἐπακολουθεῖ κριτικὴ, δι' ἧς ἐξαίρονται τὰ ἀγαθὰ καὶ διορθοῦνται τὰ τρωτά. Ἄν παρίσταται ἀνάγκη, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐνοποίησις, τὴν ὁποίαν μπορεῖ νὰ κάμῃ καὶ ὁ διδάσκων ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς μαθητάς του.

η') **Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας.** Γίνεται, καθ' ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς καὶ ἐφ' ὅσον παρίσταται πρὸς τοῦτο ἀνάγκη.

Αὕτη εἶναι ἡ σειρά τῶν σταθμῶν τῆς πορείας τῆς μορφῆς αὐ-
τῆς. Εἰς τὸν διδάσκοντα ἐπαφίεται νὰ περικόπῃ ἐκάστοτε, ὅσους
ἐπιβάλλει ἡ φύσις τοῦ διδακτέου, ἡ ἀντιληπτικὴ τῶν μαθητῶν δύ-
ναμις καὶ ὁ πρὸς διδασκαλίαν διαθέσιμος χρόνος.

Ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαι ἔκτος τῶν εἰς τὰς προηγουμένας μορ-
φὰς ὁρισθέντων δύνανται νὰ δοθοῦν 1) ἡ μελέτη τοῦ διδαχθέν-
τος κεφαλαίου ἀπὸ διαφόρους ἱστορικὰς πηγάς, 2) ἡ σύγκρισις
τοῦ διδαχθέντος κεφαλαίου μετὰ τοῦ ἀναγραφομένου εἰς τὸ οἰκεῖ-
ον μέρος τῆς ἱστορίας των ἢ ἄλλης τινὸς ἱστορίας καὶ ἡ ἐξεύρε-
σις τῶν τυχόν παρατηρουμένων διαφορῶν καὶ ἡ κριτικὴ περὶ τῆς
ἀξιοπιστίας τοῦ ἱστοριογράφου κλπ.

Ε'. ΜΟΡΦΗ

Ἡ τῆς προσκλήσεως τοῦ νέου ἐπὶ τῇ
βάσει εἰκόνας ἱστορικοῦ περιεχομένου.

Ἡ μορφή αὕτη εἶναι ὁμοία μὲ τὴν προηγουμένην. Διαφέρει
κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι κατ' ἐκείνην ὡς ἀφετηρία τῆς διδασκαλίας
χρησιμοποιεῖται ἱστορικὴ πηγή, κατ' αὐτὴν δὲ εἰκὼν ἱστορικοῦ
περιεχομένου. Προκαλεῖ καὶ αὕτη τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν καὶ
κινεῖ τὴν αὐτενέργειαν αὐτῶν εἰς πολὺν μεγάλον βαθμόν, ἐπειδὴ
ζωογονεῖ τὴν φαντασίαν καὶ προσεγγίζει τοὺς τροφίμους εἰς τὴν
πραγματικότητα καὶ δὲν ἀφίνει αὐτοὺς νὰ περιπλανῶνται τῇδε
κακεῖσε καὶ νὰ σχηματίζουν ψευδεῖς εἰκόνας. Ἀνάγκη ὅμως μαζὶ κατ'
αὐτὴν νὰ τηρῶνται οἱ ἑξῆς ὅροι. 1) Νὰ χρησιμοποιῶνται εἰκόνας
ἀνάλογοι τῆς ἀντιληπτικότητος τῶν μαθητῶν. Διὰ μαθητὰς μι-
κρῶν τάξεων πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις εἰκόνων ἀπλῶν, εὐλήπτων
καὶ ἐν γένει μονομερῶν, δηλ. εἰκόνων ὀπλῶν, ἐνδυμάτων, ἀγαλ-
μάτων, μηχανῶν κλπ. Διὰ μαθητὰς μεγάλων τάξεων, ἔνθα εἶναι
δυνατὴ ἡ προσήλωσις τῆς προσοχῆς εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς εἰ-
κόνας καὶ ὄχι εἰς τὰ σχήματα καὶ χρώματα αὐτῆς, δύναται νὰ γί-
νεται χρῆσις πολυσυνθέτων. 2) Νὰ προτιμῶνται ἐκ τῶν ὑπαρχου-
σῶν διὰ τὰ αὐτὰ γεγονότα, ἐκεῖνα αἱ ὁποῖα ἀναφέρονται αὐστηρῶς
εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ διδακτέου καὶ μάλιστα εἰς τὴν πλέον οὐ-
σιώδη σκηνὴν καὶ κρίσιμον σημεῖον τοῦ γεγονότος. 3) Νὰ προτι-

μῶνται αἱ ἐξεικονίζουσαι καθαρὰ τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ μάλιστα τὰς ψυχικὰς τῶν καταστάσεις. 4) Νὰ ἀκολουθῇ τὴν κάτωθι πορείαν.

α) Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὰ προηγούμενα. Γίνεται κατὰ τοὺς γνωστοὺς τρόπους, καὶ ἐφ' ὅσον παρίσταται ἀνάγκη.

β) Ἐπίδειξις τῆς εἰκόνος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ μελέτῃ αὐτῆς. Μετὰ τὴν σύνδεσιν δεικνύει ὁ διδάσκων τὴν εἰκόνα πρὸς τοὺς μαθητάς, ἀφοῦ τὴν τοποθετῇ ἐπὶ ὀκρίβαντος μακρὰν καὶ εἰς ἀνάλογον ὕψος, ἵνα οὕτω οἱ μαθηταὶ ἡρέμως καὶ ἡ σύχως παρακολουθήσουν αὐτήν. Εἶτα ἀφοῦ ἀφίσει αὐτοὺς ἐπὶ τινὰ δευτερόλεπτα διὰ νὰ λάβουν τὴν πρώτην ἀντίληψιν καὶ σχηματίσουν τὰς πρώτας ἐντυπώσεις, προκαλεῖ αὐτοὺς νὰ παρατηρήσουν μετὰ προσοχῆς τὸ ἐξεικονιζόμενον, νὰ μελετήσουν αὐτὸ καλῶς καὶ νὰ τὸ διηγηθοῦν. Οὕτω ἀρχίζει ἡ μελέτῃ τῆς εἰκόνος ὑπὸ τῶν μαθητῶν πρὸς κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς.

γ) Διήγησις τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνος. Ὅταν τὸ πλεῖστον τῆς τάξεως ἢ ἡ ὁλότης, ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος τὸ ἐπιτρέπει, ἐτοιμασθῇ, τότε ἀναθέτει ὁ διδάσκων εἰς ἓνα μαθητὴν νὰ διηγῇ τὸ περιεχόμενον τῆς εἰκόνος. Κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ περιεχομένου δύναται ὁ μαθητὴς νὰ παρατηρῇ τὴν εἰκόνα καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ πλησίον δεικνύων δι' ἐνὸς δείκτου τὰ ἀπεικονιζόμενα. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας αὐτῆς οἱ μαθηταὶ προσέχουν, χωρὶς νὰ διακόπτουν, καὶ εἰς τὸ τέλος διορθώνουν συμπληροῦντες τὰ παραλειφθέντα κ. λ. π.

δ) Πρόβολή ἀποριῶν πηγαζουσῶν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνος. Μετὰ τὴν διήγησιν τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνος προβάλλουν οἱ μαθηταὶ τὰς ἀπορίας τῶν, εἰς τὰς ὁποίας προστίθενται καὶ αἱ τοῦ διδάσκοντος πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξάντησιν τοῦ ὅλου διδακτέου.

ε) Καταγραφή καὶ διάταξις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν σειρὰν. Ἐκάστη συζητήσιμος ἀπορία καταγράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος ἢ τετραδίων τῶν μαθητῶν καὶ εἶτα διατάσσονται εἰς μίαν σειρὰν ψυχολογικὴν ἢ λογικὴν ἀναλόγως τοῦ συμφέροντος τῆς διεξαγωγῆς τῆς διδασκαλίας.

στ) Λύσις τῶν ἀποριῶν.

Κατ' αὐτὴν λέγει ἓνας μαθητὴς, ὅσα γνωρίζει ἢ φαντάζεται σχε-

τικῶς μὲ τὴν πρώτην ἀπορίαν. Ἐνας ἄλλος διορθώνει τὰ σφάλματα καὶ συμπληρώνει τὰ κενά. Ἐπίσης ἄλλος καὶ ἄλλοι προσφέρουν, ὅ,τι δύνανται, καὶ εἰς τὸ τέλος ἀποτελεῖν ὁ διδάσκων ἀποκρυσταλλῶν τὴν τελικὴν λύσιν τῆς ἀπορίας, ἐφ' ὅσον τοῦτο δὲν ἡδυνήθη ἡ τάξις. Καθ' ὅμοιον τρόπον λύονται ὅλαι αἱ ἀπορίαι. Ἡ προσφυγὴ τῶν μαθητῶν εἰς πᾶν μέσον βοηθητικὸν τῆς ἐργασίας ταύτης ἐπιβάλλεται.

ξ) Ἐνοποίησης τοῦ περιεχομένου εἰκόνος καὶ ἀποριῶν.

Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς ὑπεδείξαμεν.

η) Ἐξεύσεις τῆς κεντρικῆς ιδέας τοῦ διδαχθέντος.

Καὶ αὕτη γίνεται μὲ τὸν γνωστὸν πλέον τρόπον.

Αὕτη εἶναι ἡ τροχιά τῆς πορείας τῆς μορφῆς αὐτῆς. Εἰς τὸν διδάσκοντα ἐπαφίεται νὰ ἐπανέξησῃ ἢ περιστείλῃ αὐτὴν ἀναλόγως τῆς φύσεως τοῦ διδακτέου, τῆς ἀντιληπτικότητος τῶν παιδῶν καὶ τοῦ διατιθεμένου πρὸς διδασκαλίαν χρόνου.

Ὡς κατ' οἶκον ἐργασίαι ἐκτὸς τῶν εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς ἀναφερομένων ἐπιβάλλεται κυρίως ἡ ἀνάθεσις εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ περιεχομένου τῆς εἰκόνος εἰς κινηματογραφικὴν ταινίαν.

ΣΤ' ΜΟΡΦΗ

Ἡ ἐκ κινηματογραφικῆς ταινίας πρόσκτησις τοῦ νέου.

Ἡ μορφή αὕτη ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται μὲ τὴν προηγουμένην ὁμοία, καθόσον καὶ εἰς τὰς δύο χρησιμοποιοῦνται ὡς ὁρητήρια τῆς διδασκαλίας εἰκόνες ἱστορικοῦ περιεχομένου, κατὰ βάθος δὲ ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ, διότι κατὰ τὴν προηγουμένην μορφήν ἡ χρησιμοποιουμένη εἰκὼν ἐξεικονίζει μίαν σκηνὴν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ γεγονότος, κατ' αὐτὴν δὲ πολλὰς καὶ πολλάκις ὅλας. Εἴτα κατ' ἐκείνην ἡ ἐξεικονιζομένη σκηνὴ εἶναι νεκρά, ἄψυχος καὶ ἀφύσικος, κατ' αὐτὴν δὲ ζωντανὰ, ἔμψυχοι καὶ φυσικαί, ἐφ' ὅσον ἐπαναλαμβάνονται ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, ὅπως σχεδὸν ἔγιναν, καὶ παρελαύνουν πρόσωπα καὶ πράγματα, ὅπως ὑποτίθεν.

ται, ὅτι ἦσαν τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται. Ἐκ τῆς ὑπαρχούσης μεταξύ των διαφορᾶς ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἀδιάπτωτον τῆς προσοχῆς καὶ διαφέροντος καὶ ὁ πλοῦτος τῶν συναισθημάτων, ὁ ὁποῖος συνοδεύει αὐτήν. Ἡ χρησιμοποίησις ὁμως αὐτῆς φαίνεται προβληματικὴ λόγῳ ἑλλείψεως ἐκ τῶν σχολείων μας τῶν καταλλήλων μηχανημάτων, ἐγκαταστάσεων ἡλεκτρικῶν, καταλλήλων αἰθουσῶν καὶ ἐν γένει τῶν ἀπαιτουμένων μέσων. Αὐτὰ ὁμως τὰ ἐμπόδια δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητα, καθόσον μὲ μικρὰ ποσὰ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ δόσεις καταβαλλόμενα δύναται κανεὶς νὰ προμηθευθῇ ὅλα τὰ ἀναγκαioύντα καὶ ἀποκτήσῃ ἕνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα διδακτικὰ μέσα ὅχι μόνον διὰ τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλα τὰ μαθήματα. Αἱ ἀντίξοοι οἰκονομικαὶ συνθῆκαι δὲν πρέπει νὰ ἀφοπλίζουν τὰς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις μας, διότι διὰ τὴν παιδείαν ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν εὐνοϊκαί. Ἄλλως τε μία ματιὰ εἰς τὰ γύρω θὰ μᾶς πείσῃ, ὅτι τὰ μεγάλα ἔργα ἐν μέσῳ αὐτῶν γίνονται. Ὡστε εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ διδάσκοντος ἐπαφίεται ἡ χοῆσις τῆς μορφῆς αὐτῆς, ὁ ὁποῖος ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τοὺς ἐξῆς πρὸς ὁρθὴν αὐτῆς χοῆσιν. 1) Νὰ τὴν χρησιμοποιῇ εἰς ὠρίμους πνευματικῶς μαθητὰς, ἵνα παρακολουθοῦν, διακρίνουν τὸ οὐσιώδες τοῦ ἐπουσιώδους, ἀναγινώσκουν εὐχερῶς καὶ ἐν γένει κατανοοῦν τὸ γεγονός. 2) Νὰ προβάλλῃ ἐν συνεχείᾳ ὅλην τὴν ταινίαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ ὅχι σήμερον τὸ πρῶτον μέρος, αὔριον τὸ δεύτερον, διασπῶν οὕτω τὰ συνανήκοντα. 3) Νὰ ἀκολουθῇ τὴν κάτωθι πορείαν.

α) Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὰ προηγούμενα.

Πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ προβολὴ τῆς ταινίας, ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ ἡ σύνδεσις τοῦ περιεχομένου τῆς πρὸς τὰ προηγούμενα μὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τρόπους.

β) Προβολὴ τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας.

Μετὰ τὴν σύνδεσιν προβάλλεται ἡ ταινία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ ἐκβάλλουν ἐπιφωνήματα θαυμασμοῦ, ἐκπλήξεως κλπ., τὰ ὁποῖα διασποῦν τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων. Ἐπίσης πρέπει νὰ τηρῶνται κατὰ τὴν ἀρχειαν τῆς προβολῆς ὅλοι οἱ ἀπαραίτητοι τῆς ὑγιεινῆς ὅροι, τοῦτέστιν νὰ ὑπάρχῃ ἀρκετὴ ἀπὸ τῆς ὀθόνης μέχρι τῶν θρανίων ἀ-

πόστασις, νὰ ἀερίζεται ἐπαρκῶς ἡ αἴθουσα, νὰ ἐμφανίζονται καθαρά τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, νὰ διαρκῇ ἡ προβολὴ ἐκάστης εἰκόνης ἐπὶ τόσον χρόνον, ὅσος εἶναι ἀρκετὸς διὰ τὴν παρακολούθησιν, ἐντύπωσιν καὶ κατανόησιν τοῦ περιεχομένου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς προβολῆς ἀφίνονται οἱ μαθηταὶ ἐλεύθεροι ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς τέλεσιν τῶν ἀσυνειδήτων ἐσωτερικῶν λειτουργιῶν τῆς ἐντύπωσης καὶ ἀναπλάσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ταινίας.

γ) **Διήγησις τοῦ περιεχομένου τῆς ταινίας.** Προκαλεῖ ὁ διδάσκων τοὺς μαθητάς, ἵνα ἓνας ἢ περισσότεροι διηγηθοῦν, ὅ,τι ἀντελήφθησαν ἐκ τῆς προβληθείσης ταινίας. Γίνεται ἡ ἐργασία αὕτη, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφὰς εἵπομεν.

δ) **Προβολὴ ἀποριῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς ταινίας.** Μετὰ τὴν διήγησιν προβάλλουν ἀπορίας οἱ μαθηταί, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ταινίας. Ὁμοίως προβάλλει καὶ ὁ διδάσκων, ἂν δὲν ἐξαντλοῦν τὸ θέμα αἱ ὑπὸ τῶν μαθητῶν προβληθεῖσαι.

ε) **Λύσις τῶν ἀποριῶν.** Μετὰ ἀπὸ κάθε συζητήσιμον προβαλλομένην ἀπορίαν ἐπακολουθεῖ λύσις αὐτῆς διὰ διαλογικῆς μετὰ τῶν μαθητῶν συζητήσεως κατὰ τὸν γνωστὸν ἀπὸ τὰς ἄλλας μορφὰς τρόπον.

στ) **Ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου τῆς ταινίας καὶ ἀποριῶν.** Μετὰ τὴν λύσιν ὅλων τῶν ἀποριῶν ἀνατίθεται εἰς ἓνα ἢ περισσότερους ἢ ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου τῆς προβληθείσης ταινίας καὶ τῶν λυθεισῶν ἀποριῶν καὶ οὕτω ἕκαστον μέρος λαμβάνει τὴν θέσιν του διὰ τὴν ἀπάρτισιν τοῦ ὅλου.

ζ) **Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας.....**

Αὕτη εἶναι ἡ πορεία τῆς μορφῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία συμπληροῦται δι' ἀναθέσεως ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος εἰς τοὺς μαθητάς κατ' οἶκον ἐργασιῶν ἀναλόγων τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς φύσεως τοῦ διδαχθέντος.

Ζ'. ΜΟΡΦΗ

Ἡ τῆς προσκλήσεως τοῦ νέου δι' ἐπιτοπίου ἐπισκέψεως ἱστορικοῦ τόπου.

Ἡ μορφὴ αὕτη εἶναι ἡ πλέον φυσικὴ ἰδίως διὰ τὴν διδασκα-

λίαν τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Μία ἐκδρομὴ τοῦ διδάσκοντος τὴν ἱστορίαν μετὰ τῶν μαθητῶν εἰς τινὰ τόπον, ἔνθα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἄλλην τινὰ ἐποχὴν ἦκμασαν στοι-
χεῖα πολιτισμοῦ καὶ διεσώθησαν ὑπολείμματα, εἶναι ἄριστον ὁρ-
μητήριον τῆς διδασκαλίας ὅχι μόνον ἐνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος
πολιτικοῦ ἢ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ σχεδὸν τοῦ πλείστου μέρους
τῆς ἱστορίας. Ἀ. χ. μία ἐπίσκεψις τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐπὶ τόπου ἐ-
ξέτασις τῶν μνημείων τῆς διευκολύνει τὴν κατανόησιν σχεδὸν τοῦ
ἐνὸς τρίτου τῆς ὅλης ἀρχαίας ἱστορίας, καθόσον ὅχι μόνον ἡ ἱστο-
ρία τῶν Μυκηνῶν παρελαύνει ἐνώπιον τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ
αἱ ἀλληλένδετοι πρὸς αὐτὴν, τῆς γείτονος Τίρυνθος, Ναυπλίου,
Ἀργους, Κορίνθου, Κρήτης κλπ. Ἡ ἀνάβασις τῶν μαθητῶν εἰς
τὴν ἀκρόπολιν καὶ ἡ ἐπίσκεψις τῶν μουσείων τῶν Ἀθηνῶν κα-
θιστᾷ γνωστὴν ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρ-
χαιότητος. Εἰς τὸν διδάσκοντα ὅμως ἀπομένει νὰ ἐκτιμῇ δεόν-
τως τὴν σημασίαν τῶν ἱστορικῶν τόπων διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς
ἱστορίας καὶ νὰ ἐκμεταλλεύεται αὐτούς. Εὐτυχῶς δὲ διὰ τὸν Ἑλ-
ληνα διδάσκαλον ἕκαστον μέτρον Ἑλληνικῆς γῆς εἶναι καὶ ὁρμη-
τήριον τῆς διδασκαλίας ἐνὸς γεγονότος τοῦ μαθήματος τούτου.
Ὅλίγον ἔξωθεν τοῦ σχολείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κεκλεισμένοι οἱ
μαθηταὶ τὸν ἀκούουν ὁμιλοῦντα ἀσαφῶς διὰ διάφορα ἱστορικά
γεγονότα, δύνανται νὰ παρακολουθήσουν αὐτὰ ταῦτα ἐκ τοῦ σύ-
νεγγυς καὶ ἐπὶ τόπου. Δὲν εἶναι πλέον καιρὸς νὰ διδάσκωνται
οἱ Ἑλληνόπαιδες ἐν τῇ αἰθούσῃ καὶ μακρὰν τῶν πραγμάτων, ἀλλ'
ἔξω ἔνθα ὀρθοῦνται τὰ λείψανα καὶ τὰ μνημεῖα, ὅταν οἱ Ἱταλόπαι-
δες καὶ οἱ τῶν ἄλλων λαῶν ὅχι μόνον τὰ πάτρια, ἀλλὰ καὶ τὰ ξένα
διδάσκωνται δι' ἐπιτοπίου ἐξετάσεως. Ὡς ἀφίση λοιπὸν ὁ διδά-
σκων τὸ πρόσημα τῶν ἀντιξῶν οικονομικῶν περιστάσεων καὶ ὥς
ῥιφθῇ εἰς τὸν στῖβον μετὰ τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ πᾶν θὰ ἐπιτύχῃ.
Ὡς ἔχῃ δὲ ὑπ' ὄψιν του, ὅτι ὁ ἱστορικὸς τόπος δύναται νὰ χρη-
σιμεύσῃ ὥς ὁρμητήριον διδασκαλίας ἐνὸς πολιτικοῦ γεγονότος, τὸ
ὁποῖον ἔλαβεν χώραν ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς περιό-
δου ἢ μιᾶς περιοχῆς, ὁ ὁποῖος ἦκμασεν ἐκεῖ. Ἀνάγκη δὲ νὰ ἀκο-
λουθήσῃ ἄλλην πορείαν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πολιτικοῦ γεγο-
νότος, καὶ ἄλλην κατὰ τὴν τοῦ πολιτισμοῦ, Προκειμένου περὶ διδα-

σκαλίας πολιτικοῦ γεγονότος ὡς ἀκολουθῇ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων μίαν τῶν κάτωθι περιγραφομένων πορειῶν.

I

Ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδάσκοντος ἐπισκεφθοῦν τὸν ἱστορικὸν τόπον, ἀφίνονται ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐλεύθεροι, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν γνωρίσουν τὸν τόπον ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ ἱκανοποιήσουν τὴν περιέργειαν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ γεννηθοῦν διάφοροι ἀπορίαι σχετικαὶ πρὸς τὸ διδακτέον κατὰ τὴν πρόςκτησίν του. Εἶτα, ἀφοῦ συγκεντρωθοῦν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀπ' ὅπου δύνανται νὰ παρακολουθοῦν τὰ γύρω σημεῖα, εἰς τὸ ὁποῖα ἐξετυλίχθη τὸ γεγονός, ἀρχίζει ὁ διδάσκων τὸ ἔργον του.

α) **Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὰ προηγούμενα.** Ἡ σύνδεσις γίνεται, ἐφ' ὅσον τὸ διδακτέον ἔχει στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὸ προηγούμενον καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ὀνομασία τοῦ ἱστορικοῦ τόπου δὲν ἀπαλλάσσει τὸν διδάσκοντα τῆς ἐργασίας ταύτης φέρουσα εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον μέλλουν νὰ γνωρίσουν. Διότι πολλὰς φορὰς αἱ ὀνομασίαι τῶν ἱστορικῶν τόπων, ὅπως Μιραθὼν, Πλαταιαί, Μαντίνεια, Φάρσαλα, Μεσολόγγι κλπ., ἀναπλάττουν παλαιὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα ἢ ἐκ τῆς κατ' ἰδίαν μελέτης, καὶ οὕτω ἄνευ ἄλλης τινὸς ἐνεργείας τοῦ διδάσκοντος κάμνουν τὴν σύνδεσιν.

β) **Διήγησις τοῦ διδακτέου γεγονότος.** Μετὰ τὴν σύνδεσιν ὁ διδάσκων διηγεῖται τὸ ἱστορικὸν γεγονός δεικνύων τὰ ἐπὶ μέρους τοπικὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετυλίχθη, καὶ ἐν γένει τηρῶν τοὺς ὅρους τῆς διηγήσεως τῆς προσαρμοζομένης μετὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ νέου σχολείου. Διηγεῖται δὲ ὁ διδάσκων τὸ γεγονός, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει κανένας μαθητής, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ κάμῃ τοῦτο.

γ) **Ἐπαναδιήγησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ γεγονότος.** Αὕτη, ἐφ' ὅσον παρίσταται πρὸς τοῦτο ἀνάγκη, γίνεται καθ' ὃν τρόπον καὶ κατὰ τὰς ἄλλας μορφάς, ἀσχέτως ἂν ἡ διήγησις τοῦ διδακτέου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος ἢ ὑπὸ τίνος μαθητοῦ.

δ) **Προβολὴ ἀποριῶν καὶ λύσεις αὐτῶν.** Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διηγηθέντος γεγονότος προβάλλουν οἱ μαθηταὶ τὰς ἀπορίας, αἱ

ὁποῖαι συμπληροῦνται ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος, ἐφ' ὅσον δὲν ἔξαν τλοῦν τὸ ὅλον θέμα. Πρὸς λύσιν ἐκάστης συζητησίμου ἀπορίας οἱ μαθηταὶ καταφεύγουν εἰς τὰ διάφορα τοπικὰ σημεῖα, μετροῦν ἀποστάσεις, ὑπολογίζουν ὕψη, ἐκτιμοῦν τοποθεσίας καὶ ἐν γενεὶ λαμβάνουν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸν γεωγραφικὸν παράγοντα.

ε) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου.

στ) Ἐξεύσεις τῆς κεντρικῆς ιδέας.

Καὶ αἱ δύο ἄνω ἐργασίαι γίνονται, ἐφ' ὅσον παρίσταται ἀνάγκη, κατὰ τοὺς γνωστούς μας τρόπους.

II

α) Προβολὴ ἱστορικοῦ προβλήματος. Ἀφοῦ ἐπισκοπήσουν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τινι χρόνον τὸν ἱστορικὸν τόπον, προκαλεῖ αὐτοὺς ὁ διδάσκων νὰ προβάλουν ὡς πρόβλημα τὸ διδακτέον, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἱστορικοῦ τόπου, ἀπὸ τὴν κατ'ἰδίαν μελέτην, ἀπὸ ὑπάρχον μνημεῖον ἢ λείψανον κλπ., ἄλλως τε προβάλλει τοῦτο ἀπ' εὐθείας ὁ διδάσκων.

β) Προβολὴ καὶ λύσις ἀποριῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ τοῦ προβλήματος. Ἀφοῦ τεθῇ τὸ ἱστορικὸν πρόβλημα, οἱ μαθηταὶ προβάλλουν τὰς ἀπορίας των πρὸς λύσιν, ἡ ὁποία γίνεται ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν προβολὴν ἐκάστης ἢ μετὰ τὴν προβολὴν ὅλων καὶ τὴν διάταξιν αὐτῶν εἰς μίαν σειρὰν, λογικὴν ἢ ψυχολογικὴν. Κατὰ τὴν λύσιν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὁ γεωγραφικὸς παράγων, ἀφοῦ ἐκτιμᾶται δεόντως τὸ στενὸν ἢ τὸ εὐρὺ τοῦ χώρου, τὸ μικρὸν ἢ τὸ μεγάλον ὕψος, ἡ θέσις ἐν σχέσει πρὸς τὰ γύρωθεν μέρη, τὸ εὐφορον ἢ ἄγονον τοῦ ἐδάφους καὶ ἐν γενεὶ ὅλα τὰ εὐνοῦντα ἢ μὴ τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἐκβασιν τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ γεγονότος.

γ) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποριῶν. Μετὰ τὴν λύσιν ὅλων τῶν ἀποριῶν ἀνατίθεται εἰς ἓνα ἢ περισσοτέρους μαθητὰς ἡ ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν λυθισῶν ἀποριῶν καὶ ἡ κατάρτισις τοῦ διδαχθέντος κεφαλαίου.

Αὗται εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς αἱ δύο πορεῖαι, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ διδάσκων, προκειμένου νὰ διδάξῃ ἓνα

πολιτικὸν γεγονὸς ἐπὶ τόπου.

Προκειμένου ὁμως νὰ διδάξῃ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἃς ἀκολουθῇ ἐκ τῶν κάτωθι περιγραφομένων τὴν ἀνάλογον τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ διδακτέου θέματος.

I

Ἡ πορεία αὕτη εἶναι κατάλληλος προκειμένου νὰ διδάξῃ κα-
νεῖς ἓνα στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει λειψάνου ἢ λειψά-
νων.

α') Παρατήρησις τῶν ἱστορικῶν λειψάνων. Ἀφοῦ οἱ
μαθηταὶ λάβουν μίαν γενικὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ τόπου, συγ-
κεντροῦνται πέριξ ἐνὸς ἐκάστου λειψάνου, παρατηροῦν αὐτὸ μετὰ
προσοχῆς ἐπὶ τινα λεπτὰ καὶ ἐπεξεργαζόμενοι ποικιλοτρόπως
προσπαθοῦν νὰ τὸ ἐρμηνεύσουν καὶ κατανοήσουν.

β') Ἑρμηνεία τῶν ἱστορικῶν λειψάνων. Μετὰ τὴν παρα-
τήρησιν ἐνὸς ἐκάστου λειψάνου προκαλεῖ ὁ διδίσκων νὰ τὸ ἐρ-
μηνεύσῃ ἑνας, δηλ. νὰ ἐξεύρῃ τὴν σκοπιμότητά του, νὰ τὸ περι-
γράψῃ καὶ ἐν γένει νὰ εἴπῃ, ὅ,τι περὶ αὐτοῦ γνωρίζει ἢ φαντά-
ζεται. Τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τοῦ μαθητοῦ διορθώνουν οἱ ἄλ-
λοι καὶ ἀποτελεῖ ὁ διδάσκων, ἐφ' ὅσον ἀδυνατοῦν οἱ μαθηταί.

γ') Προβολὴ ἀποριῶν καὶ λύσεις αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἐρμηνεί-
αν ἐνὸς ἐκάστου λειψάνου μαθηταὶ καὶ διδάσκων προβάλλουν ἀ-
πορίας ἀναφερομένας εἰς γενικὰ τοῦ ὅλου στοιχείου τοῦ πολιτι-
σμοῦ ζητήματα καὶ εἰς εἰδικὰ τοιαῦτα. Μὲ τὴν προβολὴν ἐκάστης
ἐπακολουθεῖ καὶ ἡ ἐπὶ τόπου λύσις κατὰ τὸν γνωστὸν εἰς ὅλους
τρόπον.

δ') Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν ἀποριῶν πρὸς κε-
φαλαιοποίησιν τοῦ διδαχθέντος. Μετὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν
ἀναιτίεται ὑπὸ τοῦ διδίσκοντος εἰς ἓνα ἢ περισσότερους μαθη-
τάς νὰ ἐνοποιήσουν, ὅσα σχετικῶς ἐλέχθησαν διὰ τὸ στοιχεῖον
τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐδιδάχθησαν ἐπὶ τῇ βίβει τῶν ἐρμη-
νευθέντων λειψάνων. Κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν καταβάλλεται πᾶ-
σα προσπάθεια ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ, ἵνα πᾶν περιττὸν καὶ ἀφιστά-
μενον τοῦ κεντρικοῦ σκοποῦ παραλειφθῇ καὶ κάθε οὐσιῶδες καὶ
ἀναγκαῖον συναρμολογηθῇ καὶ λάβῃ τὴν ἀρμόζουσαν θέσιν. Τὴν
προσπάθειαν τοῦ μαθητοῦ συνεπικουροῦν καὶ οἱ ἄλλοι καὶ ἐν τέλει

καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκων.

II

Ἡ πορεία αὕτη εἶναι κατάλληλος προκειμένου κανεὶς νὰ διδάξῃ πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διασωθέντων λειψάνων εἰς ἓνα ἱστορικὸν τόπον, ἀλλὰ νὰ διαθέτῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον βραχὺν χρόνον διαμονῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν τόπον λόγῳ τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως, ἣ ὁποία τὸν χωρίζει ἀπὸ τὴν ἔδραν τοῦ σχολείου.

α) Παρατήρησις μετὰ τὴν σειρὰν ὅλων τῶν λειψάνων καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐρμηνεία αὐτῶν. Εὐθὺς ὥς εἰσέλθουν εἰς τὸν ἱστορικὸν τόπον οἱ μαθηταί, παρατηροῦν μετὰ τὴν σειρὰν ἓνα ἕκαστον τῶν λειψάνων, ἐνῶ ὁ διδάσκων ὁμιλεῖ κεφαλαιωδῶς περὶ τοῦ εἶδους του, τῆς σκοπιμότητός του καὶ ἐν γένει τῆς ἱστορίας του, ἔρ' ὅσον ἀδυνατοῦν νὰ κάμουν τοῦτο οἱ μαθηταί. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐρμηνείας ἑνὸς ἑκάστου τῶν λειψάνων παραμένουν οἱ μαθηταί ἐπὶ τινα χρόνον διὰ νὰ τὸ περιεργασθοῦν συνολικῶς καὶ μερικῶς καὶ τελεσθῶν αἱ ἀπαραίτητοι τῆς ἐντυπώσεως λειτουργίαι. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ κρατοῦν εἰς τὸ σημειωματάριόν των σημειώσεις, ἀπορίας καὶ ἐν γένει ἐντυπώσεις.

β) Γενικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ἱστορικοῦ τύπου καὶ λειψάνων. Ἀφοῦ γίνῃ ἡ ἐρμηνεία ὅλων τῶν λειψάνων, συγκεντροῦνται ὅλοι εἰς τὸ πλέον ὑψηλότερον σημεῖον, ἵνα ἐκεῖθεν λάβουν πλήρη εἰκόνα καὶ συνολικὴν τῆς τοποθεσίας τοῦ ἱστορικοῦ τύπου καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ διεσπαρμένων λειψάνων, τῶν γύρωθι πόλεων, χωρίων, λοφοσειρῶν, ὄροσειρῶν, ποταμῶν, ὀρυκτῶν, πεδιάδων κλπ. καὶ ἐκτιμήσουν οὕτω δεόντως τὸν γεωγραφικὸν παράγοντα ἐν τῇ προσπαθείᾳ των πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τοῦ τύπου καὶ εἰδικώτερον τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ του. Καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν οἱ μαθηταί περιεργάζονται τὰ περίεξ, συζητοῦν μετὰ τῶν, ἀποτείνουν ἐρωτήσεις εἰς τὸν διδάσκοντα, σχεδιάζουν, κρατοῦν σημειώσεις καὶ ἐν γένει ὁμιλοῦν γενικῶς γιὰ τὸν τόπον.

γ) Ἐλευθέρᾳ ἀτομικῇ παρατήρησις καὶ περιεργασία τῶν λειψάνων. Μετὰ τὴν γενικὴν ἐπισκόπησιν τοῦ ἱστορικοῦ τύπου ἀφίνονται οἱ μαθηταί ἐλεύθεροι νὰ περιεργασθῇ ἕκαστος,

ὁποιοδήποτε τῶν λειψάνων θέλει. Τὸ τριτοῦτον ὄχι μόνον τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν ἱκανοποιεῖ, διότι δίδεται εἰς ἕκαστον εὐκαιρία νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀτομικότητά του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διδασκαλίας ἐξασφαλίζει, διότι παρέχεται εἰς αὐτοὺς εὐκαιρία νὰ εἰδικευθοῦν εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα καὶ οὕτω ἐν τῷ σχολείῳ κατὰ τὴν συστηματοποίησιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν κτηθεισῶν ἐν τῷ τόπῳ γνώσεων ὑπάρχουν οἱ εἰδικοὶ δι' ἕκαστον ζήτημα, οἱ ὁποιοὶ θὰ διαφωτίσουν ὁλόκληρον τὴν τάξιν.

Μὲ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας αὐτῆς τελειώνει καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐπισκέψεως καὶ τῆς παρμονῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν τόπον. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν διατίθενται μερικὰ τῆς ἱστορίας μαθήματα διὰ τὴν συστηματοποίησιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν κτηθεισῶν γνώσεων, ἡ ὁποία γίνεται ὡς ἑξῆς.

α) **Προβολὴ ἀποριῶν καὶ καταγραφὴ αὐτῶν.** Ἐκαστος μαθητὴς ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σημειωματάριον τοῦ προβάλλει τὰς ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι τοῦ ἐγεννήθησαν κατὰ τὴν ὁμαδικὴν ἢ ἀτομικὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν λειψάνων. Κάθε κρινομένη ὑπὸ τῆς τάξεως καὶ διδάσκοντος ὡς συζητήσιμος καταγράφεται ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ τετραδίου τῶν μαθητῶν.

β) **Ἐπιλογὴ τῶν τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀποριῶν καὶ ἀναγωγὴ αὐτῶν εἰς συστήματα.** Μετὰ τὴν καταγραφὴν τῶν ἀποριῶν ἐργάζεται ἡ τάξις, ἵνα διαστείλῃ τὰς ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα. Δηλ. προσπαθεῖ νὰ χωρίσῃ ὅλας τὰς ἀπορίας, πού ἀναφέρονται εἰς τὸ Α θέμα, εἰς τοὺς τάφους, ὅλας τὰς ἀπορίας, πού ἀναφέρονται εἰς τὸ Β, εἰς τὰ τεῖχη, ὅλας τὰς ἀπορίας, πού ἀναφέρονται εἰς τὸ Γ θέμα, εἰς τὰ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ τόπου, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Αἱ τοῦ αὐτοῦ θέματος διαστελλόμεναι ἀπορίαι καταγράφονται χωριστὰ καὶ ἀποτελοῦν οὕτως εἰπεῖν ἓνα σύστημα.

γ) **Διάταξις τῶν ἀποριῶν ἐκάστου θέματος εἰς μίαν σειράν.** Ἀφοῦ χωρισθοῦν εἰς ἀπορίας εἰς συστήματα, ἐργάζεται ἡ τάξις, ἵνα δώσῃ εἰς τὰς ἀπορίας ἐκάστου θέματος μίαν σειράν, λογικὴν ἢ ψυχολογικὴν. Οὕτω κανονίζεται ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ λάβῃ ἐκάστη ἀπορία ἐν τῇ συζητήσῃ ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος ἢ ἀναγκαιότητος καὶ καταρτίζεται μία σειρά, ἡ ὁ-

ποία καταγράφεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν.

δ) **Διάταξις τῶν θεμάτων εἰς μίαν σειράν.** Ἀφοῦ διαταχθῶν αἱ ἀπορίαι ἐκάστου θέματος εἰς μίαν σειράν, ἐργάζεται ἡ τάξις, ἵνα δώσῃ μίαν σειράν εἰς τὰ ἐξεταστέα θέματα καὶ οὕτω κανονίσῃ ποῖον θὰ ἐξετασθῇ λόγῳ τῆς σπουδαιότητος ἢ ἀναγκαιότητος πρῶτον, ποῖον δεύτερον, ποῖον τρίτον καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

ε) **Λύσις τῶν ἀποριῶν ἐκάστου θέματος κατὰ σειράν.** Μετὰ τὸν κανονισμόν τῆς σειρᾶς τῶν ἐξεταστέων θεμάτων ἀρχίζει ἡ κατανόησις τοῦ πρώτου θέματος διὰ τῆς κατὰ σειράν λύσεως τῶν ἀποριῶν του, εἶτα τοῦ δευτέρου, τοῦ τρίτου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς. Ἡ λύσις τῶν ἀποριῶν δύναται νὰ γίνῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς κατ' οἶκον προμελέτης τῶν μαθητῶν ἢ καὶ κατόπιν προπαρασκευῆς αὐτῶν πρὸς ταχύτεραν καὶ ἐπιτυχεστέραν λύσιν. Τοῦτο ἐξ ὁλοκλήρου ἐπαφίεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ διδάσκοντος.

στ) **Ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου ἐκάστου θέματος.** Μετὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν ἐκάστου θέματος γίνεται ἡ ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν γίνεται καὶ εἰς τὰς ἄλλας μορφάς.

ζ) **Ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου ὅλων τῶν θεμάτων.** Ἀφοῦ ἐξετασθῶν ὅλα τὰ θέματα καὶ ἐνοποιηθῇ τὸ περιεχόμενον ἐνὸς ἐκάστου, γίνεται ἡ ἐνοποίησις τοῦ περιεχομένου ὅλων τῶν θεμάτων. Τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ γίνῃ ἢ δι' ἀπλῆς ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ τοῦ διδάσκοντος διηγήσεως τοῦ περιεχομένου ὅλων τῶν θεμάτων ἢ δι' ἐπισκοπήσεως διὰ τοῦ φιλοσοφικοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν, δηλ. διὰ τῆς ἐξευρέσεως τῶν αἰτίων τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐξελίξεως ἐνὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως ἐνὸς ἄλλου στοιχείου, καὶ ἐν γένει τῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας τοῦ τόπου ἐκείνου ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἱστορικῶν παραγόντων. Καὶ ἡ ἐργασία αὕτη δύναται νὰ γίνῃ ἄνευ οὐδεμιᾶς προπαρασκευῆς τῶν μαθητῶν καὶ μετὰ προπαρασκευῆς. Αὕτη εἶναι ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν δύναται κανεὶς νὰ ἀκολουθήσῃ προκειμένου νὰ διδάξῃ πολλὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μὲ βραχὺν χρόνον διαμονῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν τόπον.

Ι Ι Ι

Ἡ πορεία αὕτη εἶναι κατάλληλος προκειμένου νὰ διδάξῃ κα-
νεῖς πολλά στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ νὰ διαθέτῃ πρὸς τοῦτο
ἄρκετον χρόνον διαμονῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν τόπον.

α) Γενικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ χώρῳ λει-
ψάνων. Λαμβάνουν οἱ μαθηταὶ μίαν γενικὴν εἰκόνα τοῦ ἱστορι-
κοῦ χώρου καὶ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ κειμένων λειψάνων μετὰ τῶν ὀ-
νομασιῶν καὶ τῆς σκοπιμότητος αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον
ὁ διδάσκων ὁδηγεῖ τοὺς μαθητὰς εἰς τὰ διάφορα κατὰ σειρὰν
λείψανα, δεικνύει εἰς αὐτοὺς ταῦτα καὶ ὀνομάζει ἕκαστον, ἐφ' ὅ-
σον ἄδυνατοῦν νὰ κάμουν τοῦτο οἱ μαθηταί.

β) Καθορισμὸς τῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λειψάνων διδα-
κτέων στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀφοῦ οἱ μαθηταὶ λάβουν
μίαν εἰκόνα πλήρη καὶ γενικὴν τῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ τόπῳ λειψά-
νων, συγκεντροῦνται εἰς ἓνα μέρος κατάλληλον καὶ καθορίζουν
μετὰ τοῦ διδάσκοντος τὰ σπουδαστέα θέματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λει-
ψάνων, Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται διὰ διαλογικῆς μεταξὺ τῶν μαθη-
τῶν συζητήσεως.

γ) Διάταξις τῶν διδακτέων θεμάτων εἰς μίαν σειρὰν.
Μετὰ τὸν καθορισμὸν τῶν σπουδαστέων θεμάτων διατάσσουν αὐ-
τὰ εἰς μίαν σειρὰν, ψυχολογικὴν ἢ λογικὴν, τὴν ὁποίαν καταγρά-
φουν εἰς τὰ σημειωματάρια τῶν, ἵνα μὴ γεννῶνται ἀνωμαλίας
κατὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἔρευναν αὐτῶν.

δ) Καθορισμὸς τῶν λειψάνων τῶν ὑπαγομένων εἰς ἕ-
καστον διδακτέον θέμα. Μετὰ τὴν διάταξιν καθορίζουν οἱ
μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδάσκοντος τὰ λείψανα, τὰ ὁποῖα θὰ σπου-
δάσουν δι' ἕκαστον θέμα, δηλ. ποῖα λείψανα θὰ ἐξετάσουν
προκειμένου νὰ κατανοήσουν τὸ Α θέμα, ποῖα διὰ τὸ Β, ποῖα
διὰ τὸ Γ κλπ.

ε) Σπουδὴ τῶν λειψάνων ἑκάστου θέματος ἢ στοιχεί-
ου. Μετὰ τὴν ἄνω ἐργασίαν ὁδηγοῦνται οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ πρῶ-
τον κατὰ σειρὰν λείψανον, παρατηροῦν αὐτὸ προσεκτικὰ, τὸ ἐρ-
μηνεύουν λεπτομερῶς καὶ προβάλλουν ἀπορίας σχετικὰς πρὸς τὸ δι-
δασκόμενον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ λύουν αὐτάς. Εἴτα ὁδη-
γοῦνται εἰς τὸ δεύτερον, εἰς τὸ τρίτον κλπ. μέχρι ἐξαντλήσεως ὅ-

λων τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ θέμα ὑπαγομένων.

στ) Ἐνοποιήσις τῶν λεχθέντων δι' ἕκαστον θέμα ἢ στοιχείον. Ἀφοῦ ἐρμηνευθοῦν ὅλα τὰ λείψανα ἑνὸς θέματος ἢ στοιχείου, ἐνοποιοῦν οἱ μαθηταί, ὅσα ἐλέχθησαν, καὶ συστηματοποιοῦν οὕτω τὰς περὶ τοῦ θέματος τούτου κτηθείσας γνώσεις. Ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον δι' ὅλα τὰ θέματα.

Οὕτω οἱ μαθηταί, ἀφοῦ σπουδάσουν ἐπὶ τόπου τὰ λείψανα ἑκάστου στοιχείου καὶ ἐνοποιήσουν τὰ λεχθέντα περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν στοιχείων, ἐπιστρέφουν εἰς τὰ ἴδια, ἔνθα ἀφιερώνουν μερικὰ μαθήματα πρὸς τελείαν ἐμπέδωσιν τῶν κτηθεισῶν γνώσεων. Δύναται δὲ νὰ γίνη αὕτη δι' ἀναθέσεως εἰς τοὺς μαθητὰς ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν ἀναφερομένων ἁπλῶς εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν διδαχθέντων στοιχείων ἢ εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν ὡς ἑξῆς.

α) Χωρίζονται οἱ μαθηταί εἰς τόσας ομάδας, ὅσα εἶναι καὶ τὰ διδαχθέντα στοιχεῖα. Ἀ.χ. ἂν τὰ διδαχθέντα στοιχεῖα ἦσαν λατρεία νεκρῶν, ζωγραφικὴ, λατρεία θεῶν κλπ., χωρίζονται εἰς ἀντιστοίχους ομάδας καὶ οἱ μαθηταί.

β) Διανέμονται τὰ θέματα εἰς τὰς ομάδας τῶν μαθητῶν. Κατὰ τὴν διανομὴν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ κλίσις τῶν μαθητῶν, ὑποδεικνύονται τὰ βοηθήματα, τὰ ὅποια θὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τὰ μέλη ἑκάστης ομάδος, καθορίζονται αἱ προθεσμίαι, ἐντὸς τῶν ὁποίων θέλουν ἀποπερατωθῇ αἱ ἐργασίαι, καὶ ἡ ἡμερομηνία, καθ' ἣν θέλουν ἀναγνωσθῇ.

γ) Ἐλέγχονται αἱ ἐργασίαι τῶν ομάδων ὑπὸ τῆς τάξεως. Κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν ἡμέραν ἑκάστη ὁμὰς ἀναγινώσκει τὴν ἐργασίαν της, ἐν ᾗ αἱ ἄλλαι παρακολουθοῦν, κρατοῦν σημειώσεις καὶ εἰς τὸ τέλος κρίνουν.

Η'. ΜΟΡΦΗ

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱστορικοῦ ἐγχειριδίου κατ' οἶκον ὑπὸ τῶν μαθητῶν πρόσκτησις τοῦ νέου.

Ἡ μορφή αὕτη χαρακτηρίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν εὐρείαν

καλλιέργειαν τῆς αὐτενεργείας τῶν μαθητῶν, γιατί τὸ πλεῖστον τῶν ἐργασιῶν τῆς ἐκτελοῦν οἱ μαθηταὶ κατ' οἶκον, καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν μὴ διάνυσιν τῶν πορειῶν τῆς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διδακτικὴν ὥραν. Διὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ ὁμοῦς ἐπιτυχῶς, ἀνάγκη ὁ διδάσκων 1) νὰ τὴν μεταχειρίζεται εἰς μαθητὰς προηγμένους τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν διάνοιαν, ἡσκημένους εἰς ὅλας τὰς προηγουμένας μορφὰς καὶ εἰδήμονας τῆς μεθόδου τῆς ἐργασίας καὶ 2) νὰ ἐπιλέγῃ ἐκ τῶν δύο κάτωθι περιγραφομένων πορειῶν τὴν μᾶλλον ἐκ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένην.

I

Ἐν τῷ σχολείῳ

α) Σύνδεσις τοῦ διδασκομένου πρὸς τὰ προηγούμενα.

β) Προβολὴ ἀποριῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προηγουμένου καὶ καταγραφὴ αὐτῶν. Ὁρμώμενοι οἱ μαθηταὶ ἀπὸ τὸ προηγούμενον προβάλλουν ἀπορίας, αἱ ὁποῖαι ἀναγράφονται ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ τετραδίου τῶν μαθητῶν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τελειώνει τὸ πρῶτον μέρος τῆς πορείας αὐτῆς, καθ' ὅσον, τὰς ἀπορίας θὰ λύσουν οἱ μαθηταὶ κατ' οἶκον, γιὰ τοῦτο δὲν γίνεται ἡ ἐργασία αὐτὴ εἰς ἰδιαιτέραν διδακτικὴν ὥραν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἕξε τάσεως τοῦ προηγουμένου μαθήματος.

Κατ' οἶκον

γ) Λύσις τῶν ἀποριῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱστορικοῦ ἐγχειριδίου. Οἱ μαθηταὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν των ὁφείλουν νὰ λύσουν κατ' οἶκον τὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας εἶχον σημειώσει εἰς τὸ τετράδιόν των, καί, ἂν θέλουν, νὰ καταγράψουν τὰς λύσεις εἰς τὰ τετράδιά των.

Ἐν τῷ σχολείῳ

δ) Ἐλεγχος τῆς λύσεως τῶν ἀποριῶν. Κατὰ τὸ ἐπόμενον μάθημα ἕνας μαθητὴς λέγει ἢ ἀναγινώσκει ἀπὸ χειρογράφου τὴν λύσιν τῆς πρώτης ἀπορίας, ἡ ὁποία διορθοῦται ὑπὸ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ διδασκοντος. Ἄλλος μαθητὴς λέγει τὴν λύσιν τῆς δευτέρας, ἡ ὁποία ἐλέγχεται καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

ε) Ἐνοποίησις τῶν λύσεων τῶν ἀποριῶν.

στ) Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας τοῦ ἐνοποιηθέντος

περιεχομένου.

II

Έ ν τ ῶ σ χ ο λ ε ί ω

α) Προβολή ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ τοῦ διδάσκοντος ἱστορικοῦ τινος προβλήματος. Ἡ προβολή δύναται νὰ γίνῃ καὶ ἐπ' ἀφορμῇ ἐορτῆς ἢ ἄλλου τινὸς γεγονότος. Καταγράφεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ ἀνατίθεται εἰς αὐτοὺς ἡ κατ' οἶκον μελέτη καὶ λύσις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν χρήσει ἱστοριῶν των.

Κ α τ' ο ἶ κ ο ν

β) Λύσις τοῦ προβλήματος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν χρήσει ἱστορίας των. Οἱ μαθηταὶ κατ' οἶκον μελετοῦν τὸ οἰκεῖον τῆς ἱστορίας των κεφάλαιον πρὸς λύσιν τοῦ ἀνατεθέντος προβλήματος καὶ ἱκανοποιήσιν τῆς δημιουργηθείσης ἐσωτερικῆς των ἀνάγκης.

Έ ν τ ῶ σ χ ο λ ε ί ω

γ) Διήγησις ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ μελετηθέντος ἱστορικοῦ γεγονότος. Διηγεῖται εἰς καὶ διορθώνουν οἱ ἄλλοι εἰς τὸ τέλος. Ἐπαναλαμβάνεται ἡ διήγησις, ἐφ' ὅσον παρίσταται ἀνάγκη.

δ) Προβολή καὶ λύσις τῶν τυχὸν γεννηθησομένων ἀποριῶν.

ε) Ἑνοποιήσις τοῦ περιεχομένου.....

Αὗται εἶναι αἱ πορεῖαι τῆς ἐν λόγῳ μορφῆς, τὰς ὁποίας θὰ χρησιμοποιῇ ὁ διδάσκων ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ διδάκτεου.

Θ. ΜΟΡΦΗ

Ἡ ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν ἱστορικῶν πηγῶν κατ' οἶκον πρόσκτησις τοῦ νέου.

Καὶ ἡ μορφή αὕτη καλλιεργεῖ μεγάλως τὴν ἀντενέργειαν τῶν μαθητῶν καὶ ἔχει πολλὰς πορεῖας, αἱ ὁποῖαι δὲν διανύονται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν. Αἱ μᾶλλον χρησιμοποιήσιμοι τῶν πορειῶν εἶναι αἱ κάτωθι κεφαλαιωδῶς περιγραφόμεναι.

I

Ἐν τῷ σχολείῳ

α) Προβολή ιστορικοῦ προβλήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ τοῦ διδάσκοντος.

β) Καθορισμὸς ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ διδάσκοντος τῶν ἐξεταστέων θεμάτων πρὸς λύσιν τοῦ τεθέντος ιστορικοῦ προβλήματος. Δηλ. καθορίζουν οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ διδάσκοντος τὰ ἐπὶ μέρους θέματα, τὰ ὅποια ὑπάγονται ὑπὸ τὸ ὅλον πρόβλημα.

γ) Διάταξις τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων εἰς μίαν σειρὰν λογικὴν ἢ ψυχολογικὴν.

δ) Κατανομὴ τῶν μαθητῶν εἰς ομάδας καὶ διανομὴ τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων πρὸς κατ' οἶκον ἐξέτασιν καὶ λύσιν.

ε) Καθορισμὸς τῶν ιστορικῶν πηγῶν τῶν ληπτέων ὑπ' ὅψιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐκάστης ομάδος πρὸς ἐξέτασιν τοῦ θεματός των.

Κατ' οἶκον

στ) Μελέτη τῶν θεμάτων ὑπὸ τῶν ομάδων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθορισθέντων ιστορικῶν πηγῶν. Τὰ μέλη ἐκάστης ομάδος ὀφείλουν νὰ καταρτίσουν ἰδίως ἀτομικὰς μελέτας ἐπὶ τοῦ ἀνατεθέντος εἰς τὴν ομάδα των θέματος, δύνανται δὲ συνεργάζομενοι νὰ καταρτίσουν καὶ κοινὴν τοιαύτην ὅλης τῆς ομάδος.

Ἐν τῷ σχολείῳ

ζ) Ἀνακοίνωσις τῶν ἐργασιῶν τῶν ομάδων, ἔλεγχος καὶ κατανόησις αὐτῶν ὑφ' ὅλων. Εἰς τὸ ἐπόμενον μάθημα ἀνακοινώνει ἓνας τῆς Α' ομάδος τὴν ἐργασίαν του. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἀνακοινώσεως ἐπακολουθεῖ κριτικὴ, δι' ἧς διαλευκαίνονται τὰ σκοτεινά, συμπληροῦνται τὰ κενὰ καὶ ἐν γένει ἐξομαλύνονται τὰ πάντα, διὰ νὰ γίνουν κτήματα καὶ τῶν μελῶν τῶν ἄλλων ομάδων. Εἴτα γίνεται ὑπ' ἄλλου ἢ ἀνακοίνωσις τῆς ἐργασίας τῆς Β' ομάδος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

η) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπὶ μέρους ἀνακοινωθεισῶν ἐργασιῶν πρὸς κατάρτισιν τῆς λύσεως τοῦ ὅλου ιστορικοῦ προβλήματος.

Ἡ ἐνοποιήσις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δύναται νὰ γίνη κατὰ

πολλοὺς τρόπους, ὧν οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ἑξῆς.

1) Ἀναθέτει ὁ διδάσκων εἰς ἓνα ἢ περισσοτέρους νὰ διηγηθοῦν τὸ περιεχόμενον τῶν ἀνακοινώσεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους.

2) Ἀναθέτει ὁ διδάσκων εἰς τινας μαθητάς, ἵνα κατ' οἶκον ἐκ τῶν ἀναγνωσθεισῶν ἐργασιῶν καταρτίσουν ἐνιαίαν, ἣ ὁποία νὰ περιέχῃ ὅλας τὰς ἐπὶ μέρος.

3) Ἐνοποιεῖ ὁ ἴδιος ὁ διδάσκων διηγούμενος κατὰ τρόπον ὑποδειγματικὸν ἐνώπιον τῶν μαθητῶν ὅλον τὸ ἔξετασθὲν θέμα.

II

Ἐν τῷ σχολείῳ.

α) Προβολὴ προβλήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἢ δὲ δάσκοντος.

β) Κατανομὴ τῶν μαθητῶν εἰς ὁμάδας τόσας, ὅσαι εἶναι καὶ αἱ μέλλουσai νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν μαθητῶν πηγαι, καὶ διανομὴ τῶν πηγῶν.

Κατ' οἶκον.

γ) Μελέτη τοῦ θέματος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφόρων πηγῶν.

Ἐν τῷ σχολείῳ.

δ) Ἀνακοινώσεις, ἔλεγχος, κατανόσεις καὶ σύγκρισις τῶν ἐργασιῶν τῶν ὁμάδων.

ε) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν ληφθεισῶν ὑπ' ὄψιν πηγῶν.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Η'. ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΩΝ

α) Ὑποδειγματικὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Γ' μορφῆς.

Μεθοδικὴ ἐνότης. (Διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν στρατηγῶν τοῦ περὶ διαδοχῆς καὶ διανομῆ τοῦ κράτους).

(Ἐδιδάχθη εἰς τὴν Δ' τάξιν τοῦ Β' ἐν Τριπόλει Γυμνασίῳ)

α) Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὸ προηγούμενον.

Δ. Τὶ εἶδαμε, παιδιά, στὸ προηγούμενον μάθημα; Μ. Εἶδαμε, ὅτι ὁ Μ. Ἀλεξάνδρος ἀπέθανε προώρως εἰς τὴν Βαβυλῶνα κατὰ τὸ ἔτος 323 π. χ.

β) Προβολὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀποριῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προηγουμένου. Δ. Ἐρωτήσατε ὅλοι τοὺς ἑαυτοὺς σας καὶ πέτε, τί θέλετε νὰ μάθετε. Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). Ἐγὼ θέλω νὰ μάθω, ποῖος ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν ἔχω. Θέλω νὰ μάθω, ποῖος ἦτο ὁ εὐτυχὴς ἐκεῖνος θνητὸς, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε τὴν διοίκησιν τοῦ μεγάλου καὶ πλουσίου κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Νὰ γραφῇ ὡς ἀπορία, διότι εἰς ὅλους μας ἡ αὐτὴ ἐπιθυμία ἐγεννήθη. Δ. Χωρὶς ἄλλην συζήτησιν ἂς γραφῇ ἐπὶ τοῦ πίνακος ὡς ἀπορία. Μ. (Ἐγραψεν ἐπὶ τοῦ πίνακος). Ποῖος ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἐγὼ θέλω νὰ γνωρίσω, ἂν ὁ διάδοχος ἦτο ἀντάξιος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἢ ὄχι. Μ. Δὲν μπορούμεν ἐκ τῶν προτέρων νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἦτο ἀντάξιος ἢ ὄχι. Ἀπὸ τὰ ἔργα του θὰ ἴδωμεν. Ἐπομένως ἡ ἀπορία αὕτη πρέπει νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐξῆς, ποῖα ἦσαν τὰ ἔργα τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι καλυτέρα εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ συμμαθητοῦ μας, ποῖα ἦσαν τὰ ἔργα τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀλεξάνδρου, διότι οὕτω ὀρίζομεν ἀκριβέστερον, τί ζητοῦμεν ἀπὸ τὴν ἀπορίαν αὐτήν. Μ. Ἐγὼ μάλιστα νομίζω, ὅτι πρέπει ἡ λέξις ἔργα νὰ προσδιορισθῇ μὲ τὰ ἐπίθετα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, διὰ νὰ ἔχωμεν, ποῖα τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἔργα τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Πιὸ καλὰ νομίζω, ὅτι εἶναι, νὰ ὀρίσωμεν τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κάμῃ ὁ διάδοχος, διὰ νὰ ἴδωμεν, ἂν ἦτο ἀντάξιος ἢ ὄχι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Καὶ ὡς τοιαῦτα ἔργα εἶναι ἡ διατήρησις τῶν ὁρίων τοῦ κράτους του. Μ. Πολὺ ὀρθὰ ἀντικατέστησεν ὁ συμμαθητὴς μας τὴν λέξιν ἔργα μὲ τὸ ἂν διετήρησεν ὁ διάδοχος τὰ ὅρια τοῦ κράτους, πὺν παρέλαβε. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως τοῦτο. Πιὸ σοβαρὸ καὶ σπουδαῖον ἔργον εἶναι, ἂν διετήρησε τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους. Γιατί μπορούσε νὰ διατηρήσῃ τὰ σύνορα, ἀλλὰ νὰ ἀνέθετεν τὴν κυβέρνησιν τῶν χωρῶν εἰς διαφόρους διοικητάς, ὅπως ἔκαμεν ὁ Βασιλεὺς τῶν Περσῶν, πὺν ἀνέθετεν εἰς σατράπας, καὶ ἔτσι νὰ διέσπα τὴν ἐνότητα τοῦ κρά-

τους. Μ. Καὶ ἐγὼ αὐτὸ τὸ ἔργον τὸ εὐρίσκω σοβαρόν. Ἐπομένως νὰ γραφοῦν καὶ τὰ δύο ὡς ἀπορίαι. Κοντὰ εἰς αὐτὰ νὰ προστεθῇ, ἀνέξηκολούθησε τὸ πολιτιστικὸν ἔργον τοῦ Ἀλεξάνδρου. Αὐτὰ τὰ τρία, ἂν διετήρησε τὰ ὅρια, ἂν διετήρησε τὴν ἐνότητα καὶ ἂν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον, πρέπει νὰ τὰ ἐξετάσωμεν, διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ διαδόχου, ἂν ἦτο ἀντάξιος ἢ ὄχι τοῦ προκατόχου του. Δ. Πολὺ λογικὰ καθωρίσατε τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ κάμῃ ὁ διάδοχος τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τὰ περιελάβετε εἰς τρεῖς ἀπορίας. Μ. (Ἐγραψεν ἐπὶ τοῦ πίνακος) Ἄν διετήρησεν ὁ διάδοχος τὰ ὅρια τοῦ κράτους, ἂν διετήρησε τὴν ἐνότητα καὶ ἂν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου του.

γ') Διάταξις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν σειρὰν.

Δ. Ἀρκετὰ εἶναι αὐταὶ αἱ ἀπορίαι. Ἄν σὰς γεννηθῇ καμμιὰ ἀλλήλη κατὰ τὴν συζήτησιν, τὴν προβάλλετε. Τώρα ὅλοι μας ἄς ἐργασθῶμεν διὰ νὰ τὰς διατάξωμεν εἰς μίαν σειρὰν.

Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα.) Ἐγὼ νομίζω, ὅτι πρώτη πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ποῖος ἦτο ὁ διάδοχος, πρῶτον διότι μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ ὕστερον, ἂν μάθωμεν τί ἦτο, δηλ. τί ἡλικίαν εἶχε, τί μόρφωσιν, τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν κλπ., θὰ καταλάβωμεν καὶ τὰ ἔργα του. Ὡς δευτέρα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ἂν διετήρησε τὰ ὅρια τοῦ κράτους, διότι αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ὡς τρίτη, ἂν διετήρησε τὴν ἐνότητα, καὶ ὡς τετάρτη, ἂν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου του. Μ. Καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι αὕτη ἡ σειρά πρέπει νὰ τηρηθῇ, πού εἶπεν ὁ συμμαθητὴς μας, δηλ. πρώτη πρέπει νὰ συζητηθῇ, ποῖος ἦτο ὁ διάδοχος, διότι μᾶς διευκολύνει τὴν λύσιν τῶν ἄλλων, ὡς δευτέρα, ἂν διετήρησε τὰ ὅρια τοῦ κράτους, διότι ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν λύσιν τῆς τρίτης, ὡς τρίτη, ἂν διετήρησε τὴν ἐνότητα, καὶ ὡς τετάρτη, ἂν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου.

Δ. Αὕτη ἡ σειρά, τὴν ὁποίαν ὑπέδειξαν οἱ συμμαθηταὶ σὰς, εἶναι ἢ πλέον φυσικὴ καὶ λογικὴ. Αὐτὴν θὰ τηρήσωμεν ἐν τῇ συζητήσει μας. Ἄς σημειώσῃ ἕνας ἔμπροσ ἀπὸ κάθε ἀπορίαν τὸν ἀριθμὸν, ὃ ὁποῖος θὰ δηλοῖ τὴν σειρὰν τῆς συζητήσεώς της. Μ.

(Ἐγραψεν ἔμπρὸς εἰς τὴν πρώτην συζητητέαν ἀπορίαν τὸν ἀριθμὸν 1, εἰς τὴν δευτέραν τὸν 2, εἰς τὴν τρίτην τὸν 3, κλπ. καὶ οὕτω εἵχομεν. 1) Ποῖος ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. 2) Ἄν διетήρησεν ἢ ὅχι τὰ ὅρια τοῦ κράτους. 3) Ἄν διетήρησε τὴν ἐνότητα αὐτοῦ. Καὶ 4) ἂν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου του).

δ) Λύσεις τῶν ἀποριῶν.

Δ. Ὅλοι σας προσπαθήσατε νὰ δώσετε τὴν κατάλληλον λύσιν εἰς τὴν πρώτην ἀπορίαν. **Μ.** (Μετά τινα χρόνον) Ἡ βασιλεία εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο κληρονομικὴ. Τὸν πατέρα τὸν διεδέχετο στὸν θρόνον ὁ υἱὸς ὁ πρῶτος, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν, ἄλλως τε ὁ πιδ στενὸς συγγενής. Ἐπομένως, ὅπως Φίλιππον διεδέχθη ὁ Ἀλέξανδρος, ἔτσι καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν τὸν Μέγα διεδέχθη ὁ υἱὸς του. Δὲν ξεύρω ὅμως, πῶς ἐλέγετο. **Μ.** Αὐτὸ τὸ ξεύρω ἐγὼ ἀπὸ τὸ κεφάλαιον τῶν περυσινῶν μας Νεοελληνικῶν, ποῦ ἐπιγράφεται, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὡνομάζετο Ἀλέξανδρος. Τὸν εἶχεν ἀποκτήσει μὲ τὴν Ῥωξάνην τὴν θυγατέρα τοῦ Δαρείου. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο μικρὸς, τὸν ἐπετρόπευεν ὁ Περδίκκας κατ' ἀρχὰς καὶ βραδύτερον ὁ Ἀντίπατρος. **Μ.** Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν υἱὸν ὀνόματι Ἀλέξανδρον. Ἀλλ', ὅτε ἀπέθανεν, δὲν εἶχε γεννηθῆ, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνας. Γιαυτὸ ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, ἄλλως τε θὰ ὠνομάζετο Φίλιππος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς του. Στὴν ἀρχὴ λοιπὸν, ποῦ ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος, τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφὸς του ἀπὸ τὴν ἄλλην μητέρα ὀνόματι Φίλιππος Ἀρριδαῖος, ὁ ὁποῖος ἐπετροπεύετο ἀπὸ τὸν Περδίκκην. Ὑστερα, ποῦ ἐγεννήθη ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος, ἀνηγορεύθη καὶ αὐτὸς συμβασιλεύς. Ἐτσι διεδέχθησαν τὸν Μ. Ἀλέξ. δύο βασιλεῖς, ὁ ἀδελφὸς του Φίλιππος Ἀρριδαῖος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖοι ἐπετροπεύοντο ἀπὸ τὸν Περδίκκην. **Μ.** Τὸ ὅτι διεδέχθη τὸν Μ. Ἀλέξ. ὁ Φίλιππος Ἀρριδαῖος, μοῦ φαίνεται ὅλως ἀπίθανον. Διότι πῶς συνέβαινε ὁ υἱὸς τοῦ Φιλίππου νὰ ὀνομασθῇ Φίλιππος Ἀρριδαῖος, δηλ. μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του. Ὑστερα τὸ Ἀρριδαῖος, τί χρειάζεται εἰς τὸ ὄνομα Φίλιππος; **Μ.** Εἰς αὐτὸ δὲν ἔχει καθόλου δίκαιον ὁ συμμαθητὴς μας, διότι, ὅπως ὁ Μ. Ἀλέξ. εἶχεν υἱὸν Ἀλέξανδρον,

οὕτω καὶ ὁ Φίλιππος εἶχεν υἱὸν ὀνόματι Φίλιππον. Τὸ Ἀρριδαῖος θὰ προσετέθη διὰ νὰ διακρίνεται ὁ μεγάλος Φίλιππος ἀπὸ τὸν μικρὸν. Δ. Μὴ σᾶς βασανίξῃ τὸ ὄνομα αὐτὸ. Πράγματι εἶχεν υἱὸν ὁ Φίλιππος, ὁ ὁποῖος ἐκαλεῖτο Ἀρριδαῖος. Ὠνομάσθη δὲ Φίλιππος, ὅταν ἀνηγορεύθῃ βασιλεὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξ. Μ. Ἐγὼ ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὰ νέα Ἑλληνικὰ μας ἀκόμη, ὅτι ὁ Κάσσανδρος, ὁ ὁποῖος ἐπετρόπευε τὸν μικρὸν Ἀλέξανδρον, ἐπειδὴ ἐβλεπεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐλάτρευον τὸν μικρὸν Ἀλέξανδρον καὶ ὅτι σὲ λίγο καιρὸ, πού θὰ ἐμεγάλωνεν ὁ Ἀλέξανδρος, θὰ ἔχανεν αὐτὸς τὴν ἀξίαν του, ἐφόνευσε καὶ αὐτόν καὶ τὴν μητέρα του. Μ. Καὶ τί εἶχε νὰ ὠφελῇ ὁ Κάσσανδρος ἀπὸ τὸν φόνον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς μητρὸς του; Θὰ διετήρει τὸν θρόνον ὁ ἄλλος βασιλεὺς ὁ Φίλιππος. Μ. Ὁ Φίλιππος Ἀρριδαῖος εἶχε φονευθῇ προτιήτερα ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα τὴν μητέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἐπομένως τώρα μὲ τὸν φόνον τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ θρόνος ἐχόρευεν τελείως καὶ θὰ ἐσκέπτετο νὰ τὸν σφετερισθῇ αὐτός. Δ. Πολὺ σωστὸ εἶναι αὐτὸ, τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ συμμαθητής σας, δηλ. ὅτι ὁ Φίλιππος εἶχε φονευθῇ πολὺ πρότερον ὑπὸ τῆς Ὀλυμπιάδος. Ὁ θρόνος ἦτο εἰς τὴν διάθεσίν του κατὰ τὴν γνώμην του. Μ. Τὸν ἐπέτυχε λοιπὸν τὸν σκοπόν του ὁ Κάσσανδρος ἢ ὄχι; Δ. Ἐπ' αὐτοῦ τίνα γνώμην ἔχετε σεῖς; Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι δὲν ἦτο εὐκόλον πρᾶγμα νὰ γίνῃ ὁ Κάσσανδρος βασιλεὺς, διότι ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι στρατηγοὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠθέλαν καὶ αὐτοὶ νὰ γίνουν. Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχω. Ὅτι οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ θὰ εἶχον περισσότερα δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου, διότι καὶ εἰς τὰς μεγάλας μάχας, πού συνῆψεν ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, θὰ ἔλαβον μέρος καὶ ἀγαπητότεροι θὰ ἦσαν εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὸν λαόν. Ἐπομένως ἢ θὰ ἀνέθετον τὸν θρόνον εἰς κανένα συγγενῇ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἢ θὰ τὸν ἔπερνεν ὁ γενναιότερος στρατηγὸς ἢ καὶ ὅλοι. Πάντως ὁ Κάσσανδρος δὲν θὰ τὸν ἐπῆρε. Μ. Ποιῶ καὶ ἐγὼ δὲν φαντάζομαι νὰ τὸν ἐπῆρε τὸν θρόνον ὁ Κάσσανδρος. Τὸ πῶς πιθανὸν εἶναι, ὅτι θὰ συνεπλάκησαν οἱ στρατηγοί. Ὁ κάθε ἕνας θὰ ἠθέλε νὰ γίνῃ βασιλεὺς καὶ ἔτσι θὰ εἶχον μεταξύ τους πόλεμον. Δ. Αὐτὸ, πού εἶπεν ὁ συμμαθητής σας, ἔγινεν. Δηλαδή ἐκεῖνο τὸ

ὁποῖον ἤθελεν ὁ Κάσσανδρος, τὸ ἤθελαν καὶ οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ καὶ δι' αὐτὸ ἤρχισεν πόλεμος μεταξύ των. Μ. Ποῖος ὑπερίσχυ-
σεν; Δ. Μήπως τὸ ξεύρει κανεῖς;.. Θὰ σᾶς τὸ πῶ ἐγώ.

Κατ' ἀρχὰς ὑπερίσχυσε ὁ Ἀντίγονος μετὸν υἱόν του τὸν Δη-
μήτριον τὸν ἐπικαλούμενον Πολιορκητὴν. Ἀλλὰ βραδύτερον οἱ
ἄλλοι συνηνώθησαν καὶ συνῆψαν μάχην εἰς τὴν Ἰψὸν τῆς Φρυ-
γίας κατὰ τὸ ἔτος 301 π. χ., ὅπου ἐνίκησαν τὸν Ἀντίγονον καὶ
τὸν υἱόν του καὶ ἔμειναν κύριοι τῆς καταστάσεως οἱ ἄλλοι στρα-
τηγοί, ὁ Πτολεμαῖος, ὁ Σέλευκος, ὁ Λυσίμαχος, ὁ Κάσσανδρος
κλπ. (Ἐγραψα ἐπὶ τοῦ πίνακος τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ
ἔδειξα ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ χάρτου τὴν Ἰψόν.) Μ. Κανεῖς ὅμως
δὲν ὑπερίσχυσε. Ποῖος ἀνέλαβε τὸν θρόνον; Μ. Τὸ ξεύρω ἀπὸ
τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον. Οἱ νικηταὶ στρατηγοὶ διεμοίρασαν τὸ κρά-
τος τοῦ Μ. Ἀλεξ. καὶ ἵδρυσαν πολλὰ βασίλεια. Φαίνονται εἰς τὸν
χάρτην. (Ἐσηκώθη καὶ τὰ ἔδειξε εἰς τὸν χάρτην.) Νὰ αὐτὸ εἰς
τὴν Αἴγυπτον ἦτο τὸ κράτος τοῦ Πτολεμαίου, ἐδῶ εἰς τὴν Ἀσίαν
ἦτο τοῦ Σελεύκου, ἐδῶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ Θράκην ἦτο τοῦ Λυ-
σιμάχου καὶ ἐκεῖ εἰς Ἑλλάδα τὸ βασίλειον τοῦ Κασσάνδρου. Μ.
Ἀπὸ τὰ μερίδια, πού ἐτῆραν, μπορεῖ κανεῖς νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς
ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσέφερεν ἕκαστος εἰς τὴν μάχην τῆς Ἰ-
ψοῦ. Τὸ μικρότερον μέρος τὸ ἐπῆρεν ὁ Κάσσανδρος. Ἐπῆγε γὰρ
μαλλὶ καὶ ἐβγῆκε κουρεμμένος, ἀλλὰ πάλιν καλὰ τὰ κατάφερε καὶ ἐ-
γινε βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος. Δ. Ὅπως εἶπον οἱ συμμαθηταὶ σας,
ἔτσι καὶ ἔγιναν, δηλ. μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰψοῦ οἱ νικηταὶ στρα-
τηγοὶ διένειμαν τὸ κράτος τοῦ Ἀλεξ. εἰς μικρὰ κράτη καὶ ἔγιναν
αὐτοὶ βασιλεῖς εἰς αὐτὰ. Ἐτσι δὲν ἔχομεν νὰ εἰπώμεν τίποτε ἄλ-
λο ἐπὶ τῆς πρώτης ἀπορίας. Ἐργασθῆτε διὰ τὴν λύσιν τῆς δευτέ-
ρας. Μ. Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ διορθώσωμεν τὴν δευτέραν ἀπο-
ρίαν. Ἐκεῖ πού γράφομεν, διετήρησεν, νὰ γράψωμεν, διετήρησαν,
διότι κατ' ἀρχὰς ἦσαν δύο βασιλεῖς καὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰψοῦ
πολλοί. Μ. Δὲν χρειάζεται διόρθωσις, διότι νοεῖται. Ἄλλως τε
δὲν μᾶς διαφέρει, ἂν ἦσαν ἓνας ἢ πολλοί. Πρέπει ὅμως νὰ ἐξε-
τάσωμεν, ἂν διετηρήθησαν τὰ ὅρια τοῦ κράτους μέχρι τὸ 301,
δηλ. τῆς μάχης τῆς Ἰψοῦ. Διότι ἀπὸ καὶ πέραν ἰδρύθησαν πολ-
λὰ βασίλεια καὶ θὰ τὰ ἐξετάσωμεν χωριστὰ. Δ. Πολὺ ὀρθῶς ἔθεσεν

ὁ συμμαθητὴς σας τὰ ὅρια τῆς ἐρεῦνης μας ἐπὶ τῆς δευτέρας ἀπορίας, δηλ. μέχρι τὸ 301 π. χ. Αὐτὰ τὰ ὅρια πρέπει νὰ εἶναι καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους. Τὰ ἐκείθεν τοῦ 301 θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰς τὰ ἐφεξῆς μαθήματα. Μ. Τὰ ὅρια τοῦ κράτους, ἐγὼ νομίζω, ὅτι δὲν θὰ τὰ διετήρησαν οἱ διάδοχοι τοῦ θρόνου, διότι οἱ ὑπόδουλοι λαοὶ θὰ ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ἀνικανότητα τοῦ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου. Αὐτὸ ζητοῦν οἱ ὑπόδουλοι λαοί, διὰ νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν, ἀνικάνους βασιλεῖς. Μ. Καὶ ἐγὼ φαντάζομαι, ὅτι οἱ ἀπομεμακρυσμένοι λαοὶ οἱ πρὸς Ἰνδίας θὰ ἐπανεστάτησαν, ἅμα ἔμαθαν τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξ. καὶ τοὺς διαδόχους του. Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς λαοὺς τοὺς κατοικοῦντας περὶ τὸν Ἰνδὸν θὰ ἐπανεστάτησαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, διότι τὸ ἴδιο ἔκαμαν, ὅταν ἀπέθανεν ὁ Φίλιππος καὶ ὅταν διεδόθη, ὅτι ὁ Ἀλέξ. ἐφονεύθη πολεμῶν πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Θράκης. Μ. Καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι θὰ ἐπανεστάτησαν οἱ Ἀθηναῖοι. Μόνον ἓνα θέλω νὰ μάθω, ἂν ἔξη ὁ Δημοσθένης. Ἄν ἔξη, δὲν ὑπάρχει καμμιὰ ἀμφιβολία, ὅτι θὰ ἐκινήθησαν πρῶτοι. Θὰ τοὺς ἐπεισε μὲ τοὺς λόγους του. Δ. Διὰ νὰ μὴ βασανίζεσθε, σᾶς λέγω, ὅτι ὁ Δημοσθένης ἔξη καὶ μάλιστα ὑπῆρχε καὶ ἓνας ἄλλος ῥήτωρ ὀνόματι Ὑπερείδης, ὁ ὁποῖος ἐπεζήτηε μὲ κάθε τρόπον τὴν ἀποτίναξιν τοῦ Μακεδονικοῦ ζυγοῦ. Μ. Τότε δὲν μένει καμμιὰ ἀμφιβολία, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἐπανεστάτησαν καθὼς καὶ οἱ περὶ τὸν Ἰνδὸν κατοικοῦντες λαοί. Μόνον ὑπολείπεται νὰ μάθωμεν, ἂν ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ὁπότε λύεται καὶ ἡ δευτέρα ἀπορία. Δ. Τίνα γνώμην ἔχετε σεῖς ἐπ' αὐτοῦ; Μ. Ἐγὼ φαντάζομαι, ὅτι ὁ Ἀντίπατρος, πού ἦτο εἰς τὴν Μακεδοσίαν, θὰ ἔσπευσε μετὰ στρατοῦ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, πού ἔλαβον μέρος. Ἐπίσης οἱ στρατηγοί, πού εὗρισκοντο εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰνδὸν χώρας θὰ ἔσπευσαν νὰ καταπνίξουν τὴν ἐπανάστασιν. Μ. Αὐτὸ εἶναι τὸ φυσικὸν νὰ ἐγίνετο, ὅτι οἱ στρατηγοὶ θὰ ἔσπευδον νὰ καταπνίξουν τὸ κακόν. Ὁ Ἀντίπατρος θὰ ἔσπευδεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ δὲ ἄλλοι στρατηγοὶ εἰς τὸν Ἰνδὸν ποταμόν. Πιστεύω δέ, ὅτι πολὺ εὐκόλα θὰ καθυσύχασαν τοὺς ἄλλους λαοὺς, τοὺς Ἀθηναίους ὅμως ὄχι, διότι ἦσαν ἰ-

σχυροί. Δ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἄλλοι λαοὶ οἱ ἐπαναστατήσαντες ἀμέσως ὑπετάγησαν. Οἱ Ἀθηναῖοι ὁμως ἐπολέμησαν γενναίως. Ἔστειλαν μάλιστα τὸν στρατηγὸν Λεωσθένην μὲ μισθοφορικὸν στρατὸν εἰς τὰς Θερμοπύλας διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν τοῦ Ἀντιπάτρου εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Ἀθήνας. Μ. Ἀσφαλῶς ὁ Ἀντίπατρος δὲν θὰ ἐπέρασε τὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν, ἀφοῦ ὁ Περσικὸς στρατὸς μὲ τόσον πλῆθος δὲν ἠδυνήθη νὰ παρασύρῃ τὴν ὁρμὴν ὀλίγων Σπαρτιατῶν. Δ. Αὐτὸ ἔγινεν. Ὁ Λεωσθένης ἠμπόδισε τὸν Ἀντίπατρον νὰ διαβῇ καὶ τὸν ἐπολιόρκησεν εἰς τὴν Λαμίαν. Γι' αὐτὸ ὁ πόλεμος οὗτος φέρει τὸ ὄνομα Λαμιακός. Μ. Ποῖον ἦτο τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα ; Δ. Σκεφθῆτε σεῖς καὶ πέτε, τί μπορούσε νὰ γίνῃ ; Μ. Ἴσως ὁ Ἀντίπατρος ἐξήτει τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων στρατηγῶν, πού ἦσαν εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἐνίκη αὐτούς. Μ. Καὶ ἐγὼ αὐτὸ νομίζω, ὅτι θὰ ἔγινε. Χαρὰ στὴν τύχην τοῦ Δημοσθένους καὶ Ὑπερείδου. Αἱ Ἀθηναῖοι θὰ ἔπαθον, ὅτι ἔπαθον ἄλλοτε αἱ Θῆβαι. Δ. Ὅπως φαντάζεσθε, ἔτσι καὶ ἔγιναν. Δύο στρατηγοὶ ἔσπευσαν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν εἰς βοήθειαν, ἐνίκησαν τὸν Λεωσθένην καὶ ἔφθασαν εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ὑπερείδης παραδοθεὶς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὸν Ἀντίπατρον ἐφρονεύθη, ἐνῶ ὁ Δημοσθένης καταδιωκόμενος ὑπὸ στρατιωτῶν τοῦ Ἀντιπάτρου ἔπλε δηλητήριον καὶ ἀπέθανε. Φρουρὰ δὲ Μακεδονικὴ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὴν Μουνιχίαν. Μ. Φαντάζομαι τὸν φόβον τῶν Ἀθηναίων, τὰς ὑποδοχάς, πού θὰ ἔκαμαν εἰς τοὺς Μακεδόνας, τὸν ἐξευτελισμὸν τῶν κλπ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸν ἐγωϊσμὸν τῶν νικητῶν καὶ μάλιστα τῶν στρατηγῶν, πού ἦλθον ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Θὰ ἔλεγον, ὅτι αὐτοὶ ἔφεραν τὸ ἀποτέλεσμα... Μ. Ὡστε τὰ ὅρια τοῦ κράτους τὰ διετήρησαν οἱ βασιλεῖς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος, διότι κατεπνίγη ἡ ἐπανάστασις τῶν λαῶν, πού ἐπανεστάτησαν. Δὲν ξέυρομεν ὁμως, μήπως, ὅταν ἐφρονεύθησαν ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ περιεπλάκησαν εἰς πολέμους οἱ στρατηγοὶ μεταξύ τῶν περὶ διαδοχῆς τοῦ θρόνου, δὲν διετηρήθησαν τὰ ὅρια ἀπὸ καμμιὰ νέα ἐπανάστασιν τῶν ὑποδούλων. Μ. Αὐτὸ εἶναι πιθανόν. Ὅταν οἱ στρατηγοὶ θὰ ἐπολέμουν μεταξύ τῶν διὰ τὸν θρόνον, οἱ λαοὶ θὰ ἐπανεστάτησαν καὶ ἀπέκτειναν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν. Δὲν φαντάζομαι ὁμως νὰ

ἐκινήθησαν πλέον οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ ἄλλοι ναί. Δ. Πράγματι παι-
διά, ὅταν οἱ στρατηγοὶ περιεπλάκησαν μεταξύ των εἰς πολέμους, ἡ
Καππαδοκία, ὁ Πόντος, ἡ Ἀρμενία, αἱ περὶ τὸν Ἰνδὸν χῶραι
καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Μάλιστα
αἱ ἄνω τῆς Ἀσίας χῶραι ἵδρυσαν κράτη μὲ ἐντοπίους βασιλεῖς.
(Ἔδειξα ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ χάρτου τὰς χώρας). Μ. Ὡστε ἐλύθη
καὶ ἡ ἀπορία αὐτή. Τὰ ὅρια τοῦ κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου
διετηρήθησαν, βραδύτερον ὅμως ἐπὶ τῶν διαδόχων των ἡ κυρίως
Ἑλλὰς ἀπέβη ἀνεξάρτητος καὶ ἡ Καππαδοκία, Ἀρμενία, Πόντος
καὶ αἱ περὶ τὸν Ἰνδὸν χῶραι ἵδρυσαν ἀνεξάρτητα κράτη μὲ ἐν-
τοπίους βασιλεῖς. Δ. Ἀρκετὰ ἐπ' αὐτῆς. Ἄς λύσωμεν τὴν ἄλλην
ἀπορίαν, ἃν διετήρησαν τὴν ἐνότητά τοῦ κράτους.

Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). Κατ' ἀρχάς, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον εἰς
τὴν ζωὴν οἱ δύο βασιλεῖς ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Μικρὸς Ἀλέξανδρος, ἡ
ἐνότης τοῦ κράτους διετηρήθη. Βραδύτερον ὅμως κατὰ τοὺς ἐμ-
φυλίους πολέμους καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην ἡ ἐνότης τοῦ
κράτους διεσπάσθη, διότι ἰδρύθησαν διάφορα κράτη ἀπὸ τοὺς νι-
κητὰς στρατηγούς, τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖον, τῆς Συ-
ρίας ἀπὸ τὸν Σέλευκον, τῆς Θράκης ἀπὸ τὸν Λυσίμαχον καὶ τῆς
Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν Κάσσανδρον. Ἐπίσης τῆς Ἀρμενίας, τοῦ
Πόντου, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῶν περὶ τὸν Ἰνδὸν χωρῶν ἀπὸ
βαρβάρους βασιλεῖς. Μ. Πολὺ ὀρθῶς ἔλυσεν τὴν ἀπορίαν αὐτὴν
ὁ συμμαθητής μας. Διότι ὅπως καὶ προηγουμένως κατὰ τὴν λύ-
σιν τῶν δύο ἄλλων ἀποριῶν εἴπομεν, ἡ ἐνότης τοῦ κράτους κατ'
ἀρχάς διετηρήθη, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον ἐν τῇ ζωῇ ὁ Φίλιππος καὶ ὁ
μικρὸς Ἀλέξανδρος. Βραδύτερον ὅμως διεσπάσθη διὰ τῆς ἰδρύ-
σεως τῶν κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, Συρίας, Θράκης καὶ Ἑλλάδος
ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Ἀρμενίας, Πόντου,
Καππαδοκίας καὶ τῶν χωρῶν περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ὑπὸ ἐντο-
πίων ἡγεμόνων. Δ. Πολὺ ὀρθῶς λύσιν ἐδώσατε εἰς τὴν ἀπορίαν
αὐτήν. Προσπαθήσατε νὰ δώσετε καὶ εἰς τὴν τελευταίαν, δηλαδὴ
ἃν ἐξηκολούθησε τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ προκατόχου του.
Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). Εἰγὼ νομίζω, ὅτι ἀπὸ τοῦ θανά-
του τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον του ἀνέσταλη,
διότι οἱ μικροὶ βασιλεῖς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ἦσαν ἄπειροι

ἀπὸ τὰ τοιαῦτα. Οἱ στρατηγοὶ λόγῳ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ τῶν ἀντιζηλιῶν δὲν εἶχον διαθέσιμον χρόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Βραδύτερον ὅμως μετὰ τὴν ἐν Ἰψῷ μάχην καὶ τὴν ἰδρυσιν τῶν διαφόρων κρατῶν ὑπὸ διαφόρους στρατηγούς θὰ ἐπεδόθησαν οἱ στρατηγοὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐκυβέρων. Μ. Αὐτὸ εἶναι σωστό, δηλ. τὸ ἐκπολιτιστικὸν ἔργον τοῦ Ἀλεξ. θὰ ἀνεστάλη μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῶν διαφόρων κρατῶν ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς του. Βραδύτερον ὅμως ἐσυνεχίσθη. Τὸ ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον, ὅτι ἡ Αἴγυπτος καὶ ἡ Συρία ἀπέβη τὸ κέντρον τῶν γραμμάτων. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχε τὸ περιώνυμον μουσεῖον, βιβλιοθήκη καὶ πολλὰ ἄλλα ἱδρύματα. Δ. Καὶ εἰς τὴν ἀπορίαν αὐτὴν ἐδώσατε τὴν πρέπουσαν λύσιν.

ε) Ἑνοποιήσις τοῦ περιεχομένου τῶν λυθειῶν ἀποριῶν.

Δ. Ἕνας ἄς ἐνώσῃ ὅλα, ὅσα εἶπομεν κατὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν, καὶ ἄς ἀποτελέσῃ ἓνα κεφάλαιον. Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). «Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀνέλαβε τὸν θρόνον ὁ ἀδελφὸς του ἀπὸ ἄλλην μητέρα Ἀρριδαῖος, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ ὄνομα Φίλιππος. Ἐπειδὴ ἦτο μικρὸς καὶ ἄπειρος ἐπετροπεύετο ἀπὸ τὸν Περδίκκην. Μετὰ τρεῖς μῆνας ἡ σύζυγος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Ῥωξάνη ἐγέννησεν υἱὸν ὀνομασθέντα Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος ἀνηγορεύθη συμβασιλεὺς τοῦ Φιλίππου. Οἱ λαὶ τῆς Ἀσίας οἱ πρὸς τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν κατοικοῦντες ἐνόμισαν κατὰλληλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν καὶ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των. Ἀλλ' οἱ πλησίον διαμένοντες στρατηγοὶ ἔσπευσαν καὶ πάλιν καθυπέταξαν αὐτοὺς. Ἐπίσης οἱ Ἀθηναῖοι παρακινούμενοι ἀπὸ τὸν Δημοσθένην καὶ Ὑπερείδην τοὺς δήτορας ἐπανεστάτησαν καὶ ἔστειλαν τὸν στρατηγὸν Λεωσθένην μὲ στρατὸν εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν Μακεδονικοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἀντίπατρος, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον ἀνατεθῇ τὰ πράγματα τῆς Μακεδονίας καὶ Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἔσπευσεν μετὰ στρατοῦ εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐσταμάτησεν εἰς Θερμοπύλας. Συνήψεν μάχην πρὸς τὸν Λεωσθένην, ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ περιεκυκλώθη εἰς τὴν Λαμίαν, ἔνθα ἐσυνεχίσθησαν αἱ μάχαι. Ὁ πόλεμος οὗτος ὠνομάσθη Λαμιακὸς πόλεμος. Ὁ Ἀν-

τίπατρος ἀμέσως ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς στρατηγούς, ποὺ ἦσαν εἰς τὴν Ἀσίαν. Κατέφθασαν δύο καὶ ἐνίκησαν τὸν Λεωσθένην. Ἐφθασαν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐξήτησαν τοὺς ὑπαιτίους τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν Δημοσθένην καὶ Ὑπερείδην. Ὁ Ὑπερείδης συνελήφθη, ὁ δὲ Δημοσθένης καταδιωκόμενος ἵνα συλληφθῇ, ἐπὶ δηλητήριον καὶ ἀπέθανε. Μετὰ οἱ στρατηγοὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ἀσίαν γεμάτοι ἀπὸ ἐγωῖσμον καὶ ἐπεξήτουν τὴν κατάλληλον στιγμήν νὰ συμπλακοῦν μὲ τοὺς ἄλλους διὰ νὰ δείξουν τὴν ὑπεροχὴν των. Ὁρχισαν λοιπὸν τὰς ἀντιζηλίας μεταξύ των καὶ τὰς ἐριδας, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἐφονεύθησαν οἱ δύο μικροὶ βασιλεῖς ὁ Φίλιππος ἀπὸ τὴν Ὀλυμπιάδα καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τὸν Κάσσανδρον. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἐξόντωσιν τῶν βασιλέων αἱ μάχαι τῶν στρατηγῶν μεταξύ των ἐγενικεύθησαν. Ἀπὸ ὅλους τοὺς στρατηγούς ἐφαίνετο, ὅτι ὑπερίσχυεν ὁ Ἀντίγονος μὲ τὸν υἱὸν τοῦ τὸν Δημήτριον τὸν ἐπικληθέντα πολιορκητὴν. Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἐπωφελοῦμενοι τῆς περιστάσεως οἱ διάφοροι λαοὶ τῆς Ἀσίας οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν, εἰς τὴν Ἀρμενίαν, Πόντον καὶ Καππαδοκίαν ἐπανεστάτησαν καὶ ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Ἐπίσης καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις. Οἱ στρατηγοὶ δὲν εἶχον εὐκαιρίαν νὰ βαδίσουν κατὰ τῶν χωρῶν αὐτῶν, ἀλλὰ προσεπάθουν νὰ ἐξοντώσουν τὸν Ἀντίγονον. Συνεμάχησαν λοιπὸν πρὸς τοῦτο καὶ συνῆψαν μάχην πρὸς τὸν Ἀντίγονον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Δημήτριον καὶ τοὺς ἐνίκησαν εἰς τὴν Ἰψὸν τῆς Φρυγίας τῷ 301 π.Χ. Οἱ νικηταὶ στρατηγοὶ διένειμαν πλέον ὀριστικῶς τὸ κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς μικρὰ κράτη, τῆς Αἰγύπτου, τὸ ὁποῖον ἐπῆρεν ὁ Πτολεμαῖος, τῆς Συρίας, τὸ ὁποῖον ἔλαβεν ὁ Σέλευκος, τῆς Θρᾶκης, τὸ ὁποῖον ἐπῆρεν ὁ Λυσίμαχος καὶ τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον ἐπῆρεν ὁ Κάσσανδρος. Ἐκτὸς αὐτῶν τῶν κρατῶν ἰδρύθησαν καὶ τὰ βαρβαρικά κράτη τῆς Ἀρμενίας, Πόντου, Καππαδοκίας καὶ τῶν χωρῶν περὶ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ὀριστικῶς πλέον. Ἐπίσης καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις ἔγιναν ἀνεξάρτητοι. Ἔτσι τὸ μέγα κράτος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔχασε τὴν ἑνότητά του διασπασθὲν εἰς μικρὰ κράτη. Ἐπίσης καὶ τὸ μέγα ἐκπολιτιστικόν του ἔργον ἀνεστάλη μέχρι τοῦ 301 διὰ νὰ συνεχισθῇ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν στρατηγῶν του, ὡς βασιλέων πλέον».

Μ. Ὁ συμμαθητής μας ἤνωσε θαυμάσια, ὅσα εἵπομεν, καὶ ἀτετέλεσεν ἕνα κεφάλαιον. Μόνον παρέλιπεν νὰ πῇ, ὅτι, ὅταν οἱ στρατηγοὶ οἱ Μακεδόνες καθυπέταξαν ἐκ νέου τὰς Ἀθήνας, ἔβαλαν φρουρὰν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Πειραιῶς καὶ εἰς τὴν Μουνιχίαν. Ἐπίσης παρέλιπε νὰ πῇ, ὅτι ὁ Μικρὸς Ἀλέξανδρος ἐπετροπεύετο ἀπὸ τὸν Περδίκκαν κατ' ἀρχὰς καὶ ὕστερον ἀπὸ τὸν Κάσσανδρον. Μ. Τὰ σφάλματα, ποὺ διώρθωσεν ὁ συμμαθητής μας εἰς τὸν.... εἶναι ἐπαινεσέως. Τὰ διηγήθη ὅλα πολὺ καλὰ καὶ τὰ ἔβαλε εἰς τὴν θέσιν τους. Δ. Πράγματι, παιδιὰ, ἡ διήγησις τοῦ συμμαθητοῦ σας ἦτο πολὺ καλὴ καὶ μάλιστα διὰ πρῶτην φορὰν καὶ ἐκ προχείρου. Φαντασθῆτε, ἂν σιτὸ σίτι τοῦ τὴν ἐπαναλάβῃ ἢ τὴν γράψῃ, θὰ τὴν κάμῃ πρὸ καλὴν.

στ) Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας.

Δ. Μὲ πολὺ ὀλίγα λόγια παιδιὰ, τί ἐμάθατε σήμερον; Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). Εἶδαμε τὰ συμβάντα, τὰ ὁποῖα ἐγένοντο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Αὐτὸ κυρίως εἶδαμε, τί συνέβη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὸ κράτος του. Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι μπορούμεν αὐτὸ νὰ τὸ ἀντικαταστήσωμεν μὲ δύο ἢ τρεῖς φράσεις, ποὺ νὰ μᾶς λέγουν τὰ συμβάντα. Δηλαδή εἶδαμε τοὺς διαδόχους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸν φόνον αὐτῶν, τὴν ἐπανάστασιν τῶν διαφόρων λαῶν καὶ καθυπόταξιν αὐτῶν, τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τῶν στρατηγῶν, τὴν μάχην τῆς Ἰψοῦ καὶ τὴν διάσπασιν τῆς ἐνότητος τοῦ κράτους διὰ τῆς ἰδρύσεως πολλῶν κρατῶν. Μ. Αὐτό, ποῦ μᾶς εἶπεν ὁ συμμαθητής μας, εἶναι μακρό. Πολυλογία ἀπέραντος. Αὐτὰ εἶδομεν. Ἀλλὰ διατὶ νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅλα μὲ τὴν σειρὰν καὶ νὰ μὴ εἴπωμεν γενικῶς τὰ συμβάντα ἢ τὰ ἐπακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Καὶ ἐγὼ προτιμῶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ συμμαθητής μας. Μ. Ποῖα τὰ ἐπακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Μ. Καὶ ἐγὼ αὐτὸ προτιμῶ, διότι δὲν ἐζητήσαμεν περίληψιν τῶν ὅσων εἶδομεν, ἀλλὰ μίαν ἐπιγραφὴν εἰς τὰς λυθείσας ἀπορίας. Δ. Καὶ ἐγὼ πρὸ καλὴν θεωρῶ γιὰ τὴν περίστασιν αὐτὴν τὴν ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποῖαν ἐξήγαγεν ὁ συμμαθητής σας. Δηλαδή εἶδομεν, ποῖα ἦσαν τὰ ἐπακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Ἐδωσα κατ' οἶκον ἐργασίας, τὰς ὁποίας παραλείπω λόγῳ ἑλλείψεως χώρου.

β') Ὑποδειγματικὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Δ'. μορφῆς.

Μεθοδικὴ ἐνότης. Ἐκκίνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Μακεδονίας, πορεία αὐτοῦ μέχρι Ἑλλησπόντου, διάβασις αὐτοῦ καὶ μάχη παρὰ τὸν Γρανικόν.

(Ἐδιδάχθη εἰς τὴν Γ' γυμνασίῳ τοῦ προτύπου Βαρβακείου. Ἀρριανὸς δὲν ἐδιδάσκετο).

α) Σύνδεσις τοῦ διδακτέου πρὸς τὸ προηγούμενον.

Δ. Τί εἶδαμε, παιδιά, εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα; Μ. Εἶδαμεν, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων πλὴν τῶν Λακεδαιμονίων, τὸ ὅποιον συνῆλθεν εἰς τὴν Κόρινθον, στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν. Δ. Μάλιστα. Προσέξατε τώρα νὰ μοῦ πῆτέ, τί θὰ κατὰλαβετε ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θὰ σᾶς ἀπαγγείλω.

β) Ἀπαγγελία πηγῆς σχετικῆς πρὸς τὸ διδακτέον.

Δ. «Ταῦτα μὲν, ὦ Παρμενίων, γιγνώσκω» αἰσχύνομαι δέ, εἰ τὸν μὲν Ἑλλησποντον διέβην εὐπετῶς, τοῦτο δέ, σμικρὸν θεῦμα εἴρξει ἡμᾶς τοῦ μὴ διαβῆναι; ὥς ἔχομεν. Καὶ τοῦτο οὔτε πρὸς Μακεδόνων τῆς δόξης οὔτε πρὸς τῆς ἐμῆς εἰς τοὺς κινδύνους ὀξύτητος ποιοῦμαι ἀναθαρρήσειν τε δοκῶ τοὺς Πέρσας ὥς ἀξιωμαχοὺς Μακεδδσιν ὄντας, ὅτι οὐδὲν ἄξιον τοῦ σφῶν δίκους ἐν τῷ παρὰντικᾷ ἔπαθον». (Τὴν πηγὴν ταύτην ἀπήγγειλα καθ' ὅλους τοὺς κανόνας τῆς ἀπαγγελίας).

Μ. Κύριε, νὰ μᾶς τὸ ἀπαγγείλετε ἄλλην μιὰ φορὰ. Μ. Μάλιστα, νὰ μᾶς τὸ ἀπαγγείλετε ἄλλην μιὰ φορὰ, γιὰ νὰ τὸ καταλάβωμεν. Δ. Θὰ σᾶς τὸ ἀπαγγείλω. Προσέξατε. (Ἀπήγγειλα. Ταῦτα μὲν...) Μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν ἀφῆκα τοὺς μαθητὰς ἐν σιγῇ ἐπὶ τινὰ δευτερόλεπτα πρὸς τέλεσιν τῶν ἐσωτερικῶν λειτουργιῶν τῆς ἐντυπώσεως καὶ ἀναπλάσεως). Δ. Ἄς μᾶς διηγηθῇ ἕνας, ὅ,τι κατὰλαβε.

γ) Ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τῆς ἀναγνωσθείσης πηγῆς.

Μ. Ταῦτα, ὦ Παρμενίων, τὰ γνωρίζω, ἀλλ' ἐντρέπομαι, ὅπου διέβημεν τὸν Ἑλλησποντον καὶ θὰ μᾶς ἐμποδίσῃ τοῦτο τὸ μικρὸν

ῥεῦμα νὰ μὴ διαβῶμεν, ὅπως ἔχομεν. Μ. Ὅσα εἶπεν ὁ συμμαθη-
τὴς μας, καλὰ τὰ εἶπεν, ἀλλὰ παρέλιπε νὰ πῇ «αὐτὸ δὲν ταιριάζει
εἰς τὴν ἰδικήν μου ὀξύτητα εἰς τοὺς κινδύνους οὔτε εἰς τὴν δόξαν
τῶν Μακεδόνων. Μοῦ φαίνεται δὲ ὅτι θὰ πάρουν θάρρος οἱ
Πέρσαι, ὅτι δύνανται νὰ τὰ βάλουν μὲ τοὺς Μακεδόνας». Μ.
Καλὰ τὰ συνεπλήρωσεν ὁ συμμαθητὴς μας. Εἰς ἓνα σημεῖον ὁ-
μως εἶπεν «δὲν ταιριάζει εἰς τὴν ἰδικήν μου ὀξύτητα εἰς τοὺς
κινδύνους», ἀντὶ νὰ πῇ καλύτερα «δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἰδικήν
μου ὀρμητικότητα εἰς τοὺς κινδύνους». Μ. Ὅλοι τοὺς παρέλιπον
τὰ τελευταῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐγὼ δὲν κατάλαβα, τί ἔννοια ἔχουν.
Μ. Καὶ ἐγὼ δὲν κατάλαβα τὰ τελευταῖα. Νὰ τὰ ἐπαναλάβετε, κύ-
ριε. Δ. Προσέξτε νὰ σᾶς τὰ ἐπαναλάβω. «Ἀναθαρρόησιν δοκῶ
τοὺς Πέρσας ὡς ἀξιωμαχοὺς Μακεδόσιν ὄντας, ὅτι οὐδὲν ἄξιον τοῦ
σφῶν δέους ἐν τῷ παραντίκα ἔπαθον». Μ. Ἐγὼ τὸ κατάλαβα.
«Νομίζω ὅτι οἱ Πέρσαι θὰ πάρουν θάρρος, ὅτι εἶναι ἄξιοι νὰ
πολεμήσουν μὲ τοὺς Μακεδόνας, διότι.....». Μ. Τὸ τελευταῖο δὲν
τὸ κατάλαβε... «Διότι δὲν ἔπαθον ἀκόμη τίποτε γιὰ νὰ μᾶς φο-
βοῦνται...» Δ. Ἀρκετὰ καλὰ τὸ κατανοήσατε. Ἄς μᾶς τὸ ἐπανα-
λάβῃ ἓνας ὅλο μὲ ἰδικὰ του λόγια. Μ. «Αὐτὰ, ποὺ μᾶς εἶπες, ἀ-
γαπητὲ Παρμενίων, τὰ ξεύρω. Ἀλλὰ εἶνε ἐντροπὴ εἰς ἐμέ, νὰ δια-
βῶ τὸν Ἑλλησποντον χωρὶς κανένα δισταγμὸν καὶ νὰ διστάζω νὰ
περάσω τοῦτο τὸ μικρὸν ῥεῦμα. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ταιριάζει μὲ τὴν
ὀρμητικότητά τὴν ἰδικήν μου καὶ τὴν δόξαν τῶν Μακεδόνων.
Ἐκτὸς αὐτοῦ θὰ πάρουν θάρρος οἱ Πέρσαι, ὅτι μποροῦν νὰ τὰ
βάλουν μὲ τοὺς Μακεδόνας, διότι δὲν ἔπαθον κανένα κακὸ διὰ νὰ
μᾶς φοβοῦνται...». Δ. Τὶ ἀπορίαι σᾶς γεννῶνται ἀπὸ τὸ περιεχό-
μενον αὐτό;

δ) Προβολὴ ἀποριῶν καὶ καταγραφὴ αὐτῶν ἐπὶ τοῦ
πίνακος.

Μ. Ποῖος ἦτο αὐτὸς, ποὺ τὰ ἔλεγε αὐτὰ, καὶ τί ἦτο αὐτὸς ὁ
Παρμενίων; Μ. Αὐτὴ ἡ ἀπορία δὲν πρέπει νὰ γραφῇ, διότι
φαίνεται καθαρά, ὅτι αὐτὸς, ποὺ τὰ ἔλεγε, ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος.
Διότι αὐτὸς ἦτο ὀρμητικὸς εἰς τοὺς κινδύνους καὶ περὶ αὐτοῦ γί-
νεται λόγος. Μ. Κανεῖς δὲν πρέπει νὰ ἀμβιβάλλῃ, ὅτι αὐτὸς ἦτο
ὁ Ἀλέξανδρος. Μόνον δὲν ξεύρομεν τί ἦτο ὁ Παρμενίων καὶ τί

εἶπεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Μ. Αὐτὸ εἶναι ἀπορία, διότι ὅλους μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ μάθωμεν, τί ἦτο ὁ Παρμενίων καὶ τί εἶπεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Δ. Πολὺ ὀρθὰ εἶπατε, ὅτι αὐτὸς, ποὺ ὁμιλεῖ, εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος. Τὴν ἴδια ὅμως ἐπιθυμίαν ἔχω μὲ σᾶς νὰ γνωρίσω, ποῖος ἦτο ὁ Παρμενίων καὶ τί εἶπεν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον. Ἄς γραφῇ λοιπὸν ἡ ἀπορία αὐτὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος.... (Ἐγράφη ὑπὸ τινος μαθητοῦ). Μ. Ἐγὼ θέλω νὰ μάθω, ποῖον ἦτο αὐτὸ τὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐμποδίζει τὸν Ἀλέξανδρον νὰ διαβῇ. Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν ἴδια ἐπιθυμίαν ἔχω. Δ. Νὰ γραφῇ ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ ἡ ἀπορία αὐτή. (Ἐγράφη ὑπὸ τινος μαθητοῦ.) Μ. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ κατάλαβα, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, διέβη τὸν Ἑλλησποντον καὶ ἔφθασεν εἰς Ἀσίαν. Θέλω νὰ μάθω τὴ τῆς πορείας του ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Ἀσίαν. Δηλαδὴ ἀπὸ ποῦ ἐξεκίνησε, τὰς πόλεις, ποὺ ἐπέρασε, τοὺς πολέμους, ποὺ ἔκαμε, καὶ ποῦ ἀπεβίβασθη. Μ. Πολὺ λογικὴ ἡ ἀπορία τοῦ συμμαθητοῦ μας. Πρέπει ὅμως νὰ συμπληρωθῇ μὲ τὸ ἐξῆς, καὶ ποία ἦτο ἡ πορεία ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβάσεως εἰς Ἀσίαν μέχρι τοῦ μικροῦ ρεύματος. Μ. Ὁχι, αὐτὴ εἶναι ἄλλη ἀπορία. Μ. Ἡ ἴδια εἶναι, ἀλλὰ μπορούμε νὰ τὴν χωρίσωμεν εἰς δύο. Ἡ μία νὰ περιλαμβάνῃ τὴν πορείαν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ἐκκινήσεως ἐκ τῆς Μακεδονίας μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβάσεως εἰς Ἀσίαν, ἡ ἄλλη νὰ περιλαμβάνῃ τὴν πορείαν ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβάσεως εἰς Ἀσίαν μέχρι τῆς ἀφίξεως εἰς τὸ μικρὸν ρεῦμα. Μ. Καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι καλύτερά εἶναι νὰ χωρισθοῦν εἰς δύο. Δ. Καὶ ἐγὼ δέχομαι τὴν γνώμην σας. Νὰ γραφοῦν ὥς δύο ἀπορίαι. Μ. Ἐγὼ θέλω νὰ μάθω, ἂν οἱ Πέρσαι ἔμαθαν, ὅτι ἀπεβίβασθη ὁ Ἀλέξανδρος εἰς Ἀσίαν καὶ τί ἔκαμαν. Μ. Αὐτὸ εἶναι πολὺ σπουδαῖο. Μόνον νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ διατυπωθῇ ὥς ἐξῆς ἡ ἀπορία αὐτή. Ἐμαθεν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν τὴν ἀποβίβασιν εἰς Ἀσίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τί ἔκαμαν; Δ. Νὰ γραφῇ καὶ ἡ ἀπορία αὐτὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος. Μ. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν λείπει κάτι τι διὰ νὰ εἶναι πλήρης. Πρέπει νὰ μάθωμεν καὶ ποῖος ἦτο ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν. Μ. Νὰ γραφῇ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἀπορίαν, διὰ νὰ μὴ γράψωμεν ἄλλην, ὡς ἐξῆς. Ποῖος ἦτο τότε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ἔμαθεν τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ἀ-

λεξάνδρου καὶ τὶ ἔκαμε. Δ. Νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀπορία, ὅπως ὑπέδειξαν οἱ συμμαθηταὶ σας, διότι οὕτω περιέχει ὅλα. Μ. Θέλω νὰ μάθω, ἀπὸ ποῦ ἐλήρατε τὸ τμήμα αὐτὸ, ποῦ μᾶς ἀπαγγέλατε. Ποῖος τὸ ἔχει γράψει. Μ. Ὅρθα εἶπεν ὁ συμμαθητὴς μας, πρέπει νὰ ξεύρωμεν τὸν συγγραφέα τῆς ἱστορίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου του καὶ κανένα μεταφραστή. Δ. Νὰ γραφῇ ἡ ἀπορία αὐτὴ ἐπὶ τοῦ πίνακος. Μ. Τὸ πιὸ σπουδαιότερον πρᾶγμα κανένας μέχρις ὥρας δὲν τὸ ἐζήτησε νὰ μάθῃ. Τὸ διέβησαν αὐτὸ τὸ ρεῦμα ἢ ὄχι, γιατί, ὅπως τὸ ἐδιάβασεν ὁ κ. Τσίριμπας, ὁ Ἀλέξ. τὰ ἔλεγε πεισματάρικα. Μ. Μάλιστα αὐτὸ εἶναι σπουδαῖο, πρέπει νὰ τὸ μάθωμεν. Μ. Μάλιστα. Δ. Νὰ γραφῇ, διότι, ὅπως εἶπεν ὁ συμμαθητὴς σας, εἶναι πολὺ σπουδαία ἡ ἀπορία αὐτή. Μ. Εἰς ἐμένα ἡ ἀπορία αὐτὴ μοῦ ἐγέννησε μίαν ἄλλην. Γιατὶ ἐφοβοῦντο νὰ περάσουν τὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον ἦτο μικρόν. Εἶχε τόσον πολὺ νερό; Δὲν εἶχε γεφύρια; Μήπως ἦσαν ἐχθροὶ κοντά; Μ. Αὐτὸ εἶναι πολὺ σπουδαῖον, γιατί ἐδίισταζον νὰ περάσουν τὸ ρεῦμα, ἀφοῦ μάλιστα ὁ Ἀλέξ. τὸ λέγει μικρόν. Νὰ γραφῇ ἡ ἀπορία αὐτή. Δ. Νὰ γραφῇ. Μ. Ὁ Ἀλέξ. ἔφυγε μὲ πολὺν στρατὸν ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, ποῖον ἔτος καὶ εἰς ποίαν ἐποχὴν ἐξεκίνησε; Μ. Ἡ ἐποχὴ μᾶς χρειάζεται γιὰ νὰ μάθωμεν, μήπως τὸ ρεῦμα ἦτο ξεχειλισμένον μὲ νερὸ λόγῳ τοῦ χειμῶνος. Ἐπίσης ἂν μποροῦν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς Πέρσας. Νὰ γραφῇ καὶ ἡ ἀπορία αὐτὴ ὡς ἐξῆς. Ποῖαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξ., τὸ ἔτος τῆς ἐκκινήσεως καὶ ἡ ἐποχὴ. Δ. Ἄς γραφῇ. Μ. Ἐγὼ ἐνθυμοῦμαι καλὰ, ὅτι εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἦσαν ἀποικίαι Ἑλληνικαί. Τὶ ἔκαμαν αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις, ὅταν ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀσίαν ὁ Ἀλέξ., ἐτάχθησαν μὲ τὸ μέρος του ἢ μὲ τὸ μέρος τῶν Περσῶν; Μ. Πολὺ σωστὸ εἶναι αὐτὸ, τὸ ὁποῖον εἶπεν ὁ συμμαθητὴς μας, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ συμπληρωθῇ καὶ μὲ τὸ ἐξῆς. Τὶ ἔκαμαν καὶ αἱ Περσικαὶ πόλεις, ὅταν ἀπεβιβάσθη ὁ Ἀλέξ. εἰς Ἀσίαν. Μ. Αὐτὸ, ποῦ εἶπεν ὁ συμμαθητὴς μας, δὲν εἶναι καθόλου σωστόν. Καθόσον ἐκεῖ, ποῦ ἀπεβιβάσθη ὁ Ἀλέξ., ἦτο παραλία. Ἀλλὰ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀσίας εἶχον ἰδρυθῇ αἱ ἀποικίαι τῶν Ἑλλήνων, ἐπομένως δὲν ὑπῆρχον Περσικαὶ πόλεις κοντὰ, ἀλλὰ πιὸ πέρα εἰς τὸ βάθος. Μ. Αὐτὸ εἶναι πολὺ λογικόν, γι' αὐτὸ ἡ ἀ-

πορία αὐτὴ πρέπει νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐξῆς. Τὶ ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν, ὅταν ἀπεβιβάσθῃ ὁ Ἀλέξ. εἰς τὴν Ἀσίαν. Δ. Νὰ γραφῇ ἡ ἀπορία αὐτή, ὅπως τὴν διετύπωσεν ὁ συμμαθητής σας. Ἀρκεταὶ εἶναι αἱ ἀπορίαι αὐταί. Ἄς λύσωμεν αὐτάς, καὶ ἂν ἐν τῷ μεταξὺ σᾶς γεννηθῇ καὶ ἄλλη καμμιὰ, τὴν συζητοῦμεν. Ἐργασθῆτε ὅμως ὅλοι σας νὰ κανονίσωμεν τὴν σειρὰν τῶν συζητητέων ἀποριῶν, δηλ. ποία ἐξ αὐτῶν πρέπει νὰ συζητηθῇ πρώτη, ποία δευτέρα, ποία τρίτη, κ.λ.π.

ε) Διάταξις τῶν ἀποριῶν εἰς μίαν σειρὰν.

(Μετὰ σιωπηλὴν ἐργασίαν τῶν μαθητῶν ἐπὶ τινὰ λεπτὰ) Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ὡς πρώτη ἀπορία πρέπει νὰ συζητηθῇ, ποῖος ἔχει γράψει τὴν ἱστορίαν τοῦ Μ. Ἀλέξ., πῶς τὴν ἐπιγράφει καὶ ἂν ὑπάρχῃ μετάφρασις, διὰ νὰ ξεύρωμεν, ποῦ θὰ τὴν διαβάσωμεν. Μ. Ἐχω διαφορετικὴν γνώμην ἀπὸ τὸν συμμαθητὴν μας. Ὡς πρώτη ἀπορία πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, τί ἦτο ὁ Παρμενίων καὶ τί εἶπεν εἰς τὸν Ἀλέξ., διότι αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο καὶ, ὅχι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Μ. Ἀλέξ.. Ὑστερα ἂν λυθῇ ἡ ἀπορία αὐτή, θὰ λύσωμεν εὐκόλα, διὰτὶ ἐδίσταξαν νὰ περάσουν τὸ ῥεῦμα. Μ. Καὶ ἐγὼ συμφωνῶ, ὅτι πρέπει νὰ λυθῇ πρώτη ἀπορία, τὸ τί εἶπεν ὁ Παρμενίων, γιὰτὶ καὶ θὰ εὐκολυνθῶμεν εἰς τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας, διὰτὶ ἐδίσταζαν νὰ περάσουν τὸ ῥεῦμα καὶ ἴσως, ποῖον ἦτο τὸ μικρὸν ῥεῦμα. Μ. Πιὸ καλὰ θὰ ἦτο, ἂν ἤρχιζεν ἡ συζήτησις ἀπὸ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς Μακεδονίας, καὶ μὲ τὴν σειρὰν νὰ ἐλέγομεν τὰ τῆς πορείας τοῦ μέγχει τοῦ μικροῦ ῥεύματος. Μ. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει αὐτὸ τόσον, ὅσον τί εἶπεν ὁ Παρμενίων εἰς τὸν Ἀλέξ. Γι' αὐτὸ ἀπὸ ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν τὴν συζήτησιν. Δ. Καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι καλύτερα εἶναι νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ τί εἶπεν ὁ Παρμενίων εἰς τὸν Ἀλέξ. καὶ τί ἦτο αὐτὸς ὁ Παρμενίων. Μ. Ὡς δευτέρα πρέπει νὰ συζητηθῇ, διὰτὶ ἐδίσταζον νὰ διαβοῦν τὸ ῥεῦμα οἱ Μακεδόνες, γιὰτὶ εἶναι τὸ πιὸ σπουδαῖο καὶ ἐνδιαφέρον σημεῖον ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα. Μ. Συμφωνῶ καὶ ἐγὼ μὲ τὴν γνώμην αὐτήν, διότι θὰ εἶναι ἡ λύσις αὐτῆς ἐπακολούθημα τῆς λύσεως τῆς πρώτης. Δ. Καὶ ἐγὼ εἶμαι ἀπολύτως σύμφωνος. Μ. Ὡς τρίτη πρέπει νὰ συζητηθῇ, ἂν τὸ διέβησαν τὸ ῥεῦμα ἢ ὄχι, γιὰτὶ μετὰ ἀπὸ τοὺς λόγους

τοῦ διαταγμοῦ τῆς διαβάσεως γεννᾶται τὸ ἐνδιαφέρον νὰ μάθῃ κανεὶς, ἂν οἱ λόγοι οὗτοι ἴσχυσαν, ὥστε νὰ μὴ τὸ διαβοῦν ἢ ὄχι. Μ. Αὐτὴ πρέπει νὰ συζητηθῇ ὡς τρίτη κατὰ σειρὰν ἀπορία διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀνέφερεν ὁ συμμαθητὴς μας. Δ. Δὲν ἔχω καμμίαν ἀντίρρησην, αὐτὴ πρέπει νὰ συζητηθῇ ὡς τρίτη. Μ. Ὡς τετάρτη πρέπει νὰ λυθῇ, ποῖον ἦτο τὸ μικρὸν ῥεῦμα, διότι, ἀφοῦ μάθωμεν ὅτι τὸ διέβησαν ἢ ὄχι, ἐπιθυμοῦμεν νὰ μάθωμεν, ποῖον ἦτο αὐτὸ τὸ ῥεῦμα. Δ. Καὶ ἐγὼ τὸ ἴδιο λέγω. Μ. Ὡς πέμπτη πρέπει νὰ συζητηθῇ, ποῖος ἦτο τότε βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ἂν ἔμαθεν τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ἀλεξ. εἰς Ἀσίαν καὶ μάλιστα τὴν ἀφίξιν τους εἰς τὸ ῥεῦμα καὶ τί ἔκαμεν, γιατί μᾶς ἐνδιαφέρει νὰ μάθωμεν, ἂν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἔλαβε τὰ κατάλληλα μέτρα ἢ ὄχι. Μ. Αὐτὴ ἡ ἀπορία πρέπει νὰ συζητηθῇ ὡς πέμπτη, γιατί αἱ ἄλλαι δὲν ἔχουν τόσην στενὴν σχέσιν μετὰς προηγουμένων. Δ. Καὶ ἐγὼ συμφωνῶ, ὅτι αὐτὴ πρέπει νὰ συζητηθῇ ὡς πέμπτη. Ὡς ἕκτη ἡ πορεία τοῦ Ἀλεξ. μέχρι τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβσεως εἰς Ἀσίαν. Ὡς ἑβδόμη, ἡ πορεία τοῦ Ἀλεξ. ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβσεως εἰς Ἀσίαν μέχρι τοῦ μικροῦ ρεύματος. Ὡς ὀγδόη, τί ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικίων, ὅταν ἀπεβίβασθῃ ὁ Ἀλεξ. εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὡς ἐνάτη, ποῖαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξ., τὸ ἔτος καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἐκκινήσεως ἐκ τῆς Μακεδονίας. Ὡς δεκάτη, ποῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξ., πῶς τὴν ἐπιγράφει καὶ, ἂν ὑπάρχῃ μεταφραστικὴ, ποῖος εἶναι. Δ. Καλὴ εἶναι ἡ διάταξις αὐτὴ τῶν ὑπολοίπων ἀποριῶν, ἃς σημειωθοῦν ἐπὶ τοῦ πίνακος. (Οὕτως εἶχομεν τὴν ἑξῆς σειρὰν συζητήσεως τῶν ἀποριῶν. 1) Τί ἦτο ὁ Παρμενίων καὶ τί εἶπεν εἰς τὸν Ἀλεξ. 2) Διατί ἐδίσταζαν νὰ διαβοῦν τὸ ῥεῦμα οἱ Μακεδόνες. 3) Ἄν τὸ διέβησαν ἢ ὄχι. 4) Ποῖον ἦτο τὸ μικρὸν ῥεῦμα. 5) Ποῖος ἦτο τότε βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ἂν ἔμαθεν τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ἀλεξ. εἰς Ἀσίαν καὶ μάλιστα τὴν ἀφίξιν του εἰς τὸ ῥεῦμα καὶ τί ἔκαμεν. 6) Ἡ πορεία τοῦ Ἀλεξ. ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Ἀσίαν. 7) Ἡ πορεία τοῦ Ἀλεξ. ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀποβίβσεως εἰς Ἀσίαν μέχρι τοῦ μικροῦ ρεύματος. 8) Τί ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικίων ἐπὶ τῇ ἀποβίβσει τοῦ Ἀλεξ.. 9) Ποῖαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξ., τὸ ἔτος καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἐκκινήσεως ἐκ τῆς Μακεδο-

νίας. Καί 10) ποῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξ., πῶς τὴν ἐπιγράφει καί, ἂν ὑπάρχη μεταφραστικῆς, ποῖος εἶναι.

στ) Δύσις τῶν ἀποριῶν.

Δ. Ὅλοι σας, παιδιά, φροντίσατε νὰ δώσετε τὰς πρεπούσας λύσεις εἰς τὰς ἀπορίας. (Ἀφέθησαν ἐπὶ τινὰ δευτερόλεπτα πρὸς ἐσωτερικὴν σιωπηλὴν ἐργασίαν). Μ. Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Παρμενίων ἦτο κάποιος στρατηγὸς ἢ ἀξιωματικὸς τοῦ Ἀλεξ. καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐμπίστους. Γιατὶ δὲν μπορούσε ἓνας τυχαῖος ἄνθρωπος ἢ στρατιώτης νὰ συζητῇ μὲ τὸν Ἀλέξ., ὁ ὁποῖος ἦτο βασιλεὺς. Μ. Πολὺ σωστά ὑπεστήριξεν ὁ συμμαθητὴς μας, ὅτι ὁ Παρμενίων ἦτο κάποιος ἀξιωματικὸς ἢ στρατηγός. Τὸ πιὸ δὲ πιθανὸν εἶναι, ὅτι ἦτο στρατηγός. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχαν κάμει πολεμικὸν συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἀλέξ. θὰ ἐζήτησε τὴν γνώμην τῶν στρατηγῶν του καὶ ὁ Παρμενίων εἶπεν, ὅσα εἶπεν. Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχω, μάλιστα μοῦ ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν παρόμοια πολεμικὰ συμβούλια, τὰ ὁποῖα ἔκαμαν ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Χειρίσοφος κατὰ τὴν καθόδον τῶν μυρῶν. Δ. Πολὺ ὀρθὰ οἱ συμμαθηταὶ σας ὑπέθεσαν, ὅτι ὁ Παρμενίων ἦτο στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξ. καὶ μάλιστα ἐπιστήμιος φίλος του καὶ ὅτι, ὅσα εἶπεν, τὰ εἶπεν εἰς πολεμικὸν συμβούλιον προκειμένου νὰ περάσουν τὸ ῥεῦμα. Μ. Ὡραῖα. Ἀφοῦ ὁ Παρμενίων ἦτο στρατηγός καὶ, ὅσα εἶπεν, τὰ εἶπεν εἰς συμβούλιον τῶν στρατηγῶν, εὐκόλα μπορούμε ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἀλεξ. νὰ καταλάβωμεν τὰ ὅσα εἶπεν. Θὰ εἶπεν, «ἐγὼ νομίζω, ὅτι δὲν πρέπει νὰ περάσωμεν τὸ ῥεῦμα αὐτό». Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχω, ὅτι θὰ εἶπεν ὁ Παρμενίων νὰ μὴ περάσουν τὸ ῥεῦμα. Ἀλλὰ ποῖα ἐπιχειρήματα ἔφερε διὰ νὰ πείσῃ τὸ συμβούλιον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ τὸ περάσουν; Θὰ ὑπῆρχον λόγοι σοβαροὶ, διότι ἓνας στρατηγός δὲν πορεῖ νὰ λέγῃ κάτι τι χωρὶς νὰ ἔχῃ καὶ λόγους. Ἄλλως ὅτι ὑπῆρχον καὶ λόγοι σοβαροὶ, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν σύγκλησιν τοῦ συμβουλίου. Δὲν γίνονται συμβούλια χωρὶς αἰτίαν, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ζήτημα σοβαρόν. Μ. Ὅλοι μας ἐπέισθημεν, ὅτι ὁ Παρμενίων εἶπεν νὰ μὴ περάσουν τὸ ῥεῦμα, διότι διατρέχουν κίνδυνον. Τώρα πρέπει νὰ διευκρινισθῇ τὶ κίνδυνον διέτρεχον. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι τὸ ῥεῦμα θὰ ἦτο μεγάλο καὶ θὰ εἶχε καὶ νερὸ πολὺ. Γεφύρια δὲν θὰ ὑπῆρ-

χον, βάρες δὲν εἶχεν ὁ Ἀλέξ. καὶ ἔτσι θὰ ἦτο ἐπικίνδυνον νὰ τὸ περάσουν. Μ. Ἐγὼ δὲν εὐρίσκω σωστό, ὅτι τὸ ῥεῦμα ἦτο μεγάλο, μόνον τὰ ποτάμια εἶναι μεγάλα. Ἀλλῶς τε καὶ ὁ Ἀλέξ. τὸ λέγει μικρὸν ῥεῦμα. Ἰσως νὰ ἦτο βαθύ, στενό, ἀνώμαλο, μὲ ὄχθες βραχῶδεις καὶ ἀπότομες καὶ ἔτσι τὸ νερό, ποὺ ἔφερνε, νὰ ἦτο ὀρμητικὸ καὶ θὰ τοὺς παρέσυρε. Μ. Καὶ ἐγὼ εἶμαι σύμφωνος, ὅτι τὰ ῥεῦματα εἶναι ὀρμητικώτερα ἀπὸ τὰ ποτάμια. Ἀλλὰ μοῦ φαίνεται, ὅτι ἐδῶ, δὲν πρέπει νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ λόγια τοῦ Ἀλεξ., ποὺ λέγει μικρὸν ῥεῦμα, καὶ νὰ πιστεῦσωμεν, ὅτι ἦτο πράγματι μικρό. Τὸ λέγει μικρὸ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Μ. Καὶ τὰ δύο εἶναι πιθανά. Μπορεῖ νὰ ἦτο μικρὸ, ἀλλ' ὀρμητικὸ τὸ ῥεῦμα καὶ δεύτερον μπορεῖ νὰ ἦτο μεγάλο καὶ νὰ τὸ λέγη μικρὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐχω ὅμως καὶ ἄλλη μιὰ πιθανὴ γνώμη. Ἰσως στὴν ἀπέναντι ὄχθη νὰ ὑπῆρχε καὶ Περσικὸς στρατὸς. Τὸ φαντάζομαι δὲ αὐτὸ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου, ποὺ λέγει ὅτι θὰ πάρουν θάρρος οἱ Πέρσαι, ὅτι μποροῦν νὰ τὰ βάλουν μὲ τοὺς Μακεδόνας, γιατί μέχρι ὥρας δὲν ἔπαθαν κανένα κακὸ. Μ. Αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ κοντὰ Περσικὸς στρατὸς, ἀλλῶς τε δὲν δικαιολογεῖται καὶ τὸ πολεμικὸ συμβούλιον. Μ. Τὸ ὅτι ἔγινε συμβούλιον, δὲν εἶναι λόγος σοβαρὸς νὰ πιστεῦσωμεν, ὅτι ἦτο ἐκεῖ κοντὰ Περσικὸς στρατὸς, γιατί ἀπὸ τὴν Κύρου ἀνάβασιν ξεύρομεν, ὅτι συμβουλία ἐγίνοντο καὶ προκειμένου νὰ περάσουν καὶ ὄρη καὶ ποταμοὺς κλπ. Καὶ τὰ τρία εἶναι πιθανά. Κοντὰ εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο εἶναι πιθανόν, μπορεῖ νὰ ἔφθασαν εἰς τὸ ῥεῦμα τὴν νύκτα καὶ ὁ Ἀλέξ. ἤθελε νὰ τὸ περάσουν ἐκείνην τὴν ὥραν, ἐνῶ ὁ Παρμενίων διέβλεπε κινδύνους, μήπως εἶχε βάθος τὸ ῥεῦμα, μήπως ἦτο μεγάλο, μήπως ἦσαν ἐχθροὶ κρυμμένοι, μήπως ἦσαν κουρασμένοι οἱ στρατιῶται ἀπὸ τὴν πορείαν ὅλης τῆς ἡμέρας κλπ. Μ. Αὐτοὺς τοὺς λόγους, ποὺ εἶπεν ὁ συμμαθητὴς μας, δὲν τοὺς εὐρίσκω σοβαροὺς, γιατί ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νύκτα διαβαίνουν τοὺς ποταμοὺς. Γιὰ νὰ δοκιμάζουν δὲ τὸ βάθος ἔχουν εἰδικὰ ὄργανα, ἐπίσης διὰ νὰ ἐρευνοῦν, μήπως κρύπτονται ἐχθροὶ, στέλνουν τοὺς ἀνιχνευτάς, οἱ ὅποιοι, ἂν βλέπουν τίποτε, εἰδοποιοῦν. Ὅλα αὐτὰ μᾶς πείθουν, ὅτι οἱ σοβαροὶ λόγοι ἦσαν, τὸ ὀρμητικόν

τοῦ ρεύματος, τὸ μέγεθος καὶ ὁ Περσικὸς στρατὸς, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο εἰς τὴν ὄχθην. Δ. Αὐτοὶ, παιδιὰ, ἦσαν οἱ λόγοι, ποὺ ἐπρόβα-
λεν ὁ Παρμενίων εἰς τὸ συμβούλιον γιὰ νὰ πείσῃ τὸν Ἀλέξαν-
δρον, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ περάσουν τὸ ρεῦμα. Πολὺ σωστὰ τοὺς
ἐφαντάσθητε. Ἀκούσατε, πῶς τοὺς ἐπρόβαλεν. «Ἐμοί δοκεῖ, βα-
σιλεῦ, ἀγαθὸν εἶναι ἐν τῷ παρόντι καταστρατοπεδεῦσαι ἐπὶ τοῦ
ποταμοῦ τῇ ὄχθῃ ὡς ἔχομεν. Τοὺς γὰρ πολεμίους οὐ δοκῶ τολμή-
σειν πολὺ τῷ περὶ λειπομένους πλησίον ἡμῶν αὐλισθῆναι.....
Νῦν δὲ οὐκ ἀκινδύνως μοι δοκοῦμεν ἐπιχειρήσειν τῷ ἔργῳ, ὅτι
οὐχ οἷόν τε ἐν μετώπῳ διὰ τοῦ ποταμοῦ ἄγειν τὸν στρατὸν. Πολ-
λὰ μὲν γὰρ αὐτοῦ ὁράται βαθεά, αἱ δὲ ὄχθαι αὐταὶ ὁρᾷς ὅτι ὑπε-
ρύψηλοι καὶ κρημνώδεις εἰσὶν αἱ αὐτῶν....» Μ. Ὡστε ἀπὸ αὐτὸ,
ποὺ μᾶς ἐδιαβάσατε, καταλάβαμε καλὰ ὅτι τὸ ρεῦμα αὐτὸ εἶναι
ποταμὸς. Εἰρωνικῶς, φαίνεται, τὸν ὠνόμαζεν ὁ Ἀλέξ. μικρὸν
ρεῦμα ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον. Μ. Τὶ νὰ συνέβῃ ὁ-
μως, νὰ τὸν διέβησαν ἢ ὄχι; Πρέπει νὰ συζητήσωμεν ἐπὶ τῆς ἀ-
πορίας αὐτῆς, γιατί μᾶς κρατᾷ εἰς ἀγωνίαν. Ἄλλως τε αὐτὴ ἔρ-
χεται εἰς τὴν σειρὰν. Μ. Πέμας, κύριε, ποῖος ἦτο αὐτὸς ὁ ποταμὸς,
καὶ ὕστερα ὁμιλοῦμεν, ἂν τὸν διέβησαν ἢ ὄχι. Μ. Ναί, πρέπει
νὰ μάθωμεν, ποῖος ἦτο αὐτὸς ὁ ποταμὸς.

Δ. Ἦτο ὁ Γρανικὸς. Μ. Ἄ, τώρα ἐθυμήθηκα. Μ. Καὶ ἐγώ.
Εἶναι ἐδῶ (ἔδειξαν εἰς τὸν ἱστορικὸν χάρτην τὸν ποταμόν). Ἐγι-
νε μάλιστα μάχη φοβερά μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Περ-
σῶν. Τὴν ξεύρω ἀπὸ τὴν πρώτη τάξι τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου καὶ
τὴν ἔχω διαβάσει. Μ. Νὰ μᾶς τὴν διηγηθῇς. Δ. Διηγῆσαι εἰς τοὺς
συμμαθητάς σου, ὅτι ἐνθυμεῖσαι ἀπὸ τὴν μάχην αὐτήν. Μ. «Ὁ
Ἀλέξ. δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν οὔτε τὸ μέγεθος τοῦ ποταμοῦ, οὔτε τὸ
πλῆθος τῶν Περσῶν, οἱ ὅποιοι ἐπερίμεναν τοὺς Μακεδόνας νὰ
τοὺς ἐπιτεθοῦν, καθ' ὃν χρόνον θὰ εἰσῆρχοντο εἰς τὸν ποταμόν,
καὶ διέταξε τὸν στρατὸν νὰ περάσῃ. Πρῶτος δὲ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέ-
ξανδρος ἐμπῆκεν εἰς τὸ ποτάμι. Οἱ Πέρσαι ὅταν εἶδαν τοὺς Μακε-
δόνας νὰ μπαίνουν μέσα στὸ ποτάμι καὶ νὰ τρέχουν διὰ νὰ περά-
σουν, ὠρμησαν κατ' ἐπάνω τους καὶ ἔγινε μάχη φοβερά. Μάλιστα
κάποιος Πέρσης ἐσήκωσε τὴν μάχαιράν του νὰ κτυπήσῃ τὸν Ἀλέ-
ξανδρον εἰς τὸ κεφάλι, ἀλλὰ κάποιος Μακεδὼν φίλος τοῦ Ἀλέξ. ἐ-
πρόλαβε καὶ τὸν ἐφόνευσεν τὸν Πέρση καὶ ἔτσι ἐσωθῇ. Ὑπερτα

ἀπ' αὐτὰ ἐτρόπησαν εἰς φυγὴν οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Μακεδόνες ἐπέ-
 ρασαν τὸ ποτάμι. Μ. Ἀλήθεια εἶναι, κύριε; Δ. Τί λέγετε σεῖς;
 Σκεφθῆτε λιγάκι νὰ δῆτε,μποροῦσαν νὰ γίνουν, ὅπως τὰ διηγήθη
 ὁ συμμαθητής σας; Μ. Ἀλήθεια θὰ εἶναι, διότι ἦτο ὀρμητικὸς
 καὶ δὲν ἐλογάζαζε τίποτε. Ἐδάμασε τὸν Βουκεφάλαν, συνέτριψε
 τοὺς Θηβαίους καὶ θὰ ὑπελόγιζε τὸν Γρανικὸν καὶ τοὺς Πέρσας;
 Τὸ εἶπε δὲ καθαρὰ καὶ ἑξάστερα εἰς τὸν Παρμενίωνα, ὅτι θὰ τὸν
 περάσῃ τὸν Γρανικὸν χωρὶς νὰ λάβῃ καθόλου ὑπ' ὄψιν τοὺς λό-
 γους του, διότι δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ θάρρος εἰς τοὺς Πέρσας, ὅτι
 μποροῦσαν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μαζί του. Φυσικὸν βέβαια εἶναι
 νὰ ἐκινδύνευσεν καὶ τὸ κεφάλι του,διότι αὐτὲς οἱ δουλειὲς αὐτὰ ἔχουν.
 Ἐπάνω εἰς τὴν ὁρμὴν του μποροῦσε ἕνας Πέρσης νὰ πάῃ ἀπὸ
 πίσω του, χωρὶς νὰ τὸν καταλάβῃ, καὶ νὰ σηκώσῃ τὸ ξίφος του
 νὰ τὸν κτυπήσῃ, ἀλλὰ κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀκολούθους καὶ φίλους
 του νὰ τὸν ἀντελήφθῃ τὸν Πέρσην καὶ τὸν ἐφόνευσεν. Ὅλα πιθα-
 νὰ εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν. Δ. Ἔτσι ἔγιναν, ὅπως τὰ διη-
 γήθη ὁ συμμαθητής σας καὶ ὅπως τὰ ἐφαντάσθητε καὶ σεῖς. Μά-
 λιστα ὁ Ἀλέξ. ἐκινδύνευσεν εἰς αὐτὴν τὴν μάχην δύο φορές. Τὴν
 μίαν ἀπὸ ἕνα Πέρσην ὀνόματι Ῥοισάκην, ὁ ὁποῖος ἐκτύπησε τὸν
 Ἀλέξανδρον εἰς τὴν κεφαλὴν μὲ τὴν κοπίδα, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν
 τοῦ ἔκαμε τίποτε, διότι τὸν ἐφύλαξε τὸ κράνος του, καὶ τὴν ἄλλην
 ἀπὸ τὸν Σπιθριδάτην, ὁ ὁποῖος ἐσήκωσε τὴν κοπίδα διὰ νὰ τὸν
 κτυπήσῃ, ἀλλ' ἐπρόλαβε ὁ Κλεῖτος καὶ τοῦ ἔκοψε τὸ χέρι. Μ.
 Φαντάζομαι διὰ νὰ κινδυνεύσῃ ὁ Ἀλέξ. δύο φορές, τί φοβερὰ
 μάχη θὰ ἔγινε. Καὶ οἱ Πέρσαι θὰ ἐμάχοντο μὲ τὴν ἴδια λύσσα
 μὲ τὴν ὁποίαν καὶ οἱ Μακεδόνες. Θὰ ἐφονεύθησαν καὶ ἀπὸ τοὺς
 δύο στρατοὺς καὶ θὰ ἐπνίγησαν μέσα στό ποτάμι πάρα πολλοί.
 Ἐνας ζωγράφος χρειάζεται νὰ φτιάξῃ μιὰ εἰκόνα, πού νὰ παρι-
 στάνει τὴν μάχην αὐτὴ ζωντανή. Δ. Ἦτο πράγματι μία ἀπὸ τὰς
 μεγαλυτέρας μάχας, πού συνῆψεν ὁ Ἀλέξ. κατὰ διάρκειαν τῆς ἐκ-
 στρατείας ἐναντίον τῶν Περσῶν. Μ. Δὲν εἶδαμε, ἂν ἦτο παρὼν ὁ
 βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἰς τὴν μάχην αὐτήν. Μ. Αὐτό θὰ τό ποῦ-
 με, ὅταν λύσωμεν τὴν ἐπομένη ἀπορίαν. Μ. Τώρα ἔχει τὴν θέσιν
 του νὰ λεχθῇ αὐτό καὶ νὰ λυθῇ καὶ ἡ ἄλλη ἀπορία. Δ. Μίλις τι τώ-
 ρα νὰ συζητηθῇ. Σκεφθῆτε ὁμῶς καὶ πέτε τὴν γνώμην σας ἐπ'

αὐτοῦ. Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι δὲν παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν διὰ πολλοὺς λόγους. 1) Δὲν θὰ ἐπρόλαβε νὰ ἐτοιμασθῇ ὁ ἴδιος, διότι ὁ Ἀλεξ. ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀσίαν ἔξαφνα. 2) Δὲν ὑπῆρχε σοβαρὸς λόγος νὰ παρευρεθῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν μάχην, ἐφ' ὅσον εἶχε στρατηγούς. 3) Ἴσως νὰ μὴ εἰδοποιήθη ἀπὸ τοὺς σατράπας, ὅτι ἀπεβιβάσθη στρατὸς ἐχθρικός εἰς τὴν Ἀσίαν. Μ. Καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχω, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην. Οἱ λόγοι κατ' ἐμὲ εἶναι οἱ ἑξῆς. Ὁ βασιλεὺς δὲν μπορούσε νὰ παρευρεθῇ εἰς μίαν μάχην ἀσήμαντον κατ' αὐτούς. Ἐθεωρεῖτο ἀσήμαντος, διότι ἦτο ἡ πρώτη, πὺν ἐδίδετο, εἴτα ὁ κύριος στρατὸς τῶν Περσῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη συγκεντρωθῇ. Ἐνας βασιλεὺς δὲν παρίσταται εἰς τὴν μάχην χωρὶς νὰ ἔχη ὅλον τὸν στρατόν του, ἐπίσης σπανίως ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ κέντρον τοῦ κράτους χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ λόγος σοβαρός. Δὲν δέχομαι δέ, ὅτι δὲν εἰδοποιήθη. Ἐπρεπε νὰ εἰδοποιηθῇ καὶ θὰ εἰδοποιήθη, ἄλλως τε θὰ ἐτιμωροῦντο οἱ σατράπαι. Μ. Καὶ ἐγὼ τοὺς λόγους αὐτοὺς τοῦ συμμαθητοῦ μου τοὺς θεωρῶ ὡς τοὺς μᾶλλον πιθανούς. Δηλαδή δὲν παρευρίσκετο ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἰς τὴν μάχην, διότι ἔπρεπε νὰ ἐτοιμάσῃ πρῶτα τὸν στρατόν του καὶ νὰ παρευρεθῇ εἰς μάχην σοβαρὰν καὶ ἀποφασιστικὴν. Θὰ διέταξεν ὅμως τοὺς σατράπας του νὰ ἐνώσουν τοὺς στρατιώτας τῶν καὶ νὰ ἀνακόψουν τὴν πορείαν τοῦ Ἀλεξ., ὅπου αὐτοὶ ἐνόμιζον καλόν. Αὐτοὶ θὰ συνῆλθον εἰς συμβούλιον καὶ θὰ ἀπεφάσισαν νὰ σταματήσουν τὸν Ἀλέξ. εἰς τὸν Γρανικόν, ἐν ᾧ αὐτὸς ἐν τῷ μεταξὺ θὰ ἡτοίμαζε στρατόν. Ἴσως δέ νὰ μὴ ἐφαντάζετο, ὅτι θὰ ἐνικῶντο οἱ σατράπαι ἀπὸ τὸν Ἀλέξ.. Δ. Ὅπως εἶπον οἱ συμμαθηταί σας, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν δὲν παρευρέθη εἰς τὴν μάχην αὐτὴν διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἀνέφεραν. Τὸν ἀνεπλήρωσαν ὅμως οἱ σατράπαι του, οἱ ὅποιοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν καὶ συγγενεῖς του. Μ. Πῶς ὠνομάζετο ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν τότε; Δ. Μήπως τὸ ξεῦρῃ κανεῖς; Δαρεῖος. Μ. Ὡστε ὁ Δαρεῖος ἔμαθε τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ἀλεξ. εἰς Ἀσίαν καὶ τὴν πορείαν του καὶ διέταξε τοὺς σατράπας του νὰ τοῦ ἀνακόψουν τὴν πορείαν.

Μ. Βέβαια τὴν ἔμαθεν. Ἄλλως τε τί βασιλεὺς θὰ ἦτο, ἂν δὲν ἐγνώριζε, τί γίνεται εἰς τὸ κράτος του. Φαντάζομαι ὅμως τὸν θυμὸν του κατὰ τῶν σατραπῶν, ὅταν θὰ ἐπληροφορήθη τὴν ἥτταν των. Ἴσως καὶ νὰ τοὺς ἐτιμώρησε μὲ τὴν χειροτέρα ποινήν. Μ. Μὰ γιατί νὰ τοὺς τιμωρήσῃ; Μήπως δὲν ἐπολέμησαν καλά; Ἄν ἦτο αὐτός, θὰ τὰ κατάφερνε καλύτερα; Μήπως καὶ εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, πού παρευρίσκετο ὁ ἴδιος ὁ βασιλεὺς, ὁ Ξέρξης δὲν ἐνικήθη; Μ. Δὲν μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς, ὅτι θὰ τὰ κατάφερνε καλύτερα, ἀλλὰ ξεύρομεν, ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν Περσῶν ἦσαν ἀπόλυτοι μονάρχαι καὶ δὲν ὑπελόγιζον καθόλου τοὺς ὑπηκόους των, ἀσχέτως ἂν ἦσαν στρατηγοὶ ἢ συγγενεῖς των. Ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Περσικῶν πολέμων, τὸν Μαρδόνιον τὸν γαμβρόν του τὸν ἀπέλυσε τῆς ὑπηρεσίας, ἐπειδὴ κατεστράφη ὁ στόλος του περὶ τὸν Ἄθω ἀπὸ τρικυμίας. Τὰ ἴδια καὶ χειρότερα θὰ ἔκαμε καὶ ὁ Δαρεῖος.

Δ. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ Δαρεῖος θὰ ἐξήτει εὐθύνας ἀπὸ τοὺς σατράπας του διὰ τὴν ἥτταν των. Δι' αὐτὸ ἓνας ὀνόματι Ἀρσίνης ἠὺτοκτόνησε, διότι ἤξευρε τὴν τιμωρίαν, πού τὸν περιέμενεν. Ἀρκετὰ ὅμως εἶπομεν διὰ τὰς ἀπορίας, αὐτὰς, ἃς συζητήσωμεν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ πρῶτα διὰ τὴν πορείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ Μακεδονίας εἰς Ἀσίαν. Μ. Τὴν ἔχει ὁ ἱστορικὸς χάρτης σημειώσει μὲ μιὰ κόκκινη γραμμὴ. Θὰ σηκωθῶ νὰ τὴν εἶπω. Ὁ Ἀλεξ. συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν του ὀλίγον ἔξωθεν τῆς Πέλλης. Τὴν συγκέντρωσιν τὴν ἔχει ἐδῶ σημειώσει μὲ ἓνα κόκκινο τετράπλευρον σχῆμα. Θὰ τὸν ἠρίθμησε καλὰ καὶ θὰ ἐξεκίνησε μὲ τὰς ζητωκραυγὰς καὶ ἐπευφημίας τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον θὰ συνεκentrώθη ἐκεῖ διὰ νὰ ξεβγάλῃ τὸν Ἀλεξ.. Ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβε τὴν ὁδὸν παρὰ τὴν Θρακικὴν ἀκτὴν καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Σηστόν, ἣ ὁποία εἶναι ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς Εὐρώπης. Ἀπ' ἐκεῖ διὰ νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν Ἀσίαν ἔπρεπε νὰ ἐπιβιβάσῃ τὸν στρατὸν του εἰς πλοῖα, τὰ ὁποῖα βεβαίως θὰ ἔπλεον θὰ ἔπλεεν τὰ παράλια τῆς Θράκης καὶ θὰ ἔφθασαν εἰς τὴν Σηστόν, ὅπου θὰ ἐμπῆκεν ὁ στρατὸς μέσα καὶ θὰ ἀπεβιβάσθῃ εἰς τὴν ἀπέναντι πόλιν τῆς Ἀσίας Ἀβυδον. Κατὰ τὸν διάπλουν

τεῦ Ἑλλησπόντου δὲν συνέβη τίποτε, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξ. εἶ-
 πεν εἰς τὸν Παρμενίωνα. Ἐπομένως κανένα ἐπεισόδιον σοβαρὸν
 δὲν θὰ συνέβη εἰς τὸν Ἀλέξ. μέχρι τῆς ἀποβιβάσεώς του εἰς τὴν
 Ἀσίαν. Δ. Αὐτὴ ἦτο ἡ πορεία, παιδιὰ, τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τῆς
 ἐκκινήσεως ἐκ τῆς Μακεδονίας μέχρι τῆς ἀποβιβάσεώς του εἰς τὴν
 Ἀσίαν, τὴν ὁποίαν ἀνέφερεν ὁ συμμαθητῆς σας. Ἀπὸ τῆς Πέλ-
 λης μέχρι Σηστοῦ ἐβάδισεν ὁ στρατὸς περὶ εἴκοσιν ἐν ὧν ἡμέ-
 ρας. Ἀπὸ ἐκεῖ ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀβυδὸν διὰ στόλου. Τὴν ἀ-
 ποβίβασιν ἔκαμεν ὁ Παρμενίων, διότι ὁ Ἀλέξανδρος μὲ τὴν
 ναυαρχίδα ἔπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἀχαιῶν ἔμπροσθεν τῆς
 Τροίας. Μ. Τώρα ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ὅτι ὁ
 Ἀλέξανδρος ἐπῆγεν εἰς τὴν Τροίαν καὶ εἶδε τὸν τάφον τοῦ Ἀ-
 χιλλέως καὶ Πατρόκλου καὶ ἐστεφάνωσεν αὐτὸς τοῦ Ἀχιλλέως τὸν
 τάφον, ὁ δὲ φίλος του Ἡφαιστίων τοῦ Πατρόκλου. Μάλιστα ἔ-
 κλαυσεν ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἑμακάρισε τὸν Ἀχιλλέα, διότι τοῦ ἐ-
 ξύμνησε τὰ κατορθώματα ὁ Ὅμηρος, ἐν ᾧ αὐτὸς δὲν εἶχε κανέ-
 να ποιητὴν νὰ τὸν ἐξυμνήσῃ. Δ. Ἔτσι ἔγινε, παιδιὰ, ὁ Ἀλέξ. ἐ-
 πῆγεν εἰς τὴν Τροίαν καὶ ἔκαμε θυσίας καὶ ἐορτὰς πρὸς τιμὴν
 τῶν ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Ἀφιέρωσε μάλιστα καὶ τὰ
 ὅπλα του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, πού ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀκρό-
 πολιν, καὶ ἐπῆρε μερικὰ ἀπὸ τὰ σφύζόμενα ἐκ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέ-
 μου, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀφιερώσει οἱ Ἕλληνες φεύγοντες ἐκ τῆς
 Τροίας. Μ. Καὶ τί τὰ ἤθελε; Μ. Θὰ τὰ ἤθελε νὰ τοῦ κάνουν
 γούρτι, ὅπως λέγομεν σήμερον. Διότι τὰ ὅπλα ἐκεῖνα εἶχον ἀγιάσει
 τόσα χρόνια μέσα στὸ ναό, ὥστερα ἦσαν καὶ τυχερά, διότι μὲ αὐ-
 τὰ ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς Τρῶας. Δ. Ἀρκετὰ περὶ τῆς ἀπο-
 ρίας αὐτῆς εἵπομεν. Ἐπὶ τῆς ἄλλης. Μ. Καὶ τὴν πορείαν ἀπὸ τῆς
 Ἀβύδου μέχρι τοῦ Γρανικοῦ τὴν ἔχει ὁ χάρις σημειώσει. Ὁ
 στρατὸς μὲ τὸν Παρμενίωνα συνεκεντρώθη μεταξὺ τῆς Ἀβύδου
 καὶ Τροίας. Ἐκεῖ περιέμενε τὸν Ἀλέξανδρον καὶ μαζὶ ὅλοι ἐβά-
 δισαν πρὸς τὸν Γρανικὸν ποταμόν, ὅπου ἐγένετο ἡ μάχη. Ἡ πο-
 ρεῖα ἀπὸ] Ἀβύδου μέχρι Γρανικοῦ θὰ ἦτο ἄνευ πολεμικῶν ἐπι-
 χειρήσεων, διότι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος ὁμιλῶν πρὸς τὸν Παρμενί-
 ωνα εἶπεν, ὅτι μέχρι ὥρας δὲν ἔπαθον οἱ Πέρσαι κανένα κακόν,
 πού νὰ δικαιολογῇ τὸν φόβον, τὸν ὁποῖον ἔχουν πρὸς ἡμᾶς.

Δ. Ὅπως τὴν περιέγραψεν ὁ συμμαθητής, ἔτσι ἔγινεν ἡ πορεία ἀπὸ Ἀβύδου μέχρι Γρανικοῦ. Ἄς συζητήσωμεν ἐπὶ τῆς ἄλλης ἀπορίας, τί ἔκαμαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποικιῶν, ὅταν ἀπεβίβασθη ὁ Ἀλέξ. εἰς Ἀσίαν. Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι αἱ πόλεις, αἱ ἀποικίαι τῶν Ἑλλήνων, εὐθὺς ὡς ἔμαθον τὴν ἀποβίβασιν τοῦ Ἀλεξ. εἰς Ἀσίαν, θὰ ἔσπευσαν νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν. Θὰ ἐνόμιζον, ὅτι τὰ βάσσνά τοὺς ἐτελείωσαν πλέον καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν πόθοι ἐξεπληροῦντο. Ἴσως ὅμως νὰ ὑπῆρχον καὶ μερικάι, αἱ ὁποῖαι νὰ μὴ τὸν ὑπεδέχθησαν εἴτε ἀπὸ ἐγωῖσμόν εἴτε καὶ διότι θὰ τὰ ἐπέρων καλὰ μὲ τοὺς Πέρσας. Μ. Ἡ γνώμη τοῦ συμμαθητοῦ μας πιθανὴ εἶναι. Αὐτὸ θὰ ἔγινεν. Ἄλλαι πόλεις θὰ τὸν ὑπεδέχθησαν προθύμως, ἄλλαι δὲ ὄχι.

Δ. πολὺ ὀρθὰ ἔλυσεν τὴν ἀπορίαν αὐτὴν ὁ συμμαθητής σας. Ὅλαι αἱ πόλεις τὸν ὑπεδέχθησαν προθύμως πλην τῆς Μιλήτου καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, τὰς ὁποίας ὑπέταξε διὰ τῆς βίας. Ἀρχετὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀπορίας. Ἐπὶ τῆς ἄλλης ἃς συζητήσωμεν, ποῖαι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ ἔτος καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἐκκινήσεως ἐκ τῆς Μακεδονίας. Μ. Ὡς πρὸς τὰς δυνάμεις, πού εἶχεν ὁ Ἀλέξανδρος, τοῦτο μόνο ξεύρω, ὅτι εἶχεν ὀλίγας, δὲν ξεύρω ὅμως ἀκριβῶς πόσας εἶχε. Θὰ ἐξεκίνησε μετὰ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν. Μ. Καὶ ἐγὼ φαντάζομαι, ὅτι εἶχεν ὀλίγον στρατόν. Φυσικὸν εἶναι νὰ ἐξεκίνησε τὴν ἀνοιξιν, γιατί ποτὲ τὸν χειμῶνα δὲν ἔκαμαν πόλεμον οἱ ἀρχαῖοι. Δ. Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀλεξ. ἦσαν τριάντα χιλιάδες πεζοὶ καὶ πέντε χιλιάδες ἵππεις. Ἡ ἐκκίνησις ἐγένετο τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἔτους 334 π.Χ., δηλ. μετὰ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν Θηβῶν. Μ. Μία ἀπορία ἀκόμη ὑπολείπεται. Ποῖος ἦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξ., πῶς ἐπιγράφεται, καὶ ἂν ὑπάρχῃ μεταφραστής. Αὐτὴν κανεῖς μας δὲν ξεύρει νὰ τὴν λύσῃ. Δ. Μήπως ξεύρῃ κανεῖς, ποῖος ἔχει γράψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Μ. Ἀλεξ. Κανεῖς ; Θὰ σᾶς τὸ πῶ ἐγώ. Ὁ Ἀρριανὸς καὶ τὴν ἐπιγράφει «Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις». Μ. Ὁ τίτλος ὁμοιάζει μὲ τὸν τίτλον, πὺν ἔδωσεν ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸ βιβλίον του, εἰς τὸ ὁποῖον περιέγραψε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Κύρου ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀρταξέρξου. Φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀρριανὸς θὰ ἐμιμήθη εἰς τὴν συγγραφὴν του τὸν Ξενοφῶντα. Μ. Ὑπάρχει μετάφρασις τῆς Ἀρρια-

νοῦ ἀναβάσεως Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν ὁμιλουμένην; Δ. Λογο-
τεχνικὴ δὲν ὑπάρχει, μόνον σχολικαὶ τοῦ κ. Σταματάκου καὶ μα-
καρίτου Ῥώση.

ζ) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου.

Δ. Ἕνας ἀπὸ σᾶς, ὅς ἐνοποιήσῃ τὸ περιεχόμενον τῶν λυθει-
σῶν ἀποριῶν καὶ ὅς ἀπαρτίσῃ ἓνα κεφάλαιον. Μ. «Ὁ Ἀλέξαν-
δρος ἀφοῦ ἐτακτοποίησε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐτελείωσε
τὰς προπαρασκευὰς του, συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν του ἐν ὄλῳ
τριάντα χιλιάδας πεζοὺς καὶ πέντε χιλιάδας ἵππεις ἔξω ἀπὸ τὴν
Πέλλαν. Τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 334 π.Χ. ἐξεκίνησεν ἀκολουθήσας τὴν
ὁδὸν παρὰ τὴν Ἀκτὴν τῆς Θράκης καί, ἀφοῦ διῆλθε διὰ πολλῶν
πόλεων, ἔφθασεν εἰς τὴν Σηστόν. Ἐκεῖ περιέμενεν ὁ στόλος καὶ
εἰσῆλθεν ὁ στρατὸς μέσα μὲ τὸν Παρμενίωνα καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς
τὴν Ἀβυδὸν. Ὁ Ἀλέξ., ἀφοῦ ἐπῆρε τὸν φίλον του Ἡφαιστίωνα,
μὲ τὴν ναυαρχίδα ἐπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἀχαιῶν. Ἀπ' ἐ-
κεῖ ἀνῆλθεν εἰς τὴν Τροίαν καὶ ἔκαμεν ἐορτὰς καὶ θυσίας πρὸς
τιμὴν τῶν ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Μάλιστα ἐπῆρε καὶ ὀ-
πλα, τὰ ὅποια ἐσφύζοντο ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὸν ναὸν τῆς
Ἀθηνᾶς, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῆς Τροίας. Μετὰ
ἦλθεν εἰς τὸν χώρον τὸν μετὰ τῆς Ἀβύδου καὶ Τροίας, ὅπου
περιέμενεν ὁ Παρμενίων μὲ τὸν στρατὸν. Οἱ Ἕλληνες τῶν ἀποι-
κιῶν, ὅταν ἔμαθαν, ὅτι ἀπεβιβάσθη ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὴν Ἀσί-
αν, ἔσπευσαν νὰ τὸν ὑποδεχθῶν, ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μιλή-
του καὶ Ἀλικαρνασσοῦ, τοὺς ὁποίους ὑπέταξε διὰ τῆς βίας ὁ
Ἀλέξανδρος. Ἀφοῦ συνηνώθη ὁ Ἀλέξ. μὲ τὸν Παρμενίωνα ἐξε-
κίνησαν μὲ τὸν στρατὸν διευθυνόμενοι πρὸς τὸν Γρανικὸν πο-
ταμόν. Οἱ Πέρσαι καὶ μάλιστα ὁ βασιλεὺς των, ὅταν ἔμαθε, διέ-
ταξε τοὺς στρατιώτας νὰ ἐμποδίσουν τὴν πορείαν τοῦ Ἀλεξ.. Οὗ-
τοι συνηνώθησαν μὲ τοὺς σατράπας των καὶ κατέλαβον τὴν ὄχθην
τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν διάβασιν. Ὁ Ἀ-
λέξανδρος ὅταν ἔφθασε καὶ εἶδε τοὺς ἐχθροὺς ἀπέναντι εἰς τὴν
ὄχθην, ἔκαμε πολεμικὸν συμβούλιον καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην τῶν
στρατηγῶν του. Ὁ στρατηγὸς Παρμενίων εἶπε νὰ μὴ περάσουν
τὸν ποταμόν, γιατί θὰ κινδυνεύσουν ἀπὸ τὸ ἀνώμαλον τοῦ ποταμοῦ
καὶ ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ἀλλ' ὁ Ἀλέξ. δὲν ὑπήκουσεν εἰς τοὺς λό-

γους τοῦ Παρμενίωνος καί, ἀφοῦ ἐξύβρισε τὸν Γρανικὸν ὀνομάσας αὐτὸν ρεῦμα μικρόν, διέταξε τὸν στρατὸν νὰ διαβῇ. Ἀμέσως ὅλοι ἐρρίφθησαν εἰς τὸ ποτάμι διὰ νὰ περάσουν. Ἄλλ' οἱ Πέρσαι ὥρμησαν καὶ αὐτοὶ καὶ κάθε Μακεδόνα, ὁ ὁποῖος ἐξήρχετο ἀπὸ τὸ ποτάμι, τὸν ἐφόνευσον ἢ τὸν ἔρριπτον πάλιν μέσα. Ἄλλ' οἱ Μακεδόνες, ἐπειδὴ ἦσαν πολὺ ἰσχυροὶ καὶ ἀληθινὰ παληκάρια, κατῶρθωσαν καὶ ἐβγῆκαν ἔξω στὴν ὄχθη. Ἐκεῖ ἔγινε φοβερὰ μάχη, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευσεν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξ. νὰ χάσῃ τὸ κεφάλι του δύο φορές. Ἀλλὰ ἐν τέλει ὑπερίσχυσαν οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Πέρσαι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Οἱ Μακεδόνες τοὺς κατεδίωξαν ἀρχετὰ καὶ ἔτσι κατῶρθωσαν νὰ περάσουν ὅλοι τὸν ποταμόν. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες ἐνίκησαν τοὺς Πέρσας δώσαντες εἰς αὐτοὺς ἓνα καλὸ μάθημα». Μ. Ὁ συμμαθητής μας πολὺ καλὰ ἤνωσεν, ὅσα εἰπομεν κατὰ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν. Τὰ ἐτακτοποιήσε μὲ τὴν σειράν τους καὶ μᾶς ἀπῆρτησεν ἓνα κεφάλαιον. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι παρέλιπε καὶ μερικά, ἀλλὰ ἦσαν ἐπουσιώδη. Δ. Δὲν ἔχει κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ τίποτε ἄλλο; Κανεῖς; Καὶ ἐγὼ δὲν ἔχω νὰ παρατηρήσω τίποτε. Καλὴ ἦτο καὶ μάλιστα γιὰ πρώτη φορά. Ἔνας ἄλλος ἄς τὸ ἐπαναλάβῃ εἰς τὰς γενικὰς καὶ κυρίας του γραμμάς. Μ. (Ἐπανάλαβεν ἐν ὀλίγοις ἀπὸ τὴν ἀρχὴν μέχρι τέλους τὸ καταρτισθὲν κεφάλαιον).

η) Ἐξεύρεσις τῆς κεντρικῆς ιδέας.

Δ. Ὅλοι σας ἐργασθῆτε νὰ διατυπώσετε καλὰ, τί ἐμάθατε σήμερον. Μ. (Μετά τινα δευτερόλεπτα). Σήμερον ἐμάθαμεν τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ ποταμοῦ. Μ. Αὐτὸ ἐμάθαμεν, ἀλλὰ δὲν τὸ διετύπωσε καλὰ. Ἐλλείπουν μερικαὶ λέξεις ἀκόμη, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ νὰ προσδιορίσουν τὸ γεγονός, ἢ ὁποία ἔγινε μετὰξὺ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν. Μ. Καλὴ εἶναι ἡ διατύπωσις αὐτὴ τοῦ συμμαθητοῦ μας. Ἐγὼ ὅμως μπορῶ νὰ τὸ διατυπώσω καλύτερα, ἀφοῦ προσθέσω καὶ κάτι, πὺν παρέλιπον οἱ ἄλλοι. Εἶδομεν τὴν πορείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Γρανικοῦ καὶ τὴν μάχην, ἢ ὁποία ἐγένετο εἰς αὐτὸν μὲ τοὺς Πέρσας. Μ. Ἐγὼ προτιμῶ τὴν διατύπωσιν αὐτὴν ὥς πληρεστέραν, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μάχην τοῦ Γρανικοῦ εἶδομεν καὶ τὴν πορείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Γρανικοῦ. Μποροῦμεν ὅμως νὰ παραλείψωμεν τὸ

μέ τοὺς Πέρσας, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι μέ αὐτοὺς ἐπολέμησεν ὁ Ἀλέξ., ὁπότε θὰ ἔχωμεν, εἶδομεν τὰ τῆς πορείας τοῦ Ἀλέξ. μέχρι τοῦ Γρανικοῦ καὶ τὴν ἐν αὐτῷ μάχην. Μ. Ὁ συμμαθητής μας τὸ διετύπωσε πολὺ καλύτερά ἀπὸ ὅλους, εἰς ὀλίγα λόγια περιέχονται ὅλα. Δ. Αὐτὴν καὶ ἐγὼ προτιμῶ. Ἄς μᾶς ἐπαναλάβῃ ἄλλος ἓνας, τί εἶδομεν σήμερον. Μ. Εἶδομεν τὰ τῆς πορείας τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Γρανικοῦ καὶ τὴν ἐν αὐτῷ μάχην. Δ. Αὐτὸ θὰ ἔχετε, παιδιά, γιὰ τὸ ἐπόμενον μάθημα. Θὰ ἤθελα εἰς τὸ σπῆτι σας.... Μ. Νὰ μᾶς ἀφίσετε ἐλευθέρους νὰ κάμῃ, ὅ,τι θέλει κανεὶς ἐπάνω στὸ κεφάλαιον αὐτό. Μ. Νὰ μᾶς ἀφίσετε ἐλευθέρους. Σκέπτομαι νὰ κάμω ἓνα λογοτέχνημα.... Δ. Δὲν ἔχω καμμίαν ἀντίρρησην, σᾶς ἀφίνω ἐλευθέρους.

Οὕτω ἐτελείωσε τὸ μάθημα. Εἰς τὸ ἐπόμενον ἀνεκοινώθησαν ὑπὸ μαθητῶν ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι συνεπλήρωσαν πολλὰ, λ. χ. ὅτι ὁ Ἀλέξ. ἔστειλε τριακοσίας πανοπλίας Περσικὰς ὥς ἀφίερωμα εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν κ.λ.π.

Μετὰ ἤρχισεν ἡ διδασκαλία τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς πορείας τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Γόρδιον, Ἰσὸν κ.λ.π. ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἱστορικοῦ χάρτου, χωρὶς νὰ χρειάζωνται πολλαὶ διατυπώσεις.

γ) Σχέδιον διδασκαλίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς δευτέρας πορείας τῆς Β' περὶ πτώσεως τῆς Ζ' μορφῆς.

Μεθοδικὴ ἐνότης. (Μυκῆναι καὶ Μυκηναϊκὸς πολιτισμός).

(Ἡ ἐπίσκεψις τῶν Μυκηνῶν ἐγένετο μετὰ τῶν μαθητῶν τῆς Γ'. τάξεως τοῦ Β' ἐν Τριπόλει γυμνασίου καὶ διήρκεσε μίαν ἡμέραν. Παραθέτομεν τὸν σκελετὸν τῆς γενομένης διδασκαλίας καὶ ὅχι ὅλην λόγῳ οἰκονομίας χώρου).

α) Παρατήρησις καὶ ἐρμηνεία ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὅλων τῶν λειψάνων.

Μ. Ἐφθάσαμε ! Ἐφθάσαμε ! Νὰ ἡ ἐπιγραφή τοῦ σταθμοῦ. Δ. Ὅλοι συγκεντρωθῆτε εἰς τὸν πρὸ τοῦ σταθμοῦ χώρον. Μ. Αὐτὸν τὸν δρόμον θὰ πάρωμεν; Ἀπ' ἐδῶ τίποτε δὲν φαίνεται. Μ. Μάλιστα αὐτὸν θὰ ἀκολουθήσωμεν. Σᾶς συνιστῶ νὰ προσέχετε καλὰ τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ καὶ νὰ κρατῆτε σημειώσεις, δι' ὅ,τι σᾶς ἐνδιαφέρει. Μ. (Μετὰ πορείαν ὀλίγων λεπτῶν οἱ μάλ-

λον ζωηροὶ καὶ οἱ ἐκ περιεργείας προπορευόμενοι ἐκραύγαζον). Μιὰ ὁπὴ βαθεῖα! "Οχι, ἓνας ὑπόνομος! "Οχι, μιὰ σπηλιὰ εἶναι! ("Ολοι ἔτρεξαν καὶ ἤρχισαν νὰ τὴν περιεργάζωνται). Τί εἶναι αὐτό; Σπήλαιον; Δ. "Οχι δὲν εἶναι σπήλαιον, ἀλλὰ τάφος. Μ. Τάφος!... Καὶ πῶς ἡδύναντο νὰ θάψουν τὸν νεκρὸν μέσα εἰς αὐτὸν τὸν στενὸν χώρον; Δὲν εἶχον νεκροταφεῖον, ὅπως ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον; (Ἀφοῦ προεβλήθησαν καὶ διελευκάνθησαν ἀρκεταὶ ἀπορίαι τῶν μαθητῶν, ἐξηκολουθήσαμεν τὴν πορείαν). Μ. "Άλλος τάφους!..., (Οὕτω περιεργάσθημεν ὅλους τοὺς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ ἀνεσκαμμένους τάφους. Περισσότερον διετρίψαμεν εἰς τοὺς δύο μεγαλυτέρους τοὺς καλουμένους τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ Κλυταιμνήστρας, τοὺς ὁποίους ἐσχεδίασαν καὶ πολλάκις ἐφωτογράφησαν). Μ. Αὐτὸ εἶναι τεῖχος; Μ. Δὲν βλέπεις, τεῖχος εἶναι. Μ. Πύλη εἶναι αὐτή; Δ. Μάλιστα τεῖχος εἶναι καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πύλη του. (Καὶ ἐκεῖ προεβλήθησαν ἀρκεταὶ ἀπορίαι καὶ ἐλύθησαν). Δ. Ἐμπρὸς ἃς ἀναβῶμεν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως. "Ο,τι καθ' ὁδὸν συναντᾷ κανεῖς, ἃς ἐρωτᾷ νὰ τὸ μαθαίνει. (Οὕτω καὶ τὰ κυριώτερα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως λείψανα ἡρμηνεύθησαν καὶ κατενοήθησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν).

β) Γενικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ἱστορικοῦ τόπου.

Δ. Ἀπ' ἐδῶ φαίνονται ὅλα τὰ γύρω. Παρατηρήσατε καὶ λάβετε μιὰ εἰκόνα γενικὴν. Μ. Αὐτὴ ἡ θάλασσα εἰς τὸ βάθος ποῖα εἶναι; Μ. Αὐτὸ εἶναι τὸ Ναύπλιον; Μ. Ἐκεῖνο εἶναι τὸ Ἄργος; Μ. Τὴ μεγάλη πεδιάς εἶναι ἡ Ἀργολικὴ! κλπ. Μ. Τώρα ἐνόησα, γιατί ἦσαν αἱ Μυκῆναι τόσον πλούσιαι καὶ ἰσχυραὶ. Μ. Παρατηρήσατε νὰ δῆτε, ποῦ τὰς ἔκτισαν τὰς Μυκήνας. Δὲν ἔβλεπον πιὸ κάτω πεδιάδα; Μ. Ὑπῆρχον λόγοι, ποὺ τὴν ἔκτισαν ἐδῶ κλπ. (Οὕτω οἱ μαθηταὶ ἔλαβον μίαν ἰδέαν τῶν γύρωθεν καὶ ἐξετίμησαν δεόντως τὸν γεωγραφικὸν παράγοντα).

γ) Ἐλευθέρα ἀτομικὴ παρατήρησις καὶ περιεργασία τῶν λειψάνων.

Δ. Ἐκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ περιεργασθῇ, ὅ,τι λείψανον θέλει, καὶ νὰ κρατήσῃ σημειώσεις τῶν παρατηρήσεών του. Μετὰ μίαν ὥραν θὰ σᾶς δώσω τὸ σύνθημα τῆς συγκεντρώσεώς μας εἰς τὴν πύλην τοῦ τεύχους διὰ νὰ κανονίσωμεν τὰ τοῦ φαγητοῦ καὶ

αναχωρήσεώς μας. (Ούτω, αφού ἐρρίψαμεν καὶ τὴν τελευταίαν ἀποχαιρετιστήριον ματιάν μας, ἐλάβομεν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸν σταθμόν διὰ νὰ λάβωμεν τὴν ἀμαξοστοιχίαν διὰ Τρίπολιν). Κατὰ τὸ ἐπόμενον μάθημα τῆς ἱστορίας.

δ) Προβολὴ καὶ καταγραφὴ ἀποριῶν.

Δ. Ὅ,τι ἀπορίας ἔχει ἕκαστος ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Μυκηνῶν, ἃς τὰς προβάλλῃ. Μ. Τί ὄργανα μετεχειρίζοντο διὰ νὰ σηκώσουν τὰ μεγάλα ἐκεῖνα λιθάρια καὶ νὰ τὰ τοποθετοῦν εἰς τόσον ὕψος. Μ. Νὰ γραφῇ ἡ ἀπορία αὕτη, διότι ὅλοι μας παρεξενεύθημεν μὲ τὸ μέγεθος τῶν λίθων, πού ἦσαν εἰς τὰ τείχη καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν πύλιν. Δ. Νὰ γραφῇ. Μ. Πῶς ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς καὶ τί συνηθείας εἶχον. κ.λ.π. (Οὕτω προεβλήθησαν καὶ ἐκρίθησαν ὡς συζητήσιμοι πολλαὶ δεκάδες ἀποριῶν, αἱ ὁποῖαι κατεγράφησαν ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ τετραδίων τῶν μαθητῶν).

ε) Ἐπιλογὴ τῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἀποριῶν καὶ ἀναγωγὴ αὐτῶν εἰς συστήματα.

Δ. Χωρίσατε τὰς ἀπορίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ αὐτὸ θέμα. Μ. Ἡ δευτέρα..., ἡ ἕκτη..., ἡ ἐβδόμη..., κ.λ.π. ἀναφέρονται εἰς τοὺς τάφους καὶ τοὺς νεκροὺς καὶ πρέπει νὰ σημειωθοῦν χωριστά. (Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐχωρίσθησαν αἱ ἀπορίαι ἐκάστου θέματος).

στ) Διάταξις τῶν ἀποριῶν ἐκάστου θέματος εἰς μίαν σειράν.

Δ. Ἄς δώσωμεν εἰς τὰς ἀπορίας ἐκάστου θέματος τὴν σειράν τῆς συζητήσεώς των. Μ. Ὡς πρώτη πρέπει νὰ συζητηθῇ αὕτη, ὡς δευτέρα ἐκεῖνη..., διότι..., ὡς τρίτη... κλπ. Δ. Καὶ ἐγὼ προτιμῶ τὴν σειράν, τὴν ὁποίαν ὑπέδειξεν ὁ συμμαθητής σας, μὲ τὴν διαφοράν.... (Οὕτω διετάχθησαν αἱ ἀπορίαι ἐκάστου θέματος εἰς μίαν σειράν).

ζ) Διάταξις τῶν θεμάτων εἰς μίαν σειράν.

Δ. Ἄς καθορίσωμεν, ποῖον θέμα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ πρῶτον, ποῖον δεύτερον κλπ. Μ. Νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν Μυκηνῶν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ κατὰ τὴν πόλιν αὐτήν. Μ. Ἐγὼ νόμίζω, ὅτι πιὸ καλὰ εἶναι νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ θέματα, πού ἀναφέρονται εἰς τὰ λείψανα, καὶ ὕστερα νὰ κατέλ-

θωμεν εἰς τὰ θέματα τὰ γενικῆς φύσεως. Δ. Καὶ ἐγὼ προτιμῶ νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ θέματα τῶν λειψάνων καὶ ὕστερα νὰ.... Ἐπομένως ποῖον θέμα θὰ συζητηθῇ πρῶτον, ποῖον δεύτερον.... (Οὕτω διετάχθησαν τὰ συζητητέα θέματα εἰς τὴν κάτωθι σειρὰν μὲ τὰς κάτωθι κυρίως ἀπορίας).

α) Τάφοι.

1) Διατὶ μετεχειρίζοντο τρία εἴδη τάφων. 2) Διατὶ μερικοὶ τάφοι εἶχον δύο θαλάμους καὶ ἄλλοι ἕναν. 3) Διατὶ μερικοὶ τάφοι ἦσαν ἐκτὸς τοῦ τείχους καὶ ἄλλοι ἐντός. 4) Εὗρέθησαν οἱ σκελετοὶ τῶν τάφων. 5) Πῶς ἔθαπτον τοὺς νεκροὺς καὶ τὶ τελετὰς ἔκαμνον κλπ.

β) Ἀκρόπολις.

1) Διατὶ προετίμησαν ὡς ἀκρόπολιν τὸν λόφον ἐκεῖνον καὶ ὄχι τὸν ὑψηλότερον. 2) Διατὶ ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλην εἶχον τὴν πλάκα μὲ τοὺς λέοντας. 3) Πῶς κατεστράφησαν αἱ κεφαλαὶ καὶ δὲν κατεστράφησαν ὁλόκληροι οἱ λέοντες. 4) Διατὶ δὲν ἔκτιζον τὰ τεῖχη μὲ τὸν ἴδιον τρόπον. 5) Διατὶ τὰ τεῖχη εἰς πολλὰ μέρη ἦσαν κοίλα κλπ.

γ) Τέχναι.

1) Πῶς ἔκοπτον τόσον μεγάλους λίθους καὶ τοὺς ἐσήκωνον εἰς τόσον ὕψος. 2) Τὶ ὕλην μετεχειρίζοντο διὰ νὰ συνδέουν τοὺς λίθους. 3) Διατὶ ἐπάνω ἀπὸ τὰς πύλας τοῦ τείχους καὶ τάφων ἄφινον ἕνα τρίγωνον κενόν. 4) Διατὶ αἱ πύλαι τείχους καὶ τάφων εἰς τὸ ἐπάνω μέρος ἦσαν στεναὶ καὶ εἰς τὸ κάτω πλατεῖαι. 5) Διατὶ ἔδιδον τὸ σχῆμα τοῦ κώνου εἰς τοὺς τάφους. 6) Εὗρέθησαν ἄλλαι πλάκες ἀνάγλυφοι καὶ ἀγάλματα. 7) Εὗρέθησαν ἄλλα κειμήλια τεχνῶν καὶ ποῦ σφύζονται κλπ.

δ) Μυκῆναι.

1) Ποῖος ἴδρυνε τὰς Μυκῆνας. 2) Ποιοὶ οἱ σπουδαιότεροι βασιλεῖς τῆς κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ ποῖα τὰ ἔργα των. 3) Πότε ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ διατί. 4) Πότε εὗρέθησαν τὰ λείψανα τῶν Μυκηνῶν καὶ ὑπὸ τίνος. 5) Ποῖος ἔχει γράφει διὰ τὰς Μυκῆνας καὶ τὰς ἀρχαιότητά των κλπ.

η) Λύσεις τῶν ἀποριῶν.

Δ. Ἄς συζητήσωμεν ἐπὶ τῆς πρώτης ἀπορίας τοῦ πρώτου θέμα-

τος. Μ. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι μετεχειρίζοντο τρία εἶδη τάφων, διότι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν πλούσιοι. Οἱ πολὺ πλούσιοι εἶχον θολωτοὺς, οἱ μετρίως πλούσιοι τοὺς λαξευτοὺς καὶ οἱ πτωχοὶ τοὺς λάκκους. Μ. Πιθανὸν εἶναι αὐτὸ, ἀλλὰ πῶς πιθανώτερον εἶναι, ὅτι οἱ λάκκοι θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο τὴν πρὶ παλαιὰν ἐποχὴν, οἱ λαξευτοὶ βραδύτερον καὶ οἱ θολωτοὶ, ὅταν ἦσαν πρὶ πολὺ πολιτισμένοι κλπ. (Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδόθη μία λύσις εἰς ἐκάστην ἀπορίαν ἐκάστου θέματος).

θ) Ἐνοποιήσις τοῦ περιεχομένου ἐκάστου θέματος.

Δ. Ἄς μᾶς εἴπῃ ἓνας, ὅ,τι εἵπομεν καὶ ξεύρει, περὶ τῶν τάφων καὶ νεκρῶν. Μ..... Δ. Ἐνας ἄλλος περὶ τῆς ἀκροπόλεως κ.λ.π.

ι) Ἐνοποιήσις τῶν περιεχομένων ὅλων τῶν θεμάτων.

Δ. Κατ' οἶκον ἤθελον νὰ ἐτοιμάσετε μερικοὶ μίαν ἐργασίαν σχετικὴν μὲ τὰς ἀρχαιότητας τῶν Μυκηνῶν. Νὰ μὴ κατέλθετε ὅμως εἰς λεπτομερείας, ἀλλ' εἰς τὰ γενικὰ συνδυάζοντες μὲ ὅ,τι ἄλλο περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ξεύρετε. Περισσότερας ὁδηγίας θὰ δώσω εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ ἀναλάβουν τὴν ἐργασίαν αὐτήν.

δ) Σχέδιον διδασκαλίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς α'. πορείας τῆς Η'. μορφῆς.

Μεθοδικὴ ἐνότης. (Ἡ κατάστασις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας).

(Ἐδιδάχθη εἰς τὴν ΣΤ' τάξιν τοῦ Β' ἐν Τριπόλει γυμνασίου. Λόγῳ τῆς μακρᾶς τῆς ἐκτάσεως μόνον τὸν σκελετὸν τῆς παραθέτω).

α) Προβολὴ προβλήματος ὑπὸ τῶν μαθητῶν.

Δ. Τὶ εἶδομεν, παιδιὰ, εἰς τὸ προηγούμενον μάθημα; Μ. Εἶδομεν τὴν ἄλωσιν τῆς Κων)πόλεως καὶ ἐν γένει τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τούρκων. Δ. Ἐρωτήσατε ὅλοι τοὺς ἑαυτούς σας καὶ εἰπέτε, ποίαν ἀνάγκην σᾶς ἐδημιούργησεν ἡ γνῶσις αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Μ. Μοῦ ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη νὰ γνωρίσω τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν κατάρκτησίν της. Μ. Ἡ αὕτη ἀνάγκη ἐγεννήθη καὶ εἰς ἐμέ. Μόνον διὰ νὰ εἶναι πρὶ συγκεκριμένη ἡ πρότασις, τὸ Ἑλλάδα πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ τὸ ὑποδούλους Ἑλλήνας κ.λ.π. Δ. Ἄς γραφῇ

ἐπὶ τοῦ πίνακος. (Ἐγράφη. Ποία ἦτο ἡ κατάστασις, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας μετὰ τὴν ὑποδουλώσιν των εἰς τοὺς Τούρκους).

β) Καθορισμὸς τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τοῦ ὅλου προβλήματος.

Δ. Τί πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν συγκεκριμένως διὰ νὰ λύσωμεν τὸ πρόβλημα αὐτό; Μ. Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰς σχέσεις, πὺν ἐδημιουργήθησαν μετὰξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεως μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως. Μ. Αὐτὸ τοῦτο νὰ συμπληρωθῇ ὥς πρὸς τὸν ἀτομικόν, θρησκευτικόν, πολιτειακὸν καὶ πνευματικὸν βίον. Δ. Συμφωνῶ. Ἄς γραφῇ. (Ἐγράφη. Ποῖαι αἱ δημιουργηθεῖσαι σχέσεις μετὰξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ὥς πρὸς τὸν ἀτομικόν, θρησκευτικόν, πολιτειακὸν καὶ πνευματικὸν βίον). Μ. Ἐκτὸς αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς λόγους τῆς δημιουργίας τοιούτων ἢ τοιούτων σχέσεων. Μ. Εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος τούτου, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὰ αἷτια τῆς καλῆς ἢ κακῆς καταστάσεως τῶν ὑποδούλων. Δ. Νὰ γραφῇ. (Ἐγράφη. Ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι τῆς δημιουργίας τῶν τοιούτων ἢ τοιούτων σχέσεων μετὰξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων). Μ. Διὰ νὰ διευκρινισθῇ τὸ ὅλον πρόβλημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ, ποῖα ἦσαν τὰ διὰ τοὺς κατακτηθέντας ἐπακόλουθα τῶν σχέσεων πρὸς τοὺς κατακτητάς. Μ. Σπουδαῖον τὸ θέμα αὐτό, διότι θὰ γνωρίσωμεν, ἂν τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχέσεων ἦσαν, ὅπως τὰ περιέμενον οἱ κατακτηταὶ ἢ ὄχι. Μ..... Δ. Νὰ γραφῇ. (Ἐγράφη. Ποῖα ἦσαν διὰ τοὺς κατακτηθέντας τὰ ἀποτελέσματα τῶν δημιουργηθεισῶν μετὰξὺ αὐτῶν καὶ τῶν κατακτητῶν σχέσεων). Δ. Ἀρκετὰ εἶναι τὰ θέματα αὐτά, διὰ νὰ μᾶς δώσουν μίαν πλήρη καὶ σαφῆ εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν ὑποδούλων.

γ) Διάταξις τῶν θεμάτων εἰς μίαν σειράν.

Δ. Ἄς διατάξωμεν τὰ θέματα εἰς μίαν σειράν. Μ. Πρέπει ἐν τῇ συζητήσει νὰ τηρηθῇ ἡ σειρά, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ θέματα εἰς τὸν πίνακα, διότι . . . . . Μ. Καὶ ἐγώ...., διότι... Δ. Πολὺ καλὴ εἶναι ἡ σειρά, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὰ θέματα ἐπὶ τοῦ πίνακος. Αὐτὴν νὰ ἀκολουθήσωμεν, δι' οὓς λόγους εἶπον οἱ συμμαθηταὶ σας.

δ) Κατανομή τῶν μαθητῶν εἰς ομάδας καὶ διανομή τῶν θεμάτων πρὸς κατ' οἶκον ἐξέτασιν.

Τὰ θέματα αὐτὰ θὰ τὰ ἐξετάσετε κατ' οἶκον καθ' ομάδας. Πῶς θέλετε νὰ γίνῃ ἡ κατανομή. Μ. Εἵμεθα τοποθετημένοι εἰς τρεῖς πτέρυγας, ἐκάστη πτέρυξ νὰ ἀναλάβῃ καὶ ἓνα θέμα. Μ. Νὰ μὴ γίνῃ ἡ κατανομή ἔτσι, ἀλλὰ ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος ἐκάστου. Μ. αὐτὴ εἶναι ἡ καλυτέρα κατανομή, ἀλλὰ φοβοῦμαι μήπως..... Μ. . . . . Δ. Προτιμῶ τὴν ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος κατανομήν. Θέλω ὅμως νὰ μάθω, ποῖοι προτιμᾶτε τὸ πρῶτον θέμα, ποῖοι . . . . κ.λ.π. (Οὕτω ἔλαβον γνῶσιν, ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἀσχοληθησόμενοι μὲ ὅλα τὰ θέματα). Μ. Ἐκαστος θὰ κάμῃ ἀτομικὴν ἐργασίαν ἢ ἐκάστη ὁμὰς ὁμαδικήν; Δ. Σεῖς τί προτιμᾶτε; Μ. Ἐκαστος νὰ κάμῃ ἰδίαν διὰ νὰ δρῇ ὁ ἴδιος τοὺς καρπούς του. Μ. Ἐγὼ ἔχω ἀντίθετον γνώμην, διότι αἱ ἀτομικαὶ δὲν θὰ ἀνακοινωθοῦν ὅλαι λόγφ ἑλλείψεως χρόνου καὶ θὰ εἶναι ἀτελέστεραι τῶν ὁμαδικῶν. Μ. Ἐγὼ προτείνω ἓνα ἄλλο. Τὰ μέλη ἐκάστης ὁμάδος νὰ ἀπαρτίσουν μίαν ἐπιτροπὴν, ἡ ὁποία νὰ χωρίσῃ τὴν ὁμάδα, ἵνα ἐκάστη ἀσχοληθῇ μὲ ἓνα τμῆμα τοῦ ὅλου θέματος. Δ. χ. ἢ Α' ὁμὰς, πού θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰς σχέσεις κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων, μπορεῖ νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς ἐπὶ μέρους ὁμάδας, ὧν ἡ μία νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸν ἀτομικὸν βίον, ἡ ἄλλη μὲ τὸν θρησκευτικόν κ.λ.π.... Μ..... Δ. Προτιμῶ τὴν τελευταίαν. Μ. Πότε θὰ εἶναι ἔτοιμοι αἱ ἐργασίαι; Δ. Τὸ σάββατον. Μ. Ποίας πηγὰς θὰ χρησιμοποιήσωμεν; Δ. Τὴν ἱστορίαν τῶν κ. κ. Θεοδορίδου καὶ Λαζάρου, Βραχνοῦ, μακαρίτων Χωραφᾶ, Παπαρηγοπούλου κ. λ. π.

ε) Κατ' οἶκον μελέτη τῶν θεμάτων ὑπὸ τῶν ομάδων.

Ἐκάστη ὁμὰς κατενεμήθη εἰς ἐπὶ μέρους ομάδας, εἰς τὰς οποίας ἀνετέθη ἡ μελέτη τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων. Αἱ ἐργασίαι τῶν ἐπὶ μέρους ομάδων παρεδίδοντο εἰς τὴν γενικὴν ἐπιτροπὴν τῆς ὁμάδος, ἡ ὁποία ἀπῆρτησε μίαν ἐργασίαν ἀνταποκρινομένην εἰς τὸ ὅλον θέμα.

στ) Ἀνανοίνωσις, ἔλεγχος καὶ κατανόησις τῶν ἐργασιῶν ὑφ' ὅλων.

Δ. Ἀς ἀνακοινώσῃ ἡ Α' ὁμὰς τὴν ἐργασίαν της. Μ. (Ἑσηκό

θη, εἰς μαθητῆς καὶ ἀπὸ χειρογράφου ἀνέγνωσε καθ' ὅλα ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν). α) **Θρησκευτικὸς βίος τῶν ὑποδούλων** «Ἐπείσεν ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ μαζί μὲ αὐτὴν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ 1000 ἔτη ἐβάσταξεν τὰς ἐπιθέσεις πληθύος ἐχθρῶν. . . . . Ἐπὶ τέλους ὁ κόρος ἐπῆλθε καὶ πρὸς στιγμὴν τὰ πάντα ἐσίγησαν. Ὁ Σουλτάνος ὀρθολογίσας ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς περιδεεῖς Ἑλληνας, ὅτι τοὺς ἀφίνει ἐλευθέρους νὰ τελοῦν τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα..... Ἐπέτρεψεν τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου . . . . . Προσεφώνησε μὲ κολακευτικούς λόγους. «Πατριάρχευε ἐν εἰρήνῃ καὶ ἔχε τὴν φιλίαν ἡμῶν». . . . . Ἐχορήγησε πολλὰ προνόμια εἰς τὸν ποιμενάρχην. 1) Μηδεὶς αὐτὸν νὰ ἐνοχλῇ. 2) . . . . . 3) . . . . . 4) . . . . . 5) . . . . . Οὐτὼ ἕκαστος χριστιανὸς ἐτέλει τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησίας χωρὶς τύπους ἐξωτερικούς, κωδονοκρουσίας κ.λ.π. ... β) **Ἀτομικὸς βίος**. Εὐθύς..., ἤρχισε νὰ οἰκιοποιῆται τὰ κτήματα. Ἄλλα... εἰς τοὺς ἀξιοματικούς του ὡς τιμάρια, ἄλλα εἰς τὰ τζαμιά, ἄλλα... εἰς τοὺς κατακτηθέντας μόνον.... Καὶ ὄχι μόνον ἡ περιουσία ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ... κεφαλικὸς φόρος... ὁ φόρος τοῦ αἵματος... γενίτσαροι... Καὶ ἡ τιμὴ... αἱ ὠραιότεραι ἐστόλιζον τὰ χαρέμια... γ) **Πολιτειακὸς βίος**... Αὐτοδιοικήσεις... Μάνη, Σούλι. δ) **Πνευματικὸς βίος**. Σκότος ἀμαθείας, κρυφὸ σχολεῖο, ἔνθα ἐβλάστησεν ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας». Μ. Ἡ ἐργασία τῆς Α' ὁμάδος ὑπῆρξε τιμητικὴ διὰ τὰ μέλη της. Τὸ θέμα τὸ διεξῆλθεν ἐπιστημονικώτατα, μετεχειρίσθη ὕψος ἀνάλογον τοῦ θέματος καὶ ἔδωσε μίαν σαφεῖς εἰκόνα.... Μ... Δ... Ἐνας μαθητῆς τῶν ἄλλων ὁμάδων ἄς ἐπαναλάβῃ εἰς τὰς γενικὰς γραμμὰς τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς Α' ὁμάδος. Μ... (Ἐπανέλαβε) Δ. Ἡ Β' ὁμάς τὴν ἐργασίαν της. Μ. (Ἀνέγνωσεν ἀπὸ χειρογράφου). «Τὴν ἐπομένῃ τῆς πτώσεως... εὐρέθησαν συγκάτοικοι δύο λαοὶ ὁ Ἑλληνικὸς καὶ ὁ Τουρκικὸς, διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς, πνευματικῆς μορφώσεως, θρησκείας καὶ ἐν γένει ἰδεωδῶν.... Αἱ ἰδιότητες τῆς Τουρκικῆς φυλῆς .... ὁ ἱερὸς νόμος τοῦ Κορανίου.... τὸ συμφέρον.... ἦσαν τὰ αἶτια τῆς δημιουργίας τῶν σχέσεων». Μ. Καλή... Μ... Δ. Ἄς ἐπαναλάβῃ ἓνας ἐν γενικαῖς γραμμαῖς. Μ. (Ἐπανέλαβεν). Δ. Ἡ Γ' ὁμάς Μ. (Ἀπὸ χειρογράφου) «Τὰ ἐπακόλουθα... δυσμενῇ διὰ τοὺς

κατακτηθέντας. 1) Ἐλάττωσις τοῦ ἐθνικοῦ στοιχείου λόγῳ σφαγῶν, μεταναστεύσεως, φόρου αἵματος. 2) Ἐλάττωσις ἐθνικοῦ πλούτου λόγῳ ἀρπαγῆς περιουσίας... 3) Κατάπτωσις πνευματικῆ... Εὐνοϊκὰ 1) Δημιουργία κράτους ἐν κράτει. 2) Ἐνόπλου κατὰ ξηρὰν δυνάμεως, κλεφτῶν, ἀρματολῶν... 3) Ἐνόπλου κατὰ θάλασσαν...» Μ. Πολὺ καλὴ, διότι... Μ... Δ... Ἄς ἐπαναλάβῃ ἓνας...

ζ) Ἐνοποίησις τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων τοῦ ὅλου προβλήματος.

Δ. Ἄς ἐπαναλάβῃ ἓνας ἐν ὀλίγοις ὅλα... Μ. (Ἐπανάλαβε)

κ. λ. π. κ. λ. π.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

σελὶς	11	στίχος	12	Ἀντὶ καθιδρῦσῶσιν γραπτ. καθιδρῦσῶσι	
»	13	»	33	» ὁλοκληρωτικὴν	» ὁλοκληρωτικὴν
»	17	»	33	» συγχύσεως	» συγχύσεως
»	18	»	10	» γεννᾶ	» γεννᾶ
»	20	»	30	» τόσῳ	» τόσῳ
»	25	»	17	» ὕλικῆς	» ὕλιστικῆς
»	27	»	34	» ἀκολουθεῖαν	» ἀκολουθεῖαν
»	28	»	15	» ἀνεπερέαστα	» ἀνεπερέαστα
»	28	»	35	» περιωπὴν	» περιωπὴν
»	40	»	30	» ἐμφανίζονται	» ἐμφανίζονται
»	44	»	27	» συμβαλλόντων	» συμβαλλόντων
»	48	»	9	» ἄπο	» ἄπο
» 51, 54, 67		» 19, 33, 18		» στενωτέρῳ	» στενωτέρῳ
»	61	»	34	» ὀλιγότερον	» ὀλιγότερον
»	82	»	25	» ἀναδεδειγμένη	» ἐνδεδειγμένη
»	96	»	17	» ἰχνογράφισιν	» ἰχνογράφισιν
»	97	»	27	» τῶν νέου	» τοῦ νέου
»	105	»	28	» σφραγίδα	» σφραγίδα
»	106	»	6	» ὀρισθέντων	» ὀρισθεισῶν
»	106	»	11	» ἀξιοπιστίας	» ἀξιοπιστίας
»	107	»	8	» τοποθετήσῃ	» τοποθετήσῃ
»	107	»	10	» ἀφίσει	» ἀφήσῃ
»	108	»	5	» ἀπορίαι	» ἀπορίαι
»	115	»	9	» εἰσέλθουν	» εἰσέλθουν
»	120	»	34	» ἐξεύρεσι...	» ἐξεύρεσις
»	122	»	18	» καθορισθέντων	» καθορισθεισῶν
»	126	»	13	» Φίλιππον	» τὸν Φίλιππον
»	126	»	14	» Μέγα	» Μέγαν
»	132	»	30	» ἀνατεθῇ	» ἀνατεθῇ
»	133	»	7	» γεμάτοι	» γεμάτοι
»	136	»	25	» βάλουν	» βάλλουν
»	151	»	21	» περὶ πτώσεως	» περιπτώσεως

Ἐκτὸς τούτων θὰ παρατηρηθῶν καὶ ἄλλα σφάλματα στίξεως, χωρισμοῦ καὶ τονισμοῦ ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας καὶ ὡς ἐκ τούτου ζητοῦμεν τῶν ἀναγνωστῶν τὴν συγγνώμην.

ΤΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

- 1) Σημασιολογική εξέλιξις τοῦ ὅρου «Ίστορία».
  - 2) Ἐξέλιξις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον.
  - 3) Προβλήματα ποῦ ἀπασχόλησαν τελευταίως τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην καὶ μεγάλως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τούτου.
  - 4) Ἐξέλιξις τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας ὡς ἰδιαίτερου μαθήματος εἰς τὰ διάφορα σχολεῖα.
-

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

- 1) Σκοπὸς τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας.
  - 2) Ὅροι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τῆς διδασκαλίας τῆς ἱστορίας.
  - 3) Τρόπος διδασκαλίας τῆς ἱστορίας.
-

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

- 1) Ὑποδειγματικαὶ καὶ σχέδια διδασκαλιῶν.
-

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Πῶς διδάσκονται τὰ Νέα Ἑλληνικά κατὰ
τὸ σχολεῖον ἐργασίας.

ΠΡΟΣ ΕΚΔΟΣΙΝ

Τὰ μαθητικὰ δικαστήρια ἐν τῇ αὐτοδιοι-
κῇ τῶν μαθητῶν.

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧ. 50

ΤΥΠΟΙΣ "ΠΑΠΥΡΟΣ," ΤΡΙΠΟΛΙΣ

